

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВІРТУАЛІЗАЦІЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНИ**

Монографія

За редакцією *С. В. Глібка, А. В. Стріжкової*

Харків
2019

УДК 346:338.49-021.131(477)

П68

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України
(протокол № 12 від 23.12.2019 р.)*

Рецензенти:

І. Ф. Коваль, доктор юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса;

І. О. Ушакова, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри
інформаційних систем Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця

Колектив авторів:

О. В. Бринцев – глава 2.2; *С. Р. Водорезова* – глава 2.3; *С. В. Глібок* – вступ
(у співавт. з А. В. Стріжковою), глава 2.6 (у співавт. з Ю. В. Пасмор); *Т. П. Єгорова-
Луценко* – глава 2.1 (у співавт. з В. П. Кохан); *В. П. Кохан* – глава 2.1 (у співавт.
з Т. П. Єгоровою-Луценко); *Є. А. Новіков* – глава 2.4; *Ю. В. Пасмор* – глава
2.6 (у співавт. із С. В. Глібок); *О. В. Розгон* – глава 2.5; *А. В. Стріжкова* –
вступ (у співавт. із С. В. Глібок), глава 1.1; *О. В. Шаповалова* – глава 1.2;
Л. С. Шевченко – глава 1.3

Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки Укра-
їни : монографія / [О. В. Шаповалова, Л. С. Шевченко, А. В. Стріжкова та ін.] ; за ред.
С. В. Глібка, А. В. Стріжкової. – Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН
України, 2019. – 184 с.

ISBN 978-617-7806-06-5

Монографію присвячено дослідженню глобального явища віртуалізації та поло-
жень чинного законодавства України і права ЄС, що змінюють регулювання різних видів
суспільних відносин під впливом віртуалізації, виявлено особливості змін як напрямів
державної економічної політики (публічних інтересів), так і трансформацій приватного
сектору.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студен-
тів юридичних закладів вищої освіти, спеціалістів у сфері інформаційних технологій,
а також усіх тих, хто цікавиться проблемами розвитку відносин під впливом процесів
віртуалізації.

УДК 346:338.49-021.131(477)

© Шаповалова О. В., Шевченко Л. С.,
Стріжкова А. В. та ін., 2019

© Науково-дослідний інститут право-
вого забезпечення інноваційного
розвитку НАПрН України, 2019

ISBN 978-617-7806-06-5

ЗМІСТ

Вступ	4
I. Віртуалізація як каталізатор суспільних трансформацій	
1.1. Віртуалізація інфраструктури економіки як глобальний трансформаційний процес, її правове регулювання в Україні	7
1.2. Зміна напрямів економічної політики під впливом цифровізації економіки (у тому числі її правової інфраструктури).....	22
1.3. Цифрова трансформація бізнесу: зміна стратегій і моделей розвитку	48
II. Розвиток правового регулювання окремих типів відносин під впливом віртуалізації: виклики та тенденції	
2.1. Розвиток електронних послуг для громадян та бізнесу в умовах цифровізації економіки.....	71
2.2. Електронне судочинство. Сучасний стан правового регулювання	92
2.3. Проблеми нормативно-правового регулювання господарських інформаційних відносин в Україні	115
2.4. Підходи до побудови сучасних мереж трансферу технологій завдяки віртуалізаційним процесам	128
2.5. Концептуальні аспекти цифровізації культурних цінностей у сфері музейної справи	148
2.6. Вплив процесів цифровізації на розвиток відкритих інновацій в Україні	166

Вступ

Друге десятиліття XXI століття пройшло із трендами розвитку «третьої хвилі» Інтернету за аналогією із хвилями еволюції суспільств Елвіна Тоффлера. І наразі розвиток комп'ютерних та мережових інформаційних технологій лише прискорюється і зростає у масштабах впливу на господарські та суспільні процеси. Динаміка фінансових, організаційно-економічних, технічних умов розвитку XXI сторіччя передбачає, що в умовах «перезавантаження» ринкової економіки, усе більш актуальним стає визначення концептуальних напрямів розвитку віртуальних форм господарської діяльності з метою становлення конкурентоспроможної національної економічної системи, яка відповідає рівню високорозвинених держав.

Основою розвитку віртуальної національної економіки вважаються сучасні комунікаційні мережі та пов'язані з ними інформаційні технології, наукоємні продукти та ризикові інвестиції, що викликають стрімкий ріст високотехнологічних підприємств, комерціалізацію Інтернету, бум на ринках корпоративних цінних паперів та деривативів. Усі ці відносини, які не так давно виникли та розповсюдилися в Україні, є лише частково дослідженими. Настільки широкий спектр суспільних відносин наразі регулюється низкою різноманітних нормативно-правових актів України, проте вони не мають єдиної концепції розвитку віртуалізації, чим пояснюється неузгодженість їх норм та недосконалість. Відповідно, ґрунтовне фундаментальне дослідження цих об'єктів правового регулювання доволі актуальне. Робота написана колективом авторів Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України у рамках фундаментальної теми досліджень «Правове забезпечення віртуалізації інфраструктури національної економіки України» (ПК УкрІНТЕІ № 0117U002508).

Монографія містить окремі дослідження за актуальними напрямками віртуалізації (діджиталізації) у різноманітних галузях народного господарства. Зокрема, авторським колективом розглянуто сутність глобального трансформаційного процесу віртуалізації інфраструктури економіки, який

глибоко впливає як на реформування державної політики у різних сферах (у тому числі правової інфраструктури економіки), так і на приватний сектор, оскільки вона кидає підприємцям нові виклики, до яких треба стратегічно і тактично пристосовуватися у нових реаліях.

На сьогодні процес віртуалізації інфраструктури економіки являє собою не тільки заміщення реальних ринкових інститутів їх симуляцією, значним чином за допомогою комп'ютерних технологій, але і ведення господарської діяльності, як правило, у мережі Інтернет: створення віртуальних організацій, укладання електронних договорів та інших правочинів, просування товарів і послуг у мережі, подання електронних звітів, декларацій і навіть використання криптовалют. Нові технології змінюють попит і пропозицію. Кінцевий споживач товарів все більше впливає на господарську діяльність компаній, змушуючи їх підлаштовуватися під його потреби в усіх сферах – від ринку збуту до способів доставки товарів. Віртуалізація служить для задоволення як публічних, так і приватних інтересів широкого кола суб'єктів, а також надає нові можливості для здійснення господарської діяльності як з метою отримання прибутку, так і досягнення соціально-економічного ефекту.

Державні органи при оновленні державної політики під впливом діджиталізації у першу чергу зосередилися на впровадженні електронного урядування, покращенні якості, швидкості та зручності надання численних адміністративних послуг онлайн, інвентаризації даних багатьох державних реєстрів, створенні та впровадженні проєктів електронного судочинства.

Суттєвому поштовпленню віртуалізації інфраструктури економіки України сприяє оновлення механізму трансферу технологій шляхом закріплення правового статусу мереж трансферу технологій, що потребує зміни підходів до їхньої організації на більш сучасні та поширені в світі.

Значна частина послуг, які надаються у дослідженій сфері, носить інформаційний характер як з комерційною метою, так і без мети одержання прибутку. На основі такої активності виникають складні господарські інформаційні відносини, проблеми нормативно-правового регулювання яких в Україні розглянуто в цій монографії.

На мистецькій, культурній сфері також значно відобразилися віртуалізаційні процеси. Навіть традиційні установи та організації на зразок музеїв, підлаштовуючись під сучасні запити споживачів, упроваджують новітні технології як у самих приміщеннях, так і створюючи 3D віртуальні моделі самих виставкових залів та експозицій. Конкурентна перевага і великі прибутки будуть у тих суб'єктів господарської діяльності усіх сфер економіки,

які володіють унікальною платформою, що об'єднує безліч людей зі спільними або комплементарними інтересами, а не простим базовим активом.

Окремим трендом, який багато у чому став можливий завдяки віртуалізації, популяризуються «відкриті інновації» за аналогією із концепцією «відкритої науки», коли розробки та інші результати інтелектуальної діяльності дослідників задля вільного поширення і забезпечення до них доступу якомога більшої кількості зацікавлених осіб пропонується розмішувати на різноманітних ресурсах із вільним доступом, видавати у журналах із політикою відкритого доступу, сприяючи досягненню соціально-економічного ефекту.

Директор
Науково-дослідного інституту
правового забезпечення інноваційного розвитку,
кандидат юридичних наук, доцент
С. В. Глібко

Керівник фундаментальної теми
«Правове забезпечення віртуалізації
інфраструктури національної економіки України»,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту
правового забезпечення інноваційного розвитку,
кандидат юридичних наук
А. В. Стріжкова

I. ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ЯК КАТАЛІЗАТОР СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

1.1. Віртуалізація інфраструктури економіки як глобальний трансформаційний процес, її правове регулювання в Україні

Останніми роками і світ загалом, і Україну охопило глобальне явище цифровізації, або діджиталізації, як у приватній, так і у публічній сферах. При чому масштаби таких цифрових трансформацій найрізноманітніші: від спроб прокласти або розгалузити системи цифрових інфраструктур у сільській місцевості до реформування державної політики цифровізації, у тому числі шляхом реалізації глобальних проектів або концепцій цифрових змін. Наприклад, у сфері охорони здоров'я були запущені перші кроки реалізації e-Health шляхом масової комп'ютеризації державних закладів охорони здоров'я, встановлення можливості запису на прийом до лікаря онлайн на певну годину, оцифровуванням персональних даних пацієнтів тощо. Електронне урядування також значно розвинулося з 2000-х років, коли почало створюватися його правове забезпечення. Зокрема, зараз із чітко встановленими строками та відповідальними особами законодавство регулює процедури державної реєстрації відкриття бізнесу в електронному вигляді, завдяки віртуалізації інфраструктури було спрощено порядок надання низки адміністративних послуг як через відповідні центри надання адміністративних послуг (скорочено – ЦНАП), так і безпосередньо онлайн за допомогою спеціальних сайтів та веб-порталів.

Віртуалізація стала впливати не лише на деякі питання побутового рівня, а й світового. З часу передвирборчої гонки 2019 року знову, як і в багатьох країнах світу на зразок США, набуло гострої актуальності ефективне використання сучасних технологій цифровізації, зокрема, методів обробки Big

Data. Останні технології разом із вдало розробленою та вчасно реалізованою SMM-стратегією успішного позиціонування одного з кандидатів дозволили спочатку Бараку Обамі, а потім і Дональду Трампу стати Президентом Сполучених Штатів Америки, а 2019 року Володимир Олександрович Зеленському виграти вибори Президента України. Після чого новий гарант Конституції України задекларував тотальну цифровізацію (віртуалізацію або діджиталізацію) одним із пріоритетних напрямів державної політики, що, правда, без внесення змін до відповідних законодавчих актів. Якщо ще у 2010-ті роки цифрові технології впливали настільки глобально на суспільну думку та формування вищих ешелонів влади, то на які трансформаційні процеси під впливом таких технологій чекає у 20-ті і 30-ті роки XXI століття? Відповідно, тематика, що досліджується, буде доволі гостро актуальною ще не один рік.

Проте ці конкретні приклади лише демонструють глобальні, загальносвітові тенденції. Так, дослідниця Маріана Петрова виділяє 2 взаємопов'язані тенденції: а) розвиток ІТ є передумовою для побудови нової моделі управління – електронного управління; б) нові засоби доступу до інформаційних ресурсів і послуг – це можливість трансформації адміністрації в електронний уряд¹. Варто з'ясувати, чи проявилися у державній політиці віртуалізації або цифровізації (будемо розглядати ці терміни як синоніми у даному контексті) обидві тенденції гармонійно, чи скористався уряд України цими можливостями для справжньої трансформації в електронний та максимально зручний для громадян, а також на скільки широкою, ефективною та врегульованою нормативно-правовими актами є концепція «Держава у смартфоні».

Фундаментальне дослідження державної економічної політики, господарсько-правової політики держави здійснив Д. В. Задихайло². Окремі більш спеціалізовані питання аналізу державної політики віртуалізації (цифровізації) та її окремих напрямів розглядали Ю. П. Бурило, О. М. Вінник, Р. Є. Еннан, В. С. Мілаш, К. В. Єфремова, М. М. Петрова, О. В. Шаповалова та інші.

Метою роботи є аналіз сутності впливу глобального процесу віртуалізації на державну політику та правове регулювання України, особливостей державної політики цифровізації та складових сучасної концепції віртуалізації різних адміністративних послуг «Держава у смартфоні».

¹ Петрова М. Електронний менеджмент в публичному секторі Болгарії (на прикладі обласних адміністрацій): монографія. Фабер, 2019. 329 с. С. 41

² Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави: монографія. Харків: Юрайт, 2012. 456 с.

Гучна ідея перевести усі можливі адміністративні послуги в онлайн площину з обранням нового складу Кабінету Міністрів України перетворилася на цілу концепцію державної політики дерегуляції або спрощення державного регулювання на користь електронних послуг під назвою «Держава у смартфоні».

За своєю сутністю це комплексна концепція, яка передбачає амбітні перетворення: зменшення кількості та переведення на вищий рівень якості, швидкості надання адміністративних послуг онлайн за допомогою не лише персонального комп'ютера, а і смартфона, технічні можливості яких дозволяють розширити спектр надання різних послуг. Із метою оптимізації надання таких послуг, інвентаризації та верифікації інформації, яка подається державі та тримається у відповідних державних реєстрах, а також зменшення реальних та потенційно можливих корупційних ризиків передбачається перевірка даних з державних реєстрів та їх консолідація, у тому числі шляхом об'єднання різних реєстрів, які повторюють певну інформацію, або функціонують за спорідненою сферою.

Якщо опиратися на факти, це далеко не новела політичної команди Президента України Зеленського, адже перші офіційні заходи з впровадження онлайн-послуг почалися внаслідок підписання наказу Державного комітету зв'язку та інформатизації «Про затвердження Переліку і Порядку надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд»» від 15.08.2003 року № 149¹. З набранням юридичної сили положень цього нормативно-правового акту почали реалізовуватися окремі заходи, результат впровадження яких потім стали називати загалом електронним урядуванням. Становленню e-government (електронного урядування) в Україні сприяло реформування електронної системи державної реєстрації на сайті Міністерства юстиції України², спрощення механізму надання адміністративних послуг через нову мережу центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) та інші заходи.

З часом було видано розпорядження Кабінетом Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 13 груд-

¹ Про затвердження Переліку і Порядку надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд»: наказ Державного комітету зв'язку та інформатизації від 15 серпня 2003 року № 149. *Офіційний вісник України*. 2003 р., № 48, стор. 310, стаття 2547, код акта 26930/2003.

² Офіційний сайт державної реєстрації Міністерства юстиції України. URL: <https://online.minjust.gov.ua>.

ня 2010 р. № 2250-р.¹, яким розвиток електронного урядування визначено одним з першочергових пріоритетів реформування системи державного управління і Україна поставила перед собою завдання забезпечити комплексний розвиток електронного урядування відповідно до європейських вимог. У подальшому активні дії в цьому напрямку набули особливого значення, зважаючи на необхідність діяти у рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони².

Після президентських (а потім і парламентських) виборів в Україні цифровізація усього, що можна цифровізувати, була задекларована основним трендом державної політики нової команди політичної партії «Слуга народу». Але при аналізі першочергових дій Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України можна підвести підсумок, що спочатку нова політична команда зосередилася на організаційно-кадровій політиці створення нових і перерозподілу існуючих державних органів та посад, при чому не завжди за зрозумілими критеріями до кандидатів на вищі державні посади та прозорими конкурсами.

Так, із переавантаженням влади 2019 року цифровізація стала чи не найактуальнішим трендом у діяльності усієї команди новообраного Президента України, яка сформувала і законодавчу, і виконавчу гілки влади, що дає небачені до цього в історії незалежної України можливості для проведення будь-яких реформ. Схожі можливості раніше мала лише Комуністична партія СРСР загалом та УРСР зокрема. Більше того, наразі форма правління України *de-facto* тяжіє, якщо вже не перетворилася на парламентську. Зокрема, підтвердженням цьому стало надміру активне, насторожливо однак, та, що важливіше, на жаль, непрофесійне, голосування за різноманітні постанови Верховної Ради України та законопроекти на першій сесії, а головне – формування нового складу уряду не тільки з новими очільниками центральних органів державної влади – міністерств, а й зі нашвидкуруч зміненою структурою Кабінету Міністрів України.

Призначення Верховною Радою України 29 серпня 2019 року Міністра цифрової трансформації Михайла Альбертовича Федорова без фактично існуючого відповідного міністерства, так само, як і без належного юридич-

¹ Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. № 2250-р. *Офіційний вісник України*. 2017 р., № 78, стор. 109, стаття 2402, код акта 87414/2017.

² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125.

ного оформлення створення такого міністерства, свідчить про вкрай низьку обізнаність механізмів формування та початку роботи вищих органів державної влади, правову культуру та невелику зацікавленість парламентарів, які голосували за рішення без спроби зрозуміти логіку такого не зовсім послідовного призначення. Це наглядна демонстрація, що до справжнього політичного порядку України ще далеко.

Можливо, командою радників та експертів Президента України планувалося реформування існуючого ще у попередньому складі уряду Володимира Борисовича Гройсмана Міністерства інформаційної політики, як було заявлено тоді ще радником Президента Зеленського Михайлом Федоровим в інтерв'ю LIGA.net¹. Проте, на нашу думку, інформаційна політика дещо ширша за діджиталізацію, а цифрові трансформації у країні повинні стосуватися не лише інформаційної політики. Тобто, ці сфери лише частково перетинаються на колах Ейлера.

Вірогідно, що уряд врахував цей фактор і переглянув свою ідею з трансформування Міністерства інформаційної політики, оскільки вже 2 вересня Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову № 829 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади». В останній було роз'яснено, що утворюється нове «Міністерство культури, молоді та спорту України, реорганізувавши шляхом перетворення Міністерство інформаційної політики та поклавши на утворений центральний орган виконавчої влади завдання та функції Міністерства культури і Міністерства молоді та спорту, що ліквідуються»².

Більше того, статус Міністра цифрової трансформації було одразу підвищено до Віце-Прем'єр-Міністра для розширення компетенції та можливостей реалізовувати цифрові перетворення у всіх галузях: адміністрування, охорони здоров'я, освіти тощо. А ось міністр економічного розвитку у порушення традиції призначення одночасно віце-прем'єром не удостоївся такої честі. Чи можна такий крок розцінити як надання урядом більшої пріоритетності цифровому оновленню країни над загальним економічним розвитком продемонструють час і практика державного регулювання.

Поки що новий уряд почав роботу з гучних гасел діджиталізації на зразок концепції «Держави у смартфоні», скасування з 1 жовтня 2019 року

¹ Федоров хочет создать IT-министерство на базе Мининформполитики. URL: <https://tech.liga.net/technology/novosti/fedorov-hochet-sozdat-it-ministerstvo-na-baze-mininformpolitiki>.

² Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: постановя Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 року № 829. *Офіційний вісник України*. 2019. № 71, стор. 74, стаття 2508, код акта 95947/2019.

паперового документообміну між державними органами¹, запровадження інноваційних засобів електронної ідентифікації, об'єднання та уніфікації роботи державних реєстрів з більшою відкритістю інформації, що міститься у них. Для реалізації низки цих гасел-пропозицій уже передбачено вжити заходів Указом Президента України від 29 липня 2019 року №558/2019 «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг»². Переважно, такі заходи носять організаційний характер та мають сприяти забезпеченню належного функціонування та захисту даних у національних електронних інформаційних ресурсах, доступності та зручності електронних послуг для фізичних та юридичних осіб, а головне – запобіганню корупції при наданні послуг онлайн.

Ідея доволі непогана, проте потребує чітко спланованої стратегії впровадження таких змін та її покрокової, послідовної та повноцінної реалізації (відповідно до дорожньої карти), навіть якщо це буде фінансово затратно (наприклад, прокладання нової та модернізація існуючої цифрової інфраструктури в сільській місцевості), оскільки це призведе до реального економічного і політичного розвитку. Останній «не тотожний змінам у політичних інституціях чи в політичних стратегіях: прем'єр-міністри, президенти й депутати можуть приходити і відходити, закони можуть замінювати новими, але все це не зачіпає основоположного політичного порядку, котрий визначається засадничими правилами, на основі яких суспільства організують своє функціонування»³. Процитований Френсіс Фукуяма вважає, що політичний порядок формує певна тріада: держава, верховенство права та демократичні механізми підзвітності. Проте Україна наразі має проблеми з усіма трьома складовими, тому поки що наш політичний порядок до кінця не сформований, проте цифрові зміни цілком можуть сприяти його становленню та стабілізації, але за умови грамотно організованої послідовної державної політики у багатьох напрямках.

Будь-якій політичній силі легко приписати собі у заслуги досягнення і так неминучого, всеохоплюючого та об'єктивного процесу цифровізації, головне, щоб він не просто професійно закладався при формуванні та подальшій реалізації нової державної політики, але й не став ширмою для

¹ З 1 жовтня в Україні скасують паперовий документообмін між органами – Дубілет. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/09/3/651206/>.

² Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг: Указ Президента України від 29 липня 2019 року №558/2019. *Офіційний вісник Президента України*. 2019. № 17, стор. 23, стаття 630.

³ Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. Київ: Наш формат, 2019. 608 с. С. 31.

прикриття інших, не настільки популярних і корисних для усіх верств суспільства напрямів державної політики.

Таким чином, наразі Міністерство цифрової трансформації України має доволі високий кредит довіри від народу, об'єктивно справді вдалий час для реалізації профільних змін, оскільки світові тенденції науково-технічного прогресу уже сприяють таким змінам, але не потрібно витратити такі можливості задарма і перетворювати на власні політичні бонуси трансформації, які настали б і за іншого уряду. Так, віртуалізація розширює різноманітні умови, надає нові можливості для ефективних реформ, але сама по собі не спричиняє кардинального покращення економічної системи держави. Важливіше визначитися, які саме пріоритетні напрями державної політики можуть бути практично відроджені уже зараз завдяки повсюдній цифровізації та принести Україні максимальний економічний та соціальний ефект.

Президент Володимир Олександрович Зеленський однією з головних цілей своєї команди сформулював запровадження «Держави у смартфоні». Проте, ще у травні 2019 р. Перший віце-прем'єр-міністр Степан Кубів заявляв, що концепція уже 3 роки працює: «Те, що зараз називають «державою в смартфоні», ми уже створили. Завдяки Мінекономрозвитку державні закупівлі, мала приватизація, звіти про технічну допомогу та державні підприємства – у кожного громадянина в смартфоні. Ви можете купувати у держави, продавати державі та контролювати державу, не виходячи з дому»¹. Дійсно, низка дій з оновлення сервісів (наприклад, запуск тієї ж системи «Прозорро») та поживалення надання електронних послуг відбулися останніми роками, а не лише 2019 року.

По закінченню каденції 21 серпня 2019 року Прем'єр-міністр України Володимир Борисович Гройсман підсумовував, що «політика уряду щодо дерегуляції, змін у державному управлінні і переведення адміністративних послуг, що надає держава, в онлайн-режим дозволила довести кількість е-послуг до 128»². Можливо, за вказівками уряду і реалізовувалося формальне впровадження якомога більшої кількості послуг, проте, як перевірялася якість їх надання, а тим паче, як передбачалася затребуваність суспільством, достовірно не відомо.

Новий Прем'єр-міністр Олексій Валерійович Гончарук планує надзвичайно швидко завершити впровадження «Держави у смартфоні»: “До кінця

¹ Степан Кубів: «Держава в смартфоні» уже функціонує 3 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/stepan-kubiv-derzhava-v-smartfoni-uzhe-funkcionuye-3-roki>.

² Електронні послуги в Україні налічують 128 найменувань. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/elektronni-poslugi-v-ukrayini-nalichuyut-128-najmenuvan-premyer-ministr>.

року ми плануємо зосередитися на інвентаризації країни, ми проаналізуємо всі державні реєстри, всі бази даних, всі наявні об'єкти, всі державні органи і так далі і тому подібне. Для того, щоб зрозуміти, що ми власне маємо, тому що сьогодні цифри нас дуже часто обманюють. Ми не можемо нормально порахувати бюджет на наступний рік. За результатами інвентаризації ми повністю підготуємо план з цифровізації країни. І 2020 рік стане роком тотальної цифровізації країни¹. На нашу думку, це доволі амбітні та, переважно, корисні плани, наприклад, з аудиту та упорядкування роботи тих же державних реєстрів.

З фундаментальної наукової точки зору такі плани виглядають логічними та зрозумілими, але, на нашу думку, лише поверховими, як вершина айсбергу, оскільки «...будь-якій активній діяльності держави з метою здійснення керуючого впливу на зміст, характер та інтенсивність реалізації суспільних відносин має передувати окрема підготовча фаза діяльності державного апарату, що зазвичай полягає у: вивченні стану та динаміки розвитку названих суспільних відносин; здійсненні їх політико-правової оцінки; прогнозування напрямів та параметрів наслідків процесу їх розвитку; створення віртуальної оптимізованої моделі такого розвитку, що оцінюється як політично прийнятна; з'ясування ресурсних та інструментальних можливостей держави щодо ефективного впливу на об'єкт управління; формалізація доктринальних положень політики у документах, що мають юридичну силу і можуть виконувати функцію алгоритму діяльності органів держави та посадових осіб, спрямованого на досягнення визначених суспільних ефектів; контроль за реалізацією сформованої політики держави в процесі функціонування механізмів державного управління, з можливою поточною модифікацією складових державної політики, що застосовується². Відповідно, при сучасних спробах реформування державної політики віртуалізації необхідний більш фаховий (до того ж, фахівців багатьох технічних та гуманітарних галузей), цілеспрямований та компетентний підхід.

У чинному законодавстві України державну політику визначено неналежним чином, поверхово і спрощено лише як «фазу практичної реалізації організаційно-господарських повноважень відповідними владними суб'єк-

¹ Держава у смартфоні: Гончарук розповів про повну цифровізацію України до 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2771548-derzava-u-smartfoni-goncaruk-rozpoviv-pro-povnu-cifrovizaciju-ukraini-do-2020.html>

² Задахайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави: монографія. Харків: Юрайт, 2012. 456 с. С. 383 – 384.

тами щодо господарської діяльності»¹. Проте на практиці розробки і реалізації державної політики це лише стадія практичного використання органами і посадовими особами державного апарату своєї компетенції, засобів впливу на певні суспільні відносини. На жаль, і законодавцям, і урядовцям забувається, що для грамотної організації та втілення певних стратегій, концепцій державної політики потрібна колосальна підготовча робота, професійний підхід та висока не лише політична, але і конкретна юридична відповідальність посадових осіб, яким надано відповідні повноваження.

На сьогодні в Україні помітні точкові заходи практичної реалізації окремих проєктів віртуалізації певної сфери, однак не вистачає фундаментальності підходам, прогнозованості напрямів діяльності щодо розробки державної економічної, соціальної та іншої політики, у тому числі концепції «Держава у смартфоні».

Крім того, поки що, на жаль, такі віртуалізовані інновації майже не застребувані українським суспільством, адже за результатами опитування Фонду “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 12 по 17 липня 2019 року на замовлення Центру політико-правових реформ тільки 5% респондентів (з 2018 опитаних віком від 18 років в усіх регіонах України, крім Автономної Республіки Крим та тимчасово окупованих районів Донецької і Луганської областей) користуються онлайн послугами (можлива похибка до 2,3%)². Проте, ці цифри треба аналізувати з урахуванням того, що Інтернетом взагалі користуються в Україні лише 70% населення. Але і ця цифра до кінця не може бути поки що з’ясована у зв’язку з тим, що вже давно не проводилися переписи населення (які традиційно частина людей ігнорує), зберігається висока смертність людей, яка нерідко превалює над народжуваністю в Україні, а останніми роками ще і значна кількість наших громадян емігрувала закордон або залишилася на тимчасово окупованих територіях, куди не мають доступу українські провайдери інформаційно-телекомунікаційних послуг.

Та навіть серед цих користувачів багато залишаються незадоволеними якістю, оперативністю та доступністю розуміння інтерфейсу для роботи з різними видами адміністративних послуг онлайн. Наприклад, при проходженні онлайн процедури державної реєстрації елементарно фізичної особи-підприємця (ФОП) треба вже чітко знати, які дані заповнювати у відповідне вікно, багато з яких виявляються з випадającym списком. Але у ці

¹ Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави: монографія. Харків: Юрайт, 2012. 456 с. С. 384.

² Адмінпослугами онлайн користуються 5% українців. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2773191-adminposlugami-onlajn-koristuutsa-5-ukrainciv.html>

списки не усі актуальні дані можуть бути занесені, зокрема, адреси після перейменування вулиць в рамках реформи декомунізації. У випадку, якщо особою адреса буде обрана неактуальна на сьогодні (а актуальну назву вулиці, провулку самостійно вписати нема можливості), державний реєстратор повинен буде зупинити розгляд документів, поданих для державної реєстрації, відповідно до ст. 27 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань». У такому випадку суб'єкту, який бажає зареєструвати ФОП, надається 24 години на виправлення помилки/одруківки.

Проте мобільна версія надання адміністративних послуг онлайн має і свої особливості. Концепція «Держава у смартфоні» відрізняється від уже більш традиційних веб-сервісів, тобто тих, якими можна скористатися через персональний комп'ютер з доступом до глобальної мережі, більш удосконаленими способами підтвердження особи. Катерина Вікторівна Єфремова ще 2017 року зазначала необхідність удосконалення способів аутентифікації осіб: «Технології електронної ідентифікації та сервіси із встановлення особи є дуже важливими для забезпечення безпеки електронних транзакцій (як у державному, так і в приватному секторі). Нині найбільш розповсюдженим способом автентифікації є використання паролів, але потреба у розробці більш безпечних рішень, які будуть захищати приватність, є очевидною. Необхідно налагодити більш ефективну адміністративну співпрацю для розробки та започаткування державних онлайн-послуг, які в тому числі будуть містити практичні рішення щодо електронної ідентифікації та автентифікації особи»¹. У концепції «Держави у смартфоні» це питання вирішено на користь застосування більш комплексних та захищених засобів на зразок MobileID та/або SmartID. Останні використовують різноманітні можливості сучасних технологій смартфонів або навіть їх поєднання на зразок: підтвердження особи за електронним цифровим підписом, ідентифікації (так званого «розпізнавання») обличчя користувача, використання сканованих відбитків пальців, зчитування райдужної оболонки ока тощо.

Проте, важливо брати до уваги, що усі ці способи стають можливими шляхом збирання та обробки персональних даних користувачів, які повинні бути належним чином захищені законом та належною практикою правозастосування організаційно і технічно. Зокрема, відхилення від чітких вимог законів та принципів захисту основоположних прав людини і громадянина уже вбачаються в амбітних обіцянках уряду навіть процедури голосування

¹ Єфремова К. В. Перспективні напрями державної політики щодо віртуалізації інфраструктури економіки України. *Право та інновації*. 2017. № 1 (17). С. 11.

на загальнодержавних та місцевих виборах проводити за допомогою програмних сервісів «Держави у смартфоні». Але хто при цьому і якими засобами зможе гарантувати збереження недоторканої таємниці голосування кожного громадянина? Якщо особа буде при початку використання смартфона авторизована засобами MobileID і/або SmartID, як можуть бути надані державні гарантії дотримання таємниці голосування і неможливості переслідування тих громадян, які на виборах підтримали не ту політичну силу/кандидата, яка здобула перемогу? На сьогодні це лише приклади фундаментально важливих відкритих запитань, які поки що не опрацьовані в рамках розробки концепції «Держава у смартфоні».

Поки що залишається занадто багато невирішених доволі важливих аспектів або таких, які почали вирішуватися і, на жаль, нерідко непрофесійно. Зокрема, в умовах активного зростання цифрової економіки, інвентаризації даних сотень тисяч юридичних осіб і мільйонів фізичних осіб України з державних реєстрів, врешті-решт ведення гібридної війни проти України спеціалізоване міністерство вкрай недбало ставиться до питань кібербезпеки держави та її громадян. Сам міністр цифрової трансформації України Михайло Альбертович Федоров вважає, «...що роль кібербезпеки трохи перебільшена. Про неї багато говорять, але по факту назвати якісь реальні кейси кіберзагроз мало хто може. Наведу простий приклад. Коли ми прийшли в Офіс президента, it-команда показала дашборди з тисячею атак на день, перевантаженням сайтів і т.д. Через два тижні ми їх звільнили, і нічого не відбувалося впродовж декількох місяців, поки ми збирали нову команду»¹. Профільний міністр у публічних виступах допускає кричущі логічні помилки: якщо всі спеціалісти з кібербезпеки були звільнені і нікому було доповісти про проблеми, то, значить, і проблем не було?

Спробуємо проаналізувати дії центрального органу виконавчої влади – головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкопasmового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністра-

¹ Роль кібербезпеки трохи перебільшена, - міністр Федоров. URL: https://ukr.lb.ua/tech/2019/11/29/443542_rol_kiberbezpeki_trohi.html.

тивних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку ІТ-індустрії¹. Очільнику Мінцифри доповіли про атаки та інші кіберзагрози. Чи були ці доповіді фахово проаналізовані, порівняні з аналогічними проблемами за попередні періоди, надана належна політико-правова оцінка, спрогнозовано напрями та можливі наслідки розвитку таких процесів, з'ясовано реальні можливості держави протистояти кіберзагрозам такого роду, особливо на початку проведення цифрової трансформації у багатьох сферах, сформований юридично закріплений алгоритм дії державних органів та посадових осіб у цій сфері? Про це невідомо: або інформація про такі дії профільного міністерства чомусь закрита, або жодної серйозної оцінки ситуації не давалося, а проблеми кіберзахисту були проігноровані на найвищому державному рівні. Лише наприкінці осені в Міністерстві цифрової трансформації України згадали про кібербезпеку та перший заступник міністра цифрової трансформації Олексій Вискуб анонсував можливість створення при міністерстві Офісу реформ в сфері кібербезпеки, проте не зусиллями центрального державного органу, а за допомогою організації допомоги США USAID². Зі збереженням таких підходів посадовці Мінцифри взагалі не повинні навіть мати доступу ні до яких персональних даних громадян, не кажучи вже про організацію забезпечення проведення електронних референдумів чи голосувань.

Але все ж слід пам'ятати ще одну з ключових думок з цього приводу. Як влучно зазначає Віктор Артюшенко, «помилково прирівнювати цифрову економіку до електронного уряду. Цифрова держава неможлива без цифрової економіки»³. А за висновком О. М. Вінник «визначальною складовою е-економіки (ЦЕ) як ринкової економіки взагалі є підприємництво, але в умовах ЦЕ воно ґрунтується на цифрових технологіях – від етапу започаткування, стадії функціонування та припинення (в т.ч. реєстрації, отримання необхідних дозволів, звітування, сплати податків, матеріально-технічного забезпечення, реалізації результатів підприємницької діяльності з використанням електронних ресурсів)»⁴. Проте наскільки

¹ Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. *Офіційний вісник України*. 2019 р., № 80, стор. 7, стаття 2736, код акта 96336/2019.

² При Мінцифри може з'явитися Офіс реформ в сфері кібербезпеки. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/tech/kiberbezpeka-v-ukrajini-mincifri-stvorit-ofis-reform-v-sferi-kiberbezpeki-novini-ukrajini-50055783.html>.

³ Артюшенко В. Країна в смартфоні. Сім кроків для цифрової трансформації економіки. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/08/8/650379/>.

⁴ Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. С. 52.

Проводити цифровізацію адміністративних послуг – перше, що спадає на думку в діяльності держави, яка хоче себе продемонструвати на шляху до діджиталізації, пристосування до безповоротних об’єктивних реалій сучасності. Проте це, мабуть, і найпростіше завдання, адже, як і у питанні належного врегулювання господарських, цивільних та інших правовідносин у реальних секторах економіки, так і при регулюванні аналогічних відносин в онлайн-просторі чи з урахуванням потенційного впливу цифровізації на відносини, більш складна задача держави – чітко зрозуміти свою роль і дотриматися тонкого балансу публічних і приватних інтересів при державному регулюванні економіки, яка об’єктивно стає цифровою, а не за волею певних осіб чи політичних сил. У таких умовах державне регулювання повинно проводитися із врахуванням безлічі факторів, має створювати реальні більш прості та ефективні умови для розвитку економіки, поживлення і добровільної детінізації (оскільки працювати офіційно, відкрито, а не в тіні, повинно бути вигідніше усім суб’єктам господарювання) підприємницької діяльності, збільшення потоків інвестицій, а не тільки демонструвати віртуалізовану модернізацію уряду.

Якщо поглянути ширше на сучасну державну політику та новели законодавства, які стосуються ведення підприємницької діяльності, перш за все стають помітні жорсткіші для суб’єктів господарювання податкові зміни, розширення кола суб’єктів, яких зобов’язують використовувати РРО, причому суб’єктів, які перебувають на спрощеній системі оподаткування (сплачують єдиний податок), що була введена для підтримки в першу чергу мікро-, малого і середнього бізнесу, а тепер збільшується тиск на підприємців, які мають відносно невеликий дохід та підтримка яких була пріоритетом для держави. Те ж саме застосування РРО передбачає для підприємців не тільки додаткові фінансові витрати на їх закупівлю, а і програмування, налаштування, підтримання технічними спеціалістами та швидкого ремонту в разі потреби, навчання своїх робітників працювати з РРО, а у випадку якоїсь затримки чи помилки – ще і сплату штрафів! А це витрати і коштів, і часу, і відпрацьованих людиногодин на формальності. З обіцяним віртуальним аналогом стаціонарних РРО – програмними РРО – вже стало ясно, що це проєкт для віддаленого майбутнього, оскільки податківці не здатні їх розробити та впровадити так швидко, бо вони виявилися до таких цифровізаційних новел не готові ні фінансово, ні кадрово, ні морально. Більше того, є велика ймовірність, що безоплатними, як було обіцяно новим урядом, такі програмні РРО теж не будуть. У будь-якому разі їх розробка та функціонування будуть оплачені якщо не за рахунок підприємців, яких зобов’язали до застосування таких РРО, то, значить, за рахунок усіх платників податків.

А ще більше занепокоєння викликають чисельні різнопланові ідеї та законодавчі пропозиції, але які так чи інакше передбачають посилення податкового навантаження та контролю за господарською діяльністю підприємців. Наприклад, введення п'ятої групи платників єдиного податку спеціально для розробників ІТ, програмного забезпечення, які шляхом саморегулювання на ринку знайшли оптимальні моделі роботи та сплати податків у рамках законодавства України, у той час як багато підприємців, самозайнятих осіб та навіть великих суб'єктів господарювання працюють частково, а то і повністю в тіні. Можливо, саме ІТ сектор і погодиться на нові правила, особливо більш серйозні компанії та розробники-ФОП з великими доходами. Загальне ж правило, яке склалося в результаті багаторазової практики в усьому світі – якщо створити не сприятливі, а жорсткі умови для невеликого бізнесу, то він піде в тінь. Відповідно, надходження до бюджету не збільшаться, а всілякі соціальні виплати, наприклад, пов'язані зі зростаючим безробіттям, можуть і зрости. Тобто, недалекоглядна політика «бліцкригу» наповнення держбюджету за рахунок додаткових стягнень із малого і середнього підприємництва може призвести до низки складних негативних наслідків загалом для економіки, що вже не зможуть пом'якшити спрощені електронні послуги, які, в свою чергу, начебто повинні зменшити рівень корупції в державі.

В кінці 2019 року Міністерство цифрової трансформації України сконцентрувалося на розробці та втіленні проєкту «ДІЯ», що планується як один з перших значних кроків до упровадження концепції «Держава у смартфоні». Було розроблено (поки що в тестовому режимі) мобільний додаток «ДІЯ», куди можна додавати певні документи, що підтверджують особу та деякі інші юридичні факти. Зокрема, міністр Федоров вирішив почати із водійського посвідчення, яке можна було б демонструвати працівникам поліції за необхідності. Планується, що це будуть цифрові права, а згодом – і цифровий паспорт. Також Планом роботи Міністерства цифрової трансформації України на 2020 рік передбачено розвиток єдиного державного веб-порталу електронних послуг «ДІЯ» з метою запровадження цього порталу до кінця ІV кварталу 2020 року у «промислову експлуатацію»¹. Загалом же план передбачає 99 заходів різного масштабу та значення для країни.

Один з головних аргументів витрачання бюджетних коштів на проведення проєктів з електронного урядування – зменшення корупції. «Електронні сервіси — це один з головних антикорупційних інструментів, бо ми таким чином зменшуємо “людський фактор” в наданні певних послуг» – зазначив

¹ План роботи Міністерства цифрової трансформації на 2020 рік. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/ministry/План_роботи_Мінцифри_на_2020_рік.pdf.

керівник напряму електронних послуг ТАРАС Данило Молчанов¹. Коли громадянин чи підприємство не контактує безпосередньо із чиновником – це справді хороша передумова для зниження корупції, проте при реєстрації бізнесу підприємець повинен 1 раз зіткнутися з державним реєстратором, а у випадках того ж застосування РРО – постійно мати справу з державними службовцями податкової протягом усієї своєї діяльності.

Отже, корупційні ризики можуть тільки зростати. Прикривати популістськими ідеями загальної віртуалізації неконструктивні, непопулярні заходи державного регулювання, які реально та одразу негативно впливають на ведення підприємницької діяльності непрофесійно і категорично не можна!

Висновки. Отже, зараз Міністерство цифрової трансформації України має дуже високий кредит довіри від народу, об'єктивно вдалий час для реалізації профільних змін, оскільки світові тенденції науково-технічного прогресу уже сприяють таким змінам, але не потрібно витратити такі можливості задарма і перетворювати на власні політичні бонуси трансформації, які настали б і за іншого уряду. Віртуалізація розширює умови, надає нові можливості для ефективних реформ, але сама по собі не спричиняє кардинального покращення економічної системи держави. Важливіше визначитися, які саме пріоритетні напрями державної політики можуть бути практично відроджені уже зараз завдяки повсюдній цифровізації та принести Україні максимальний економічний та соціальний ефект.

Проте, вважати концепцію «Держава у смартфоні» новелою у 2019 році вже не можна, враховуючи прийняті раніше нормативно-правові акти та вжиті заходи для фактичної реалізації заходів, які передбачаються цією концепцією, останніми роками. Звичайно, концепція потребує подальшого удосконалення як на рівні нормативного урегулювання із врахуванням успішного іноземного досвіду, так і нових ефективних, узгоджених між собою практичних заходів реалізації цієї концепції. Гучно розповсюджена ідея концепції не повинна залишатися єдиним флагманом, провідним напрямом нової державної політики, тому що вона самостійно не спричиняє кардинального покращення економічної системи держави, а лише є одним із засобів модернізації економічного та суспільного розвитку України, здатна покращити умови для реалізації галузевих пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, інноваційної діяльності тощо. І головне, прикривати непопулярні заходи державного регулювання на зразок розширення кола суб'єктів, зобов'язаних використовувати РРО так швидко, популярною ідеєю цифровізації тим паче не можна.

¹ Проказа Д. Е-країна: коли українська держава опиниться в смартфоні. URL: <https://hromadske.ua/posts/e-krayina-koli-ukrayinska-derzhava-opinitsya-v-smartfoni>.

Це лише одна з перших робіт з ґрунтового аналізу сутності, логічної структурованості, призначення, сфер реалізації та формулювання пропозицій щодо розробки та прийняття конкретних законопроектів. У майбутньому перспективними вбачаються розробки пропозицій до дорожньої карти реалізації концепції «Держава у смартфоні», дослідження конкретних проектів законів та підзаконних нормативно-правових актів України, які втілюватимуть певні частини концепції, а також з часом – ґрунтовний критичний аналіз характеру державного регулювання і наслідків утілення розглянутої концепції.

1.2. Зміна напрямів економічної політики під впливом цифровізації економіки (у тому числі її правової інфраструктури)

Стан дослідження проблем зміни напрямів економічної політики під впливом інформаційно-комунікаційних технологій

У структурі економічної політики держави науковці виокремлюють такий об'єкт як процеси діджиталізації у сфері господарювання, моделі чинного правового регулювання яких, або не створені взагалі, або є чинними, однак втратили ефективність, або супроводжуються на практиці стійким створенням відповідних правових конфліктів¹. Соціальне спрямування цифрової економіки та електронного бізнесу як її складової – важливе завдання, що ґрунтується на конституційних засадах, однак цифровізація у деяких випадках², як і у відносинах з віртуальними підприємствами, дозволяє зловживати цифровими правами, визначення яких відсутнє і в Господарському і Цивільному кодексах України

Згідно доповіді науковців Національного інституту стратегічних досліджень було доведено «відсутність системної, багаторівневої, нормативно

¹ Задахайло Д. В. Сучасна господарсько-правова політика як чинник економічної трансформації. *Завдання господарсько-правової політики держави в умовах четвертої промислової революції* : матеріали круглого столу (м. Харків, 2019) / редкол.: А. П. Гетьман, Д. В. Задахайло, Ю. І. Остапенко, Т. І. Швидка; НІОУ імені Ярослава Мудрого. Харків : ФОП Бровін О.В., 2019. С. 5.

² Вінник О.М. Проблема врегулювання/вирішення конфліктів/спорів в ракурсі соціального спрямування цифрової економіки. *Цифровізація сучасних бізнес-процесів як вектор нової економічної політики* : матеріали круглого столу (м. Сєвєродонецьк, 11 грудня 2019 р.). / За ред. О. В. Шаповалової. Сєвєродонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 7-10.

підкріпленої, базованої на певній ідеології та стратегії державної політики в інформаційно-комунікаційній сфері»¹.

Вивчення стану розв'язання проблем зміни напрямів економічної політики під впливом інформаційно-комунікаційних технологій потребує впорядкування дослідницьких підходів. Систематизувати підходи щодо дослідження проблем зміни напрямів економічної політики під впливом інформаційно-комунікаційних технологій можна наступним чином.

За часовим (временним-рос.) фактором доцільно виокремлювати два основних різновиди змін. Перший – зміна державної політики стратегічного характеру за концепцією цифровізації економіки (у тому числі її правової інфраструктури). Другий – ситуативні зміни. Наприклад, у межах концепції транзитного правосуддя, адаптованого за часів збройного конфлікту на Сході країни, пропонуються ситуативні заходи. Наступна їх систематизація дозволяє обрати спрощення господарсько-процесуальної форми для суб'єктів господарювання, які функціонують на тимчасово окупованих територіях та /або в їх правомірних інтересах.

Тут ситуативна зміна економічної політики під впливом цифровізації економіки (у тому числі її правової інфраструктури) потребує наступної модернізації податкового, господарського, господарсько-процесуального та іншого законодавства. Зокрема доцільним стає такий шлях модернізації:

1) системне законодавче врегулювання питань звільнити від сплати судового збору юридичних осіб для забезпечення договірних прав та зобов'язань шляхом звернення до господарського суду України;

2) ситуативне спрощення судового процесу як нетипового порядку розгляду справ у позовному провадженні, підставою звернення до якого стали процесуальні дії позивача щодо запровадження форсованого судового процесу;

3) представництво однією юридичною особою іншої за умови їх знаходження на різних територіях (однієї - на підконтрольній українській владі територій, а другої – на непідконтрольній) з метою оперативності та ефективності розгляду справи у скорочені терміни – не довше двох місяців.

Мета пропозиції щодо запровадження цих заходів – зменшення деяких ускладнень бізнес-клімату для інвесторів та суб'єктів господарювання внаслідок існування непідконтрольних українській владі територій та збереження судочинства у проблемних регіонах Донецької та Луганської областей з метою повернення в українське правове поле.

¹ Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіз. доп. / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. Київ : НІСД, 2010. 29 с.

Вектором нової економічної політики стали важливі зміни саме стратегічного характеру, а не ситуативного. За фактором змістовного наповнення змін стратегічного характеру під впливом інформаційно-комунікаційних технологій потребують дослідження передусім наступні орієнтації на правові проблеми:

- а) цифрової економіка як складового елементу інформаційного суспільства;
- б) цифровізації сучасних бізнес-процесів;
- в) протидії корупції, рейдерству та іншим зловживанням у сфері господарювання, які відбуваються з використанням цифрових ресурсів.

Слід проаналізувати стан дослідження наявних правових проблем за кожним із зазначених напрямів змін та орієнтації на наявні правові проблеми, які залишаються недостатньо вивченими.

Масштабна популяризація наукових знань про цифрову економіку як складовий елемент інформаційного суспільства України на рівні комплексних досліджень відбулася після виходу колективної монографії за авторством Г. П. Клімової, С. М. Іванова, Л. С. Шевченко та ін. «Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні.¹ В одноосібній монографії О. М. Вінник «Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу» 2018 року видання дослідженню правових проблем цифрової економіки як складової частини інформаційного суспільства присвячено самостійний розділ

Наша країна не стоїть осторонь сучасних процесів формування інформаційного суспільства та запровадженні цифрової мережевої економіки. Тому цифрова економіка сприймається важливим складовим елементом у становленні інформаційного суспільства. У державно-організаційній сфері українського суспільства передбачені важливі напрями інформаційної політики та формування системи державних інфоресурсів.

Зокрема, «управління цифровими правами (digital rights management), що створює умови для безпечного поширення інформації та знань, їх захисту; правового доступу, розповсюдження інформаційних даних тощо; співробітництво, яке має на меті вдосконалення комунікацій користувачів у межах єдиного наукового простору», а також – формування системи консолідованої інформації як важливої складової діяльності сучасних соціально-комунікаційних структур, в тому числі – адмініструванні і регламентації доступу до інфопотоків².

¹ Г. П. Клімов, С. М. Іванов, Л. С. Шевченко та ін. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні : монографія / за наук. ред. Г. П. Клімова, Ю. Є. Атаманова. Харків : Право, 2015. 448 с.

² Г. П. Клімов, С. М. Іванов, Л. С. Шевченко та ін. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні : монографія / за наук. ред. Г. П. Клімова, Ю. Є. Атаманова. Харків : Право, 2015. 448 с. С.208.

Водночас представляють альтернативу беззаперечно схвальному відношенню до розвитку сучасних цифрових технологій в економіці роздуми Б. Г. Розовського. Він висловлює сумніви щодо позитивного впливу процесу оцифрування економіки в окремих сферах на інтереси споживачів та на стан державного регулювання економіки в цілому. Так вчений, звертаючи увагу на зародження нової оцифрованої економіки та інформаційного суспільства, звертає увагу на проблеми модернізації економіки наступним чином. «Юридичний бізнес знаходиться на межі фундаментальних змін. Роботизовані аналоги вже працюють на благо міжнародних компаній, замінюючи сотні юристів¹. Але це дослідження він супроводжує наступними застереженнями.

Перспективи не зовсім ясні, вимагають толерантності, постійного відстеження з неупередженою реакцією. Прогнозувати необхідно, але подвійно необхідно своєчасно вносити корективи, які диктуються реальним життям².

О. М. Вінник більш детально конкретизує свої застереження інформаційному суспільству, розвиток якого пов'язують з інформаційно-комунікаційними/цифровими технологіями. Вона пише, що *технократичний* шлях розвитку, попри спроби інститутів громадянського суспільства згладити *відверто ринкові* (прибуток – понад усе) та *псевдо* (більшою чи меншою мірою) демократичні засади функціонування сучасних держав, супроводжується стрімким розвитком відповідних відносин.

Розвиток відбувається завдяки своїм якостям – не лише *позитивним* (забезпечують ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів, задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг, розвиток підприємництва та інших сфер суспільного буття), а й *негативним* (можливість несанкціонованого отримання та використання завдяки зазначеним технологіям важливої інформації, в т.ч. державної таємниці, службової інформації, комерційної таємниці, персональних даних громадян, а також політичних маніпуляцій тощо)³.

Вчена формулює правові проблеми, зумовлені використанням цифрових технологій. Окрім проблем виникнення та посилення кіберзлочиннос-

¹ Розовский Б. Г. Рынок в ожидании эпохи социализма оцифрованной экономики : монография. Северодонецк : ВНУ им. В. Даля, 2019. 210 с.

² Розовский Б.Г. Рынок в ожидании эпохи социализма оцифрованной экономики : монография / ВНУ им. В. Даля. Северодонецк, 2019. 192 с. С. 25.

³ Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. С. 5.

ті, які потребують наукового опрацювання для їх розв'язання, «гальмують розвиток інформаційного суспільства в Україні, зокрема: *низькі темпи розвитку і, відповідно, низькі рейтинги України у міжнародних порівняннях; відсутність системної, багаторівневої, нормативно підкріпленої, базованої на певній ідеології та стратегії державної політики в інформаційно-комунікаційній сфері; значний дисбаланс аудиторії Інтернету за регіональними, віковими та майновими ознаками; низький розвиток швидкісних мереж доступу до Інтернету; дефіцит кваліфікованих кадрів, внаслідок відтоку талановитої молоді у комерційні структури та у тіньовий, орієнтований на експорт бізнес розробки програмного забезпечення; незахищеність населення від інформаційних впливів, а суспільства в цілому – від **інформаційних загроз***¹.

Інформаційні загрози спровоковані неефективними механізмами: збільшення кількості публічних реєстрів та інформаційних систем інтегрованих між собою, що ускладнює, а не спрощує доступ до об'єктів відповідних реєстрів та систем; використання персональних відомостей за відсутності гарантій захисту обміну ідентифікаційними даними фізичних та юридичних осіб; контролю доступу до інформаційних систем. За таких умов сучасне інформаційне суспільство і, насамперед, держави та міжнародна спільнота мають забезпечити мінімізацію загроз.

О. М. Вінник вважає актуальною проблему напрацювання нормативно-правових засад суспільно корисного використання зазначених технологій та створення бар'єрів для кіберзлочинності².

Внаслідок того, що правові проблеми орієнтації на оцифрування економіки як складового елементу інформаційного суспільства є доволі дискусійним в наукових колах, В.І. Ляшенко та О.С. Вишневський у науково-публіцистичному дослідженні намагаються окреслити основні економічні переваги цифрової економіки як складового елементу інформаційного суспільства та закликають до нормативно-правового стимулювання цифрової модернізації економіки³. Наступний вектор нової економічної політики стратегічного характеру, обумовлений впливом інформаційно-комунікаційних техноло-

¹ Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. С. 11-12.

² Там само, С. 12.

³ Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія / Ін-т економіки пром.-сті НАН України. Київ, 2018. 218 с.

гій на діяльність у сфері господарювання. Йдеться перед усім про цифровізацію сучасних бізнес-процесів.

Вивчення складу та природи відносин у цифровій економіці та їх нормативно-правове регулювання в Україні й у світі щодо електронного бізнесу супроводжується не лише проведенням монографічних досліджень, але – й дисертаційних. Залучення провідних вчених та практиків до дискусії щодо оцінки сучасних проблем обґрунтування напрямів забезпечення збалансованого розвитку права та економіки в умовах цифровізації відбувається на форумах, конференціях, Круглих столах та інших заходах.

Аналіз зміни напрямів економічної політики під впливом цифровізації економіки (у тому числі її правової інфраструктури) показав, що в нашій країні створено Українську мережу трансферу технологій та Національну мережу трансферу технологій. Функціонують Система трансферу технологій Мережі регіональних центрів інноваційного розвитку Державного агентства України з інвестицій та розвитку (СТТ INDEV), «Центр трансферу технологій», Науково-виробничий концерн «Наука», центри при державних технічних університетах, а також центри комерціалізації технологій, технопарки та технополіси.

Мережа трансферу технологій як висококваліфікований посередник виконує важливу місію між виробниками технологій та їх потенційними споживачами. З метою оприлюднення Мережа розміщує в Інтернеті інформацію про розроблення інноваційного підприємства – винахідника, пропозиції щодо супроводу його на всіх етапах трансферу технологій та іншу.

Науковці опікуються розв'язанням проблем господарсько-правового регулювання діяльності мереж трансферу технологій. Важливим здобутком науки господарського права стало обґрунтування правового визначення поняття «мережа трансферу технологій». Зокрема як «колективного утворення (зі створенням або без створення юридичної особи) професійних учасників ринку трансферу технологій з метою консолідації інформаційних ресурсів у технологічній сфері шляхом об'єднання нематеріальних об'єктів та/або інформації про них на електронному майданчику, спільних дій учасників та їх мережевої організації співпраці, в результаті діяльності якого відбувається передача прав інтелектуальної власності від авторів (розробників) до суб'єктів господарської діяльності, які використовують їх об'єкти при виробництві товарів, виконанні робіт, наданні послуг»¹. Таке розуміння право-

¹ Новіков С. А. Господарсько-правове регулювання діяльності мереж трансферу технологій : дис. ... канд. юрид. наук. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН : Київ, 2018. 200 с. С. 19-20.

вої природи мереж трансферу технологій дасть змогу виявляти суб'єктів контролю стосовно достовірності та якості вихідної інформації про неї на електронному майданчику. Цей здобуток також є важливим для реформування електронних публічних реєстрів та внесення відповідних змін у господарське законодавство. Зокрема, з метою стимулювання інноваційних рішень для малих та середніх підприємств; сприяння технологічній кооперації; пошуку партнерів та забезпечення суб'єктам господарювання доступу до результатів НДДКР.

Законом України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» визначені завдання та повноваження уповноваженого органу з питань реалізації державної політики у сфері трансферу технологій. Одним з них є: забезпечення системного підходу до ведення реєстрів технологій та контролю за передачею майнових прав на технології та їх складові, створені за бюджетні кошти, узагальнення даних галузевих реєстрів технологій та звітів про всі роботи, пов'язані із створенням і використанням технологій та їх складових¹.

Але щодо учасників об'єднання у мережу, які мають статус недержавних, відсутня законодавча унормованість суспільних відносин контролю якості вихідної інформації з їх наявних сервісів. Державна експертиза проводиться лише для технологій, які закуповуються за бюджетні кошти та тих, які створені або придбані за бюджетні кошти².

Занесення інформації в базу даних тільки сертифікованими учасниками мережі, які несуть відповідальність за зміст своїх даних, на жаль не забезпечує якість та достовірність інформації в технологічних профілях мережі в цілому. Тому сучасна Україна формує правову базу не лише для належного функціонування інформаційних систем, але й – для взаємодії утримувачів державних та недержавних реєстрів. Взаємодія дозволяє на єдиній термінологічній основі належно виконувати вимоги до створення, обміну, зберігання, виправлення та формату реєстрових даних. Як наслідок, створюються умови для забезпечення технічної та семантичної інтероперабельності публічних реєстрів та неперетинного узгодження об'єктів відповідних реєстрів.

Спіраючись на сприйняття трансферу технологій та комерціалізацію технологій як двох автономних процесів інноваційної діяльності, які можуть відбуватись як послідовно, так і незалежно один від одного (Ляшенко О. М.)

¹ Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 р. № 143-V. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>.

² Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 р. № 143-V. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>.

висувається для обговорення пропозиція щодо створення державного реєстру технологій та мережі їх трансферу на базі вже існуючого державного реєстру технологій.

Аргументом щодо її доцільності став той факт, що внаслідок становлення оцифрованої економіки, у тому числі її інфраструктури, відбувається зміна напрямів економічної політики в цілому. На часі стала проблема правового впливу уряду та громадянського інформаційного суспільства на впорядкування існуючих бізнес-процесів у мережі трансферу технологій. Відомо, що мережі трансферу технологій як суб'єкт інформаційних відносин здійснює заходи, спрямовані на підтримку та просування сайту електронної платформи у мережі Інтернет. Тому слід вважати недостатність висвітлення інформації, викладеної на електронній платформі мережі. Мережа має брати участь у формуванні державного реєстру, в якому доцільно розміщувати відомості про реалізацію нею мети – «консолідації інформаційних ресурсів у технологічній сфері та координація дій в інноваційній сфері».

Ця обставина потребує відповідних змін у господарському законодавстві. Принципово важливим досягненням господарсько-правової науки слід вважати теоретичне відображення майже всіх основних проявів господарсько-правового регулювання в економіці. Прояв цифровізації економіки та правових проблем, що її супроводжують викривають та обговорюють шляхи їх розв'язання висвітлюють О. М. Вінник, О. М. Давиїдюк, А. В. Стріжкова та інші.

Концепція модернізації господарського законодавства розроблялася ще на початку 2000 року. На той час вона не висвітлювала проблеми публічних реєстрів, утворювачами та користувачами яких є суб'єкти господарювання.

Системи електронних публічних реєстрів в Україні отримувє теоретичну розробку, спираючись на спільні рекомендації міжнародних організацій та української влади, які реалізують проекти щодо протидії та попередженню корупції. Зокрема, міжнародна організація права розвитку (IDLO), Фонд Східна Європа, Державне агентства з питань електронного урядування України, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) та інші оприлюднили для публічного обговорення з органами влади результати дослідження низького стану державних реєстрів та перспективи його зміни на краще.

Зміни у господарському законодавстві внаслідок реформування електронних публічних реєстрів стали обумовленими проблемою доступу суб'єктів господарювання як користувачів ресурсами, які стають результатом електронної інформаційної взаємодії між утримувачами публічних електронних

реєстрів. Результатом належної інформаційної взаємодії може стати реєстр технологій та мереж їх трансферту.

Проводяться дослідження щодо суспільно корисного використання електронного контролю для мінімізації загроз при цифровізації сучасних бізнес-процесів, які відбуваються в банках. У розв'язанні правових проблем визначення стратегії електронного контролю у функціонуванні банків потенціал науки господарського права поки ще не вичерпано.

Природа змін щодо запровадження ресурсів цифрової економіки суттєво впливає на стратегію діяльності банків як суб'єктів господарювання. Поведінка осіб, які уповноважені в інтересах банку здійснювати функції внутрішнього контролю та фінансового моніторингу також змінюється. Характер змін обумовлений наявністю приватних інтересів банку та публічних інтересів споживачів його послуг і суспільства в цілому (у разі фінансування тероризму тощо).

Перші цифрові технології у здійсненні нагляду та контролю у банківській системі України були запроваджені державою вже давно. Зокрема, з метою розслідування злочинів з викрадення матеріальних ресурсів державних банків. Представники науки господарського права беззаперечно визнають, що інвестиційна банківська діяльність як вид підприємницької діяльності у сучасній економіці потребує розвитку. Водночас, як відомо, інвестиційна діяльність банків у цілому є високоризиковою. Застереження законодавця про негативні наслідки щодо порушення заборони проведення ризикованих дій, сумнівних операцій, розміщення фіктивних цінних паперів тощо при реалізації права на банківську інвестиційну діяльність містить потенціал забезпечення її зростання лише в умовах постійного фінансового моніторингу, банківського нагляду, самоконтролю, спрямованого на зниження ризику щодо проведення інвестиційних операцій. Тому виникає проблема правового забезпечення публічних та приватних інтересів, використовуючи цифрові технології у здійсненні нагляду та контролю у банківській системі

Наявність державного реєстру банків не вирішує проблему задоволення потреби у ознайомленні з гнучкими показниками поточних результатів фінансового моніторингу, банківського нагляду, самоконтролю. Реальні та потенційні споживачі банківських послуг не усвідомлюють наближення кінцевої стадії, коли за такими негативними результатами відбудеться ліквідація банку. Початкова стадія відстеження ризику здійснення неправомірних дій – стадія підозри та спостереження також має електронний інформаційний ресурс, який утримує Фіскальна служба України та її підрозділи. Цей ресурс створений з метою інформаційно-аналітичного забезпечення пре-

вентивних заходів щодо ризикових суб'єктів господарювання. Спочатку наказом ДПС від 12.10.2011 р. за N 54 було затверджено Положення про порядок створення (удосконалення) автоматизованих інформаційних систем. Потім Наказом ДФС України від 28.11.2015 за № 543 «Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ» було передбачено вимоги до характеристики суб'єктів господарювання, зареєстрованих платниками ПДВ за відповідним рівнем категорії уваги до них. Утримувачі даного ресурсу організують перебування на обліку територіальних органів ДФС України тих платників ПДВ, які за результатами звітної періоду або здійснювали ризикові операції, та/або маніпулювали показниками податкової звітності, та/або різко підвищували економічну активність та були задіяні у схемах ухилення від оподаткування.

Зокрема, за критерієм податкової поведінки та рівня ризику суб'єктів господарювання розрізняють такі їх категорії: вигодонабувач (за рахунок відображення в даних податкової звітності недостовірних даних господарських операцій з використанням вигодоформуючих («податкових ям») та вигодотранспортуючих суб'єктів (транзитерів). Вигодотранспортуючий суб'єкт (транзитер) здійснює посередницьку функцію між вигодоформуючим суб'єктом («податковою ямою») та вигодонабувачем, у якого, відповідно до даних податкової звітності, сума задекларованих податкових зобов'язань дорівнює сумі податкового кредиту за всіма чи за окремими операціями, або різниця між сумами податкових зобов'язань та податкового кредиту не перевищує 0,5 % за умови відсутності реальної господарської або іншої економічної діяльності; зустрічний транзитер надає послуги з підміни позицій товарних груп (робіт, послуг), що реалізуються на адресу інших суб'єктів господарювання; вигодоформуючий суб'єкт («податкова яма») – платник ПДВ, який не відображає або відображає і не сплачує податкові зобов'язання з ПДВ при відповідному декларуванні його контрагентом сум податкового кредиту без реальної господарської або іншої економічної діяльності за такими операціями та, як наслідок, формує податковий кредит з ознаками ризику¹ (п. 1.3).

Досвід організації комплексного відпрацювання податкових ризиків з податку на додану вартість слід характеризувати як такий, що міг би задовольнити потребу потенційних отримувачів інвестиційних послуг у ознайомленні з гнучкими показниками поточних результатів фінансового моніторингу, банківського нагляду, самоконтролю.

¹ Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ : Наказ Державної фіскальної служби України від 28.11.2015 р. № 543. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0543872-15>.

Організація містить наступну послідовність дій. Спочатку - автоматичний відбір суб'єктів господарювання з податковими ризиками. Потім своєчасне внесення інформації про них до баз щодо відпрацювання ризикових суб'єктів господарювання. Три етапи комплексного відпрацювання податкових ризиків з податку на додану вартість також є виправданими: (1) рання податкова діагностика (до граничного терміну подання звітності з ПДВ); (2) електронний контроль ризиків (після граничного терміну подання звітності з ПДВ); (3) податковий контроль ризиків (після граничного терміну сплати грошових зобов'язань з ПДВ).

Завершується організація комплексного відпрацювання податкових ризиків з податку на додану вартість внесенням суб'єктів неналежної податкової поведінки (за наявності доказів) до реєстру «Суб'єкти фіктивного підприємництва».

Але виявити участь банків у схемах фіктивного підприємництва, взаємодію із суб'єктами фіктивного підприємництва, інші ризики, які унеможливають або ускладнюють реалізацію інвестиційної функції банків досить проблематично. Нерідко правовий режим банківської та комерційної таємниці шкодить розкриттю необхідної інформації. Натомість можливості запровадження електронної діагностичної картки самоконтролю банку не були вивчені на предмет її використання для забезпечення публічних та приватних інтересів, використовуючи цифрові технології у здійсненні нагляду та контролю у банківській системі.

Наявність електронної діагностичної картки самоконтролю банку є доцільною не для всіх, а, в першу чергу, особливі суб'єкти, які на відміну від інших суб'єктів господарської діяльності, володіють основним джерелом здійснення банківського інвестування. Йдеться про комерційні банки, які функціонують на інвестиційному ринку і в Україні мають правовий статус інвестиційних компаній. Інвестиційна функція банків у науці міжнародного банківського права, економічній науці та її відгалуженнях визнається основним напрямом діяльності комерційних банків.

Отже за характером змістовного наповнення змін державної політики стратегічного характеру за концепцією цифровізації економіки (у тому числі її правової інфраструктури) актуальними є не лише оцифрування бізнес-процесів, але й - захисних механізмів забезпечення інтересів суб'єктів господарювання, у тому числі попередження корупції та зловживань.

Далі йдеться про обґрунтування актуальності такого вектору нової економічної політики стратегічного характеру як протидія корупції, рейдерству

та іншим зловживанням у сфері господарювання, які відбуваються з використанням цифрових ресурсів.

В Україні створено понад 350 публічних реєстрів, функціонування яких забезпечується міністерствами, відомствами, підприємствами, громадськими організаціями та іншими суб'єктами. Їх статус не завжди чітко визначений, що призводить до можливості зловживань та правопорушень. Суб'єкти господарювання часто стикаються з таким негативним явищем як рейдерство та шахрайства у сфері використання державних реєстрів. Тому слід визнати виправданим те, що державний реєстр речових прав та Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань належать до пріоритетних реєстрів. На підтримку 25 пріоритетних реєстрів щорічно із державного бюджету витрачається понад 500 млн. грн.

Проблематика протидії зловживанням та корупції у сфері господарювання безпосередньо пов'язана з інтеперабельністю реєстрової інформації публічних електронних реєстрів. Для використання цифрових ресурсів з метою попередження зловживань та досягнення інтеперабельності реєстрової інформації було прийнято Закон України №1056-1 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності»¹. Положення цього Закону спрямовано на протидію рейдерським захопленням. Для досягнення зазначеної мети Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» закріплено доступ державного реєстратора до Державного реєстру прав, який здійснюється шляхом багатофакторної аутентифікації у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України у Порядку ведення Державного реєстру прав»².

Дана зміна передбачає усунення деяких юридичних негараздів, які створюють проблеми охорони та захисту майнових прав представникам бізнесу. Але для подолання рейдерства необхідним стає внесення глибинних комплексних законодавчих змін у державні реєстри.

Тому розроблено проєкт рамкового Закону України від 10 вересня 2019 року №2110 «Про публічні електронні реєстри»³, на який сподіваються як на реформаторський захід у царині моніторингу, охорони та захисту інформаційних ресурсів. Він сприймається реформаторським внаслідок того, що

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності: Закон України від 03.10.2019 р. № 159-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/159-20>.

² Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. №1952-IV. Відомості Верховної Ради України. 2016 р. № 1. ст.12.

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності: Закон України від 03.10.2019 р. № 159-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/159-20>.

вперше в Україні визначає єдині вимоги до реєстрової інформації, її статусу, форм, складу, порядку створення, зберігання та використання (у т.ч. надання), шляхів внесення існуючої інформації.

Потреба у реформуванні електронних публічних реєстрів в нашій країні обумовлена наступними причинами: 1) слабка захищеність реєстру речових прав суб'єктів господарювання 2) зловживання контрольними повноваженнями з боку утримувача реєстру податкових накладних 3) неадекватна шкоді відповідальність постачальників реєстрової інформації 4) неефективність контролю за суб'єктами доступу до реєстрової інформації.

У сучасних наукових дослідженнях економіко-правових проблем реформування електронних публічних реєстрів та розвитку господарського законодавства, обумовлених реформою слід спиратися на обґрунтування ідей представників не лише української науки, але й – науки багатьох країн світу, які визнають сучасні ресурси цифрової економіки фактором підвищення ефективності організації й управління господарською діяльністю

Згідно з положеннями законопроекту «Про публічні електронні реєстри» передбачається система публічних електронних реєстрів, у складі якої будуть: базові державні реєстри (Єдиний державний демографічний реєстр, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, Державний земельний кадастр); інші державні реєстри; комунальні реєстри; визначені законом реєстри саморегулювальних організацій; Реєстр реєстрів.

Початковий етап реформування системи публічних реєстрів в цілому асоціюється із реформою системи державних реєстрів, яку розпочато у 2015 році. Також ціллю реформування було внесення істотних змін у регулювання реєстраційних процедур шляхом спрощення їх змісту та зміни кола суб'єктів реєстрації. Доцільно пов'язувати досягнення зазначеної цілі із комплексом заходів щодо припинення функцій централізованої державної реєстраційної служби. Її повноваженнями були наділені незалежні реєстратори, а саме – реєстратори органів місцевої влади, державних та комунальних підприємств, нотаріуси. Результатом початкового етапу реформування стало досягнення публічності доступу до державного реєстру речових прав, відміна обов'язковості паперової форми правовстановлюючих документів на нерухомість та низка нових процедур державної реєстрації.

Натомість, як показали відомості узагальнення практики функціонування зазначених реєстрів за перше півріччя 2016 року, обсяг правопорушень, які здійснювалися з використанням публічних реєстрів, значно збільшився. Йдеться про шахрайство та випадки рейдерського захоплення підприємств

та нерухомості. Відомості про них було надано Міністерством юстиції України.

Для захисту прав та інтересів потерпілого від рейдерства чи шахрайства з використанням державних реєстрів вже були запропоновані деякі дослідницькі підходи щодо вдосконалення українського законодавства. Наприклад, щодо внесення змін до ЦК України, ГК України, ЦПК України, ГПК України, КАС України стосовно вимог до підсудності відповідної категорії спорів.

Таким чином автори дослідження ставили за мету адаптувати відповідні законоположення для підвищення ефективності таких способів захисту як звернення до суду з позовами; звернення до правоохоронних органів із заявою відкриття кримінального провадження; звернення до Міністерства юстиції України зі скаргою на дії реєстратора.

Зокрема, С. Ярош обґрунтував висновок, що в українському законодавстві відсутні норми, які б прямо передбачали вимоги до формулювання резолютивної частини судового рішення у цивільній (господарській справі), щоб таке рішення стало підставою для внесення відповідних змін до реєстру. Спори про визнання недійсними рішень реєстраторів, про скасування реєстраційних записів та про зобов'язання внести зміни до реєстру, виходячи з суб'єктного складу сторін, відносилися до справ, які належало розглядати за правилами адміністративного судочинства¹.

Наступний етап реформування системи публічних реєстрів в цілому слід пов'язувати із комплексом безпосередніх заходів гарантування презумпції достовірності інформації, яка міститься у публічних реєстрах. За наявності належної їх реалізації, тобто відповідно до правових основ функціонування даної системи, закріплених у Законі, охорона та захист забезпечуються опосередковано. Проект такого закону вже оприлюднено, що дозволяє надати оцінку його потенціалу у протидії зловживанням та корупції. Основні завдання, які закладаються у законопроект, продиктовані підвищенням публічного значення реєстрації об'єкту (об'єктів) існуючих реєстрів. Для забезпечення прозорості поведінки органів та суб'єктів здійснення повноважень у сфері публічних електронних реєстрів та користувачів дуже важливими завданнями є запровадження єдиних вимог до їх створення та ведення.

Запровадження єдиної термінології при закріпленні статусу суб'єктів, які здійснюють повноваження у сфері публічних електронних реєстрів, також

¹ Ярош С. Проблема рейдерства та реформа державних реєстрів. Офіційний веб-сайт Ради адвокатів Київської області. URL: <https://radako.com.ua/news/problema-reyderstva-ta-reforma-derzhavnih-reiestriv>.

дозволяє відповідально виконувати вимоги до створення та обігу реєстрової інформації та реєстрових даних. Також вчасним є підхід до визначення суб'єктів відповідальності при здійсненні діяльності у сфері реєстрів, який започатковано у законопроекті. Кваліфікуючі ознаки правопорушення у сфері реєстрів, їх види та юридичні наслідки вчинення стануть перепорою несанкціонованого втручання у функціонування реєстрів та у діяльність публічного реєстратора та/або створювача.

Отже, виходячи з того, що відомості, які включені до публічного реєстру, почали відігравати дуже важливу роль у забезпеченні публічних та приватних інтересів внаслідок зростання обсягу спірних прав користувачів реєстрової інформації, доцільним стає прийняття універсального рамкового Закону про публічні електронні реєстри. Його введення в дію та реалізація асоціюються із початком другого етапу реформування системи публічних реєстрів.

Для даного етапу важливою рисою стає те, що при визначенні загальних засад юридичної відповідальності у сфері реєстрів, розробники законопроекту пов'язують її настання не лише із неправомірними діями, але й – з бездіяльністю. Основними суб'єктами відповідальності пропонується визнавати створювача реєстру, публічного реєстратора, суб'єктів ведення реєстрів, держателів та технічних адміністраторів реєстрів¹.

Надавачі інформації до реєстру також мають нести відповідальність за навмисне введення в оману утворювачів та суб'єктів, які здійснюють ведення публічних електронних реєстрів. Цей підхід є виправданим, адже внаслідок надання базових відомостей для перетворення їх у реєстрову інформацію та реєстрові дані, які не відповідають дійсності, потрібна деталізація кола суб'єктів відповідальності її видів, коли йдеться про надання базових відомостей до реєстрів з боку суб'єкта господарювання. Виникають проблеми притягнення до відповідальності. Наприклад, прогресивним наміром України щодо сприяння прозорості й запобігання корупції у сфері господарювання стало приєднання до Глобального реєстру бенефіціарних власників (Глоб. реєстр бенефіціарних власників <https://register.openownership.org/>). Цей реєстр був утворений за результатами роботи Лондонського антикорупційного саміту (Anti-corruption Summit), що був проведений 12 травня 2016 року у м. Лондоні за участю України, яка взяла на себе відповідні зобов'язання. Зокрема, як цивілізований суб'єкт глобального інформаційного простору, вона зобов'язалась забезпечити передачу до зазначеного Реєстру відомості про бенефіціарних власників українських компаній з боку україн-

¹ Про публічні електронні реєстри: Проект Закону України від 10.09.2019 р. №2110. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2>.

ського Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (далі – ЄДР).

Доповнення Господарського кодексу України статтею 64-1, яка має назву «Кінцевий бенефіціарний власник (контролер) підприємства» слід вважати вчасним. Стаття містить норму про зобов'язання регулярно оновлювати і зберігати інформацію про нього та надавати її державному реєстратору у випадках та на умовах, які закріплені в законі. Натомість станом на травень 2019 року зазначені вимоги порушуються більшістю суб'єктів господарювання. Так, станом на 16.08.2018, із зареєстрованих у ЄДР 1 338 823 юридичних осіб відомості про кінцевого бенефіціарного власника надали 310 339 осіб, що складає 23,2% від загальної кількості зареєстрованих осіб¹. І навіть серед них фахівці фіскальної служби викривають численні факти викривлення інформації про кінцевого бенефіціарного власника (контролера). Воно відбувається шляхом подання неповних, помилкових, завідомо недостовірних відомостей. Також систематично порушується термін подачі інформації. У разі, коли не подаються або викривлюються відомості публічних реєстрів про кінцевого бенефіціарного власника, не стає можливим оцінити дійсний соціально-економічний результат господарської діяльності.

Також викривлена інформація про кінцевого бенефіціарного власника (контролера) при передачі її до Глобального реєстру бенефіціарних власників, стає підставою для визнання України суб'єктом порушення умов Меморандуму. Йдеться про зобов'язання сприяти публічному контролю шляхом вільного використання та аналізу відомостей про бенефіціарних власників підприємств, які зареєстровані в Україні.

Отже, порушення обов'язку суб'єкта господарювання щодо публічного інформування про кінцевого бенефіціарного власника, поруч з іншими негативними наслідками, призводить до спотворення ідеї належного функціонування цифрових ресурсів. У липні 2019 року була підписана дорожня карта запровадження механізму перевірки достовірності інформації про кінцевих бенефіціарних власників “До 100% Вірно”. Її підписантами стали: Міністерство юстиції України, Міністерство фінансів України, Державна служба фінансового моніторингу, Державна фіскальна служба України, Національний банк України, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Державне агентство з питань електронного урядування України, ДП «Національні інформаційні системи», Урядовий офіс координації євро-

¹ Тепер усі дані про власників компаній є у відкритому доступі. URL: <https://poshtivka.org/teper-usi-dani-pro-vlasnykiv-kompanij-ye-u-vidkrytomu-dostupi/>.

пейської та євроатлантичної інтеграції, Громадська організація «Разом проти корупції», Трансперенсі Інтернешнл Україна, Центр протидії корупції, проект «Консультаційний фонд підтримки асоціації України-ЄС» (GIZ) та Міжнародний фонд «Відродження»¹.

Висновки. Відсутність в Україні єдиного правового поля створення, функціонування та інформаційної взаємодії державних, комунальних та інших реєстрів, а також – єдиного термінологічного апарату та узгоджених вимог до створення, обміну, зберігання, виправлення та формату реєстрових даних зумовлює низький рівень більшості реєстрів. Цим створюються перешкоди для забезпечення технічної та семантичної інтероперабельності реєстрової інформації, необхідної суб'єктам господарювання для їх діяльності, а також – органам держави та суспільству для здійснення контролю. Отже, аналіз законопроекту про публічні електронні реєстри дозволяє вважати його прийняття та запровадження вимог-орієнтирів щодо юридичної відповідальності у сфері реєстрів вчасним кроком на шляху протидії шахрайству та рейдерству.

Цифрова інфраструктура контролю у сфері господарювання та її інституціоналізація

У доктрині господарського права розпочато опрацювання проблем правового забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу, ГРІН-технологій. Зазначену проблематику слід пов'язувати із тематикою як основоположних так і спеціальних принципів інституціоналізації цифрової інфраструктури контролю у сфері господарювання. Подібний зв'язок може стратегічно узгодити правову інфраструктуру цифрової економіки із правовим інститутом контролю у сфері господарювання.

Належно збалансована інституціональна база для реалізації контролю у сфері господарювання в умовах цифровізації економіки є важливим структурним складником організації й управління господарською діяльністю. Водночас існує потреба вивчення проблематики спеціальних принципів інституціоналізації контролю у сфері господарювання у контексті напрацювання наукових рекомендацій для розбудови правової інфраструктури цифрової економіки. Ця потреба обумовлена зміною напрямів економічної політики із наступною модернізацією господарського законодавства під впливом цифровізації економіки, у тому числі її правової інфраструктури. Також важливим для юридичної практики є питання інституціоналізації системи

¹ Кріашко О. В Україні запроваджують систему виявлення реальних власників бізнесу – до 100% вірно. URL: <https://www.prostir.ua/v-ukrajini-zaprovadzhuuyut-systemu-vvyavlennya-realnyh-vlasnykiv-biznesu-do100virno>.

контролю у сфері господарювання внаслідок інтеграції нашої країни у міжнародну спільноту та опрацювання міжнародних стандартів обліку процесів господарювання.

Призначення спеціальних принципів інституціоналізації контролю у сфері господарювання – забезпечити створення належних правових умов для перспективи зміни структури всієї системи функціонування контролю. Адже значно актуалізувалися дослідження правових засад не лише державного контролю у сфері господарювання, але й – недержавного. Заявлена проблематика сучасних досліджень, які представляють фахівці науки господарського права, суттєво збагатилася вишукуваннями щодо консолідованих форм державного контролю з недержавним. Вони потребують значної інституційної модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що у сучасних наукових дослідженнях з господарського права було виділено кілька напрямів, за якими висвітлювалася низка загальних проблем, на які слід спиратися при розв'язанні порушеної проблеми висвітлення значення спеціальних принципів інституціоналізації контролю у сфері господарювання в аспекті правової інфраструктури цифрової економіки.

Огляд досліджень з цифровізації економіки України у науці господарського права показав, що вони представлені циклом статей О. М. Вінник. Для дослідження, проведеного у даній статті, є важливим обґрунтування вченою своєї пропозиції про потребу відповідного правового регулювання суб'єктного складу відносин сфери цифрової економіки (представників е-бізнесу та їх саморегульованих організацій, споживачів, уповноважених органів); їхніх прав та обов'язків у сфері цифрової економіки, механізму захисту прав та законних інтересів, відповідальності за порушення у цій сфері та наслідків зловживання правами, особливостей розгляду конфліктів/спорів. Наведена пропозиція та її обґрунтування викладено у статті О. М. Вінник «Регулювання відносин у сфері цифрової економіки: проблеми термінології»¹. Також вийшла у світ монографія О. М. Вінник «Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу», присвячена висвітленню господарсько-правових проблем запровадження цифровізації економіки в Україні². Вченою коментуються принципи діяльності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, в тому числі

¹ Вінник О.М. Регулювання відносин у сфері цифрової економіки: проблеми термінології. *Підприємництво, господарство, право*. 2017. №11. С. 163-166.

² Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу: монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018.

щодо відкритості для демократичного цивільного контролю, але пропозиції не пов'язується з тематикою спеціальних принципів інституціоналізації контролю у сфері господарювання, які запропоновані у даній статті.

Пропозиції вдосконалення принципових засад системи контролю у сфері господарювання обґрунтовували Никитченко Н.В. у дисертації «Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності»¹, Попелюк В.П. у дисертації «Правове регулювання відносин контролю у сфері господарювання»², Баганець В. О. у дисертації «Вдосконалення державного контролю і нагляду за господарською діяльністю»³, Солодченко С. В. у дисертації «Правове забезпечення реалізації контрольних функцій суб'єктів господарювання»⁴, Добровольська В.В. у статті «Методологія контролю у сфері господарювання»⁵ та інші. Але при цьому питання спеціальних принципів інституціоналізації контролю у сфері господарювання в аспекті створення в Україні правової інфраструктури цифровізації економіки не виокремлювалися і не розглядалися.

Представники не лише української науки, але й науки багатьох країн світу визнають сучасні ресурси цифрової економіки фактором підвищення ефективності організації й управління господарською діяльністю

В. І. Ляшенко та О. С. Вишневський змоделивали низку організаційних принципів забезпечення мінімально необхідної податкової (не фізичної) присутності нерезидента в Україні з метою оподаткування. Зокрема, спрощена реєстрація платниками ПДВ для постачальників-нерезидентів, яка може здійснюватися віддалено в електронній формі; спрощене декларування податкового зобов'язання з ПДВ в електронній формі, тобто віддалено; звільнення від реєстрації податкових накладних; можливість сплати ПДВ у валюті на рахунки Казначейської служби через кордон; дозвіл використання нарахованого ПДВ для заліку з податком (податковим кредитом), сплаченим

¹ Никитченко Н. В. Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності: дис. ... д-ра. юрид. наук. / Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2015. 480 с.

² Попелюк В. П. Правовое регулирование отношений контроля в сфере хозяйствования: дис. ... канд. юрид. наук. / Национальный университет Одесская юридическая академия. Одесса, 2011. 18 с.

³ Баганець В. О. Вдосконалення державного контролю і нагляду за господарською діяльністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2014. 22 с.

⁴ Солодченко С. В. Правове забезпечення реалізації контрольних функцій суб'єктів господарювання: дис. ... канд. юрид. наук. / Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2019. 187 с. С. 165-166.

⁵ Добровольська В. В. Методологія контролю у сфері господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 4. С. 57–61.

у вартості послуг та товарів, придбаних у резидентів (з метою оподаткування місцем надання послуг таким іноземним компаніям має вважатися територія України); спрощений облік зобов'язань із ПДВ в електронній формі з можливістю віддаленої перевірки такого обліку¹.

Досвід та перспективи розвитку цифрової платформи електронного адміністрування ПДВ в Україні для реалізації можливості попередження зловживань контрольними повноваженнями ще не були предметом вивчення науки господарського права. Тому стає доцільним довести необхідність розробки спеціальних принципів здійснення контролю у сфері господарювання, використовуючи інструменти та інші ресурси цифровізації економіки. А саме: (а) пропорційності блокуючого контролю із ступенем порушення вимог при реалізації прав підконтрольними суб'єктами господарювання; (б) підвищення рівня зрілості інформаційної безпеки при проведенні господарської діяльності; (в) гарантування прозорості результату самоконтролю суб'єктів господарювання.

Їх розкриття має велике значення для розбудови та запровадження в Україні правової бази інституціоналізації цифрової інфраструктури контролю в умовах цифровізації економіки. Вони є орієнтиром для правотворчості у сфері реалізації права не лише на державний контроль, але й – на легалізацію самоконтрольних функцій суб'єктів господарювання. Також актуалізується питання консолідації функцій контролю суб'єктів господарювання з повноваженнями органів державного контролю, але практика розбудови цифрової інфраструктури під таку консолідацію запізнюється. Господарські суди України у процесі вивчення позовів та розгляду справ мають безпосереднього застосувати принципи права щодо цифровізації економіки. Поки що такі випадки спостерігаємо достатньо рідко.

Значимість принципу пропорційності блокуючого контролю із ступенем порушення вимог при реалізації прав підконтрольними суб'єктами господарювання ілюструє ситуація електронного адміністрування податку на додану вартість. Критичний аналіз обрання Державними фіскальними органами України моделі блокуючого контролю при адмініструванні податку на додану вартість, починаючи з 2011 року до 2018 року, показав, що його окремі процедури довгий час спотворювали призначення охоронної (профілактичної) функції податкового контролю.

Так, електронні ресурси мають потенціал спрощення процедури підтвердження сум до відшкодування, отримання права на податковий

¹ Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія / Ін-т економіки пром-сті НАН України. Київ, 2018. С. 57-58.

кредит, зменшення термінів проведення перевірок. Але недолугий механізм реєстрації (внесення до Єдиного реєстру податкових накладних відомостей, що містяться у них) та/або розрахунку коригування кількісних і вартісних показників до неї спотворив можливості його використання. Формальні підстави для стягнення штрафів із суб'єктів господарювання значно зросли за своєю кількістю, а фактичні можливості суб'єктів господарювання викрити необґрунтованість підстав та звинуватити у цьому суб'єктів контролю залишалися складними та довгими за терміном.

Доцільність віртуалізації податкових зобов'язань суб'єктів господарювання підтверджується ефективністю, законністю і правомірністю дій контролюючих органів, які створенні для адміністрування податків та проведення відповідного податкового контролю. Натомість стало очевидним, що державний орган – ДФС України як суб'єкт запровадження інноваційних технологій у податковий контроль мав суттєві недоліки виконання комунікативної та сигнальної функцій контролю.

Тому для їх подолання Міністерством фінансів України було видано декілька наказів: за № 1307 від 31 грудня 2015 року; за № 276 від 23.02.2017 року та за № 763 від 17.09.2018 року. Зокрема, наказом Міністерства фінансів України за № 763 від 17.09.2018 року внесено кардинальних змін до форми податкової накладної та Порядку її заповнення. Внаслідок цього відбулося суттєве переорієнтування на спрощення порядку отримання права на формування податкового кредиту зі сплачених сум податку на ПДВ. Водночас зафіксована вкрай потрібна деталізація процедури виправлення помилок у реквізитах податкової накладної, зареєстрованої в Єдиному реєстрі податкових накладних, яка не заважає ідентифікувати здійснену операцію.

«Постачальник (продавець) на дату виявлення такої помилки складає розрахунок коригування до податкової накладної, у якому всі правильно заповнені реквізити податкової накладної повторюються, а реквізит, у якому допущено помилку, заповнюється без помилок»¹.

Також стала зручною та прозорою процедура коригування кількісних та/або вартісних показників табличної частини податкової накладної у зв'язку зі зміною суми компенсації вартості товарів/послуг.

«Кількість груп коригування у розрахунку коригування може бути необмежена. Кожній групі коригування присвоюється окремий наступний по-

¹ Про внесення змін до наказу Міністерства фінансів України від 31 грудня 2015 року за № 1307 : Наказ Міністерства фінансів України від 17.09.2018 р. № 763. *Офіційний вісник України*. 2018 р. № 85. П. 22.

рядковий номер. Державна фіскальна служба України визначає умовні коди причин коригування, які платники податку зазначають у графі 2.1 розрахунку коригування, та забезпечує їх оприлюднення на власному офіційному веб-порталі для використання платниками податку під час складання розрахунків коригування відповідно до Податкового кодексу України»¹.

Більше не сприймається «трагічним» випадок реєстрації в Єдиному реєстрі податкових накладних двох і більше податкових накладних, складених на одну операцію з постачання товарів/послуг. Просто постачальник (продавець) має скласти розрахунок(ки) коригування до податкової(их) накладної(их), зайво складеної(их) на операцію, за якою в Єдиному реєстрі податкових накладних вже зареєстрована податкова накладна». Процедура детально визначена у п.24 нового Порядку заповнення податкової накладної².

Як видно з коментаря важливих положень нового порядку заповнення накладних фактично сталася відмова від високого ступеню блокування результатів самооподаткування суб'єктів господарювання. Зазвичай блокуючий контроль застосовується до окремих операцій, спеціальних режимів господарювання або надзвичайних обставин, в яких здійснюється господарська діяльність. Не зрозуміло, з яких причин в Україні довгий час державною фіскальною службою застосовувався суцільний блокуючий контроль за звітуванням по зобов'язанням із сплати ПДВ?

Наступний принцип - підвищення рівня зрілості інформаційної безпеки при проведенні господарської діяльності вже використовується у внутрішньогосподарських відносинах. Він має конкретизацію за сферами діяльності, суб'єктами її здійснення та видами загроз. Наприклад, для банківської системи джерелом його інституціалізації стала постанова Національного банку України «Про затвердження Положення про організацію заходів із забезпечення інформаційної безпеки в банківській системі України»³.

Науковці проаналізували зазначену постанову і дійшли висновку, що запропоновані в ній заходи відповідають кращим світовим практикам з

¹ Про внесення змін до наказу Міністерства фінансів України від 31 грудня 2015 року за № 1307 : Наказ Міністерства фінансів України від 17.09.2018 р. № 763. *Офіційний вісник України*. 2018 р. № 85. П. 23.

² Про внесення змін до наказу Міністерства фінансів України від 31 грудня 2015 року за № 1307 : Наказ Міністерства фінансів України від 17.09.2018 р. № 763. *Офіційний вісник України*. 2018 р. № 85. П. 24.

³ Про затвердження Положення про організацію заходів із забезпечення інформаційної безпеки в банківській системі України : Постанова Правління Національного банку України від 28.09.2017 р. №95. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=51136556&cat_id=80928.

питань інформаційної безпеки. Він повністю відповідає принципам права Європейського Союзу (acquis ЄС) та зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, у тому числі міжнародно-правовим.

Також вважається актуальним такий захід підвищення рівня зрілості інформаційної безпеки сучасних підприємств як паспорт загроз рейдерських захоплень та недружніх поглинань. Його пропонують розробляти з метою підвищення ефективності системи управління за кризових умов, формування адекватних заходів для попередження та уникнення загроз та небезпек захоплення чи поглинання. А також – мінімізації негативного впливу на практику господарювання¹.

У науці господарського права у постановочному плані була заявлена пропозиція щодо ведення паспорта інформаційно-комунікаційної безпеки для конкретного кола суб'єктів господарювання сфери підвищеного соціально ризику². Отже здійснення контролю через операції з ведення паспортів інформаційно-комунікаційної безпеки суб'єктів господарювання розглядався в юридичній науці в різних аспектах.

Проте про впровадження заходів безпеки в умовах віртуалізації інфраструктури економіки автори не згадують, презентуючи свої пропозиції. Це слід оцінити критично. Адже використання ресурсів цифровізації економіки для підвищення рівня зрілості інформаційної безпеки підприємств визнають проявом раціональності суб'єктів господарювання. Тому використання новітніх технологій при запровадженні паспортів суб'єктів господарювання надає більше можливостей та способів: зменшити операційні витрати, ризик обрання контрагентів та партнерів з числа фіктивних суб'єктів господарювання, прискорити оборотність капіталу, зберегти та примножити майнову основу господарювання.

Наступний основоположний принцип інституціоналізації цифрових ресурсів контролю у сфері господарювання актуальний при створенні системи дистанційної діагностики інвестиційної спроможності банків. Система діагностики будується на основі комп'ютерних мереж, що об'єднують суб'єктів банківської системи та потенційних отримувачів їх послуг щодо інвестування суб'єктів господарювання.

¹ О.А.Бурбело, С.К.Рамазанова, О.М.Засць та ін. Економічна безпека підприємства в умовах рейдерських загроз: колективна монографія / за наук. ред. О. А. Бурбело, С.К. Рамазанова. Северодонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2015. 285 с.

² Солодченко С. В. Правове забезпечення реалізації контрольних функцій суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юрид. наук / Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2019. 187 с.

За критерій доцільності запровадження принципів інституціоналізації недержавного контролю та його консолідованих форм із державним слід обрати забезпечення прозорості не лише контролю, але й його результатів.

Йдеться про гарантію прозорості результату самоконтролю суб'єктів господарювання, яку забезпечить легітимація вимог до реалізації контрольних функцій суб'єктів здійснення самоконтролю. Адже зазвичай можливість створення віртуальних ресурсів поширення тих чи інших інформаційних прав на окремі групи суб'єктів інвестиційних відносин знаходиться за межами компетенції держави.

Наприклад, авторська модель електронної картки діагностики інвестиційної спроможності банку ілюструє значимість гарантії прозорості результату самоконтролю суб'єктів господарювання. Контроль, який здійснюють банки, умовно має поділ на самоконтроль (у приватних інтересах) та фінансовий моніторинг та контроль, який забезпечує публічні інтереси. Зрозуміло, що лише наука банківського права не здатна відобразити всі аспекти створення правових умов для належної реалізації функцій контролю банками. Тому представники інших галузей права опікуються зазначеною проблемою правореалізації. Наприклад, з матеріалів правоохоронних органів відомо про високий рівень криміналізації кредитно-фінансової сфери. У кредитно-фінансових установах мають місто зловживання, які здійснюються з метою неправомірного отримання та/або присвоєння кредитів. Також мають поширення комерційний підкуп та фіктивне банкрутство банків.

Перші цифрові технології у здійсненні нагляду та контролю у банківській системі України були запроваджені державою з метою розслідування злочинів з викрадення матеріальних ресурсів державних банків. Представники науки господарського права беззаперечно визнають, що інвестиційна банківська діяльність як вид підприємницької діяльності у сучасній економіці потребує розвитку. Водночас, як відомо, інвестиційна діяльність банків у цілому є високоризиковою. Застереження законодавця про негативні наслідки щодо порушення заборони проведення ризикованих дій, сумнівних операцій, розміщення фіктивних цінних паперів тощо при реалізації права на банківську інвестиційну діяльність містить потенціал забезпечення її зростання лише в умовах постійного фінансового моніторингу, банківського нагляду, самоконтролю, спрямованого на зниження ризику щодо проведення інвестиційних операцій. Тому виникає проблема правового забезпечення публічних та приватних інтересів, використовуючи цифрові технології у здійсненні нагляду та контролю у банківській системі

Нааявність державного реєстру банків не вирішує проблему задоволення потреби у ознайомленні з гнучкими показниками поточних результатів фінансового моніторингу, банківського нагляду, самоконтролю. Реальні та потенційні споживачі банківських послуг не усвідомлюють наближення кінцевої стадії, коли за такими негативними результатами відбудеться ліквідація банку. Початкова стадія відстеження ризику здійснення неправомірних дій – стадія підозри та спостереження також має електронний інформаційний ресурс, який утримує Фіскальна служба України та її підрозділи. Цей ресурс створений з метою інформаційно-аналітичного забезпечення превентивних заходів щодо ризикових суб'єктів господарювання. Спочатку наказом ДПС від 12.10.2011 р. за N 54 було затверджено Положення про порядок створення (удосконалення) автоматизованих інформаційних систем. Потім Наказом ДФС України від 28.11.2015 за № 543 «Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ» було передбачено вимоги до характеристики суб'єктів господарювання, зареєстрованих платниками ПДВ за відповідним рівнем категорії уваги до них. Утримувачі даного ресурсу організують перебування на обліку територіальних органів ДФС України тих платників ПДВ, які за результатами звітного періоду або здійснювали ризикові операції, та/або маніпулювали показниками податкової звітності, та/або різко підвищували економічну активність та були задіяні у схемах ухилення від оподаткування.

Зокрема, за критерієм податкової поведінки та рівня ризику суб'єктів господарювання розрізняють такі їх категорії: вигодонабувач (за рахунок відображення в даних податкової звітності недостовірних даних господарських операцій з використанням вигодотворюючих («податкових ям») та вигодотранспортуючих суб'єктів (транзитерів). Вигодотранспортуючий суб'єкт (транзитер) здійснює посередницьку функцію між вигодотворюючим суб'єктом («податковою ямою») та вигодонабувачем, у якого, відповідно до даних податкової звітності, сума задекларованих податкових зобов'язань дорівнює сумі податкового кредиту за всіма чи за окремими операціями, або різниця між сумами податкових зобов'язань та податкового кредиту не перевищує 0,5 % за умови відсутності реальної господарської або іншої економічної діяльності; зустрічний транзитер надає послуги з підміни позицій товарних груп (робіт, послуг), що реалізуються на адресу інших суб'єктів господарювання; вигодотворюючий суб'єкт («податкова яма») – платник ПДВ, який не відображає або відображає і не сплачує податкові зобов'язання з ПДВ при відповідному декларуванні його контрагентом сум податкового кредиту без

реальної господарської або іншої економічної діяльності за такими операціями та, як наслідок, формує податковий кредит з ознаками ризику¹.

Досвід організації комплексного відпрацювання податкових ризиків з податку на додану вартість слід характеризувати як такий, що міг би задовольнити потребу потенційних отримувачів інвестиційних послуг у знайомленні з гнучкими показниками поточних результатів фінансового моніторингу, банківського нагляду, самоконтролю.

Організація містить наступну послідовність дій. Спочатку - автоматичний відбір суб'єктів господарювання з податковими ризиками. Потім своєчасне внесення інформації про них до баз щодо відпрацювання ризикових суб'єктів господарювання. Три етапи комплексного відпрацювання податкових ризиків з податку на додану вартість також є виправданими: (1) рання податкова діагностика (до граничного терміну подання звітності з ПДВ); (2) електронний контроль ризиків (після граничного терміну подання звітності з ПДВ); (3) податковий контроль ризиків (після граничного терміну сплати грошових зобов'язань з ПДВ).

Завершується організація комплексного відпрацювання податкових ризиків з податку на додану вартість внесенням суб'єктів неналежної податкової поведінки (за наявності доказів) до реєстру «Суб'єкти фіктивного підприємництва».

Але виявити участь банків у схемах фіктивного підприємництва, взаємодію із суб'єктами фіктивного підприємництва, інші ризики, які унеможливають або ускладнюють реалізацію інвестиційної функції банків досить проблематично. Нерідко правовий режим банківської та комерційної таємниці шкодить розкриттю необхідної інформації. Натомість можливості запровадження електронної діагностичної картки самоконтролю банку не були вивчені на предмет її використання для забезпечення публічних та приватних інтересів, використовуючи цифрові технології ознайомлення з результатами здійсненні нагляду та контролю у банківській системі.

Висновки. Запропоновані принципи інституціоналізації мають важливий вплив на оптимізацію правотворчості для здійснення призначених контрольних дій у найефективніший спосіб. Належне використання електронних ресурсів для побудови системи ефективного оподаткування в Україні розпочалась із затримкою зниження нормативного навантаження на підприємств та інших суб'єктів господарювання. Тому у рамках процесу цифрові-

¹ Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ: Наказ Державної фіскальної служби України від 28.11.2015 № 543. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0543872-15>.

зації економіки в Україні потрібно змінити утримувача Реєстру податкових накладних шляхом наділення даною функцією Міністерство фінансів України. Ефективність реалізації цієї пропозиції та розв'язання низки супутніх проблем (повернення довіри суб'єктів господарювання до органів контролю) залежить від правової регламентації принципів віртуалізації заходів спілкування суб'єктів господарювання з органами контролю. Демонстрацією наміру прозорого спілкування банку із суб'єктами господарювання та іншими потенційними клієнтами з питань реалізації банком інвестиційної функції слід вважати наявність електронної діагностичної картки самоконтролю банку. Йдеться про інформаційно-комунікаційну послугу банків, які функціонують на інвестиційному ринку. Інвестиційна функція банків у науці міжнародного банківського права, економічній науці та її відгалуженнях визнається основним напрямом діяльності комерційних банків. Для науки господарського права цей напрям дослідження є актуальним.

1.3. Цифрова трансформація бізнесу: зміна стратегій і моделей розвитку

Уряди розвинених країн із 2011–2013 рр. реалізують спеціальні програми цифрової трансформації (Digital transformation) економіки й бізнесу. В основі останньої лежать кілька ключових технологій: штучний інтелект; роботизація виробництва і бізнес-процесів; багатоканальний збір та аналіз великих даних, застосування на їх основі інструментів поведінкової економіки – як для передбачення і задоволення попиту і бажань споживачів, так і активного їх формування. Водночас цифрова трансформація бізнесу – це перегляд корпоративних, ділових, функціональних стратегій та моделей розвитку бізнес-організацій.

1. Четверта промислова революція. Цифровізація. Концепція промислового розвитку Індустрія 4.0

Перехід до цифрової економіки базується на цифрових технологіях, що характеризують Четверту промислову революцію. Про що йдеться?

Учені виокремлюють такі етапи техніко-економічного розвитку суспільства:

Перша промислова революція – впровадження механічного виробництва за допомогою води і парової енергії. Почалася у Великій Британії напри-

кінці 18-го століття і завершилася в середині 19-го. Являє собою радикальний відхід від аграрної економіки до економіки, що визначається механічними методами;

Друга промислова революція – впровадження поділу праці і масового виробництва за допомогою електричної енергії. Характеризується розвитком промислового виробництва і виникненням фабрик, наслідком чого стало масове виробництво загальнодоступних споживчих товарів;

Третя промислова революція – використання електронних та інформаційних систем, розширення автоматизації виробництва наприкінці 1960-х років;

Четверта промислова революція обіцяє об'єднати світ виробництва та глобальну мережу в єдиний Інтернет речей. Розумне виробництво стане нормою в світі, де системи та мережі здатні самостійно обмінюватися й реагувати на інформацію, аби управляти промисловими і виробничими процесами.

Змістом Четвертої промислової революції є *цифровізація (діджиталізація)* – «насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливує інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір. Основна мета цифровізації полягає у досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні. Такий приріст є можливим лише тоді, коли ідеї, дії, ініціативи та програми, які стосуються цифровізації, будуть інтегровані, зокрема, в національні, регіональні, галузеві стратегії і програми розвитку. Цифровізація є визнаним механізмом економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на ефективність, результативність, вартість та якість економічної, громадської та особистої діяльності»¹.

В умовах Четвертої промислової революції формується *концепція промислового розвитку Індустрія 4.0 (Industry 4.0)*, яка стосується цифровізації виробничих процесів в промисловості, енергетиці, у сфері транспорту, інфраструктури та логістики і передбачає технологічну еволюцію від вбудованих систем до кіберфізичних систем (CPS). І хоча до Індустрії 4.0 не включають інші сфери економіки та соціальної сфери – банки, ритейл та дистрибуцію, телеком, охорону здоров'я, освіту, е-урядування тощо, у цих

¹ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80?lang=ru>.

сферах є свої тенденції та напрями щодо цифровізації. Першочергове втілення концепція одержала у Німеччині, де «Індустрія 4.0» реалізується як один із десяти «Проектів майбутнього», визначених урядом країни в рамках Високотехнологічної стратегії – 2020 року і який спрямовується на забезпечення провідної ролі країни в сфері індустріальних інформаційних технологій.

У 2012–2016 рр. уряди багатьох країн затвердили і почали фінансувати власні національні програми розвитку Індустрії 4.0. Наприклад, у Франції за такою програмою у 2018 р. були надані позики 800 компаніям; 3400 компаній пройшли діагностику щодо модернізації виробництва, працюють 300 експертів у 18 регіонах. Уряд Голландії визначив 10 напрямів прискореного розвитку R&D. У зоні СНД лідером є Казахстан, який успішно впроваджує свою національну програму з 2017 року.

Україна перебуває на ранній фазі розвитку Індустрії 4.0. У 2016 р. створено національний рух «Індустрія 4.0 в Україні», в який входить більше 100 фірм. У 2017 р. затверджено національну програму Digital Agenda Ukraine, частиною якої є Індустрія 4.0. У 2018 р. розроблено проєкт Національної стратегії «Індустрія 4.0». Ухвалено «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки». Асоціація підприємств промислової автоматизації України (АППАУ) з 2018 р. розвиває мережу Центрів експертизи 4.0, що базуються на провідних технічних університетах країни. Підприємства металургії та машинобудування демонструють окремі технології та принципи дії Індустрії 4.0¹.

2. Цифрова економіка. Цифрова трансформація бізнесу

У класичному розумінні поняття *«цифрова економіка»* (термін «digital economy», «цифрова економіка» ввів до наукового обігу у 1995 р. Д. Тепскотт (Don Tapscott)) означає діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані – як числові, так і текстові. Цифрова економіка базується на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, стрімкий розвиток і поширення яких уже сьогодні впливають на традиційну (фізично-аналогову) економіку, трансформуючи її від такої, що споживає ресурси, до економіки, що створює ресурси. Саме дані є ключовим ресурсом цифрової економіки, вони генеруються та забезпечують електронно-комунікаційну взаємодію завдяки функціонуванню електронно-цифрових пристроїв, засобів та систем.

Основними складовими цифрової економіки вважають:

¹ Юрчак О. 5 років Індустрії 4.0 – де Україна? URL: <https://investgazeta.ua/blogs/5-rokiv-industriji-4-0-de-ukrajina>.

1) широке застосування цифрових технологій та цифрових інфраструктур (апаратне забезпечення, програмне забезпечення, телекомунікації, мережі тощо);

2) електронний бізнес (ведеться через комп'ютерні мережі), тобто виробництво електронних товарів і послуг;

3) електронну комерцію (передачу товарів онлайн).

О. А. Гриценко характеризує цифрову економіку у вузькому та більш широкому значенні. У вузькому розумінні – це:

інформаційна економіка: виробництво програмних продуктів, основним ресурсом та фактором якого є інформація;

Інтернет-економіка: інформаційні технології забезпечують певні види діяльності (торгівля, банкінг та ін.) через Інтернет;

«хмарна економіка» (cloud economy): комп'ютерне обладнання забезпечує повсюдний, мережевий доступ до загального обсягу інформаційних ресурсів, що базуються та накопичуються дистанційно. Хмарні рішення дозволяють необмежене та блискавичне масштабування, а також віддалену роботу;

віртуальна економіка: такою її робить основний простір функціонування цифрової економіки;

розумна економіка (smart economy): новітні комп'ютерні програми забезпечують можливість інтелектуальної дійсності («розумний дім», «розумне місто», електронний уряд, пряма демократія тощо).

У більш широкому значенні цифровою економікою є діяльність, що здійснюється в будь-якій реальній галузі (промисловість, будівництво, сільське господарство, освіта, медицина та ін.) із використанням нових технологічних продуктів. Найбільш адекватним для економічної теорії є поняття «інформаційно-мережева економіка», де увага концентрується на характері ресурсу та механізмі організаційно-господарських зв'язків. Останні здійснюються завдяки децентралізованим протоколам та соціальній мережі. Технологічною основою мережі стають платформи – цифрове середовище, в якому особливий програмно-апаратний комплекс із набором певних сервісів і функцій забезпечує можливості прямого взаємозв'язку між споживачами та виробниками. Особисте спілкування та економічні зв'язки здійснюються через мережу, яка вже має не тільки централізоване упорядкування, але й децентралізовані способи взаємодії. Найхарактернішою ознакою мережевого взаємозв'язку є цифрові платформи як фундаментальний елемент інформаційної економіки. Саме на цифрових платформах з'являється блокчейн (Block Chain) як технологія розподілу баз даних (без єдиного центру),

що підтримується всіма учасниками. На основі транзакцій блокчейну з'являється локально-мережева валюта Біткоїн (Bitcoin), що принципово неможливо в умовах ієрархічних зв'язків грошової системи¹.

За даними дослідження PricewaterhouseCoopers, збільшення рівня діджиталізації країни на 10% веде до зростання ВВП на душу населення до 0,75%. Згідно з висновками ресурсу Academics, зростання цього ж показника на 10 пунктів сприяє зниженню рівня безробіття на 1,02%. На думку ж компанії Accenture, цифрові технології можуть бути використані як поштовх для швидшого економічного розвитку, що додасть до \$1 трлн до ВВП ТОП-10 найбільших країн світу².

За прогнозами американської консалтингової компанії BCG, до 2035 р. обсяг цифрової економіки в світі досягне \$16 трлн. Зараз в Європі частка цифрової економіки у ВВП становить понад 5%, у США – 6%. Внесок цифрових технологій у ВВП Великої Британії досягає 12%. У Китаї рівень цифровізації вище, ніж рівень розвитку економіки в цілому, - на частку Інтернету припадає більше третини ВВП країни. Цифрову економіку Китаю зараховують до групи «початківців лідерів»³. Причому цифровізація охоплює всі сфери суспільного життя. Наприклад, діджиталізація освіти зараз є головним трендом розвитку освітніх систем майже в усіх країнах світу і на всіх рівнях. В Україні реалізується програма «Цифрова школа». У багатьох країнах – програми «Цифровий університет».

Результати цифрової трансформації бізнесу говорять самі за себе. За даними дослідження Dell Technologies Digital Transformation Index, цифровізація сприяє прогнозуванню, управлінню ресурсами, відстеженню поставок і блокчейну. 77% опитаних топ-менеджерів вірять, що в найближчі п'ять років вони використовуватимуть нові технології для прогнозування споживчого попиту; 68 % мають намір використовувати найновіші технології для поліпшення прозорості ланцюга постачання, його відстеження й ефективності; 47% вважають, що здійснюватимуть операції з використанням блокчейну.

Інше дослідження вказує на те, що 78% фірм, які займаються цифровою трансформацією бізнесу, краще запускають нові продукти чи послуги або

¹ Гриценко О. А. Цифрова економіка: сучасні виклики для економістів та правознавців. *Економічна теорія та право*. 2018. № 2 (33). С. 77-90. doi: <http://dx.doi.org/10.31359/2411-5584-2018-33-2-77>.

² В Києві презентували дослідження «Digital Transformation Readiness». URL: <https://www.imena.ua/blog/digital-transformation-readiness/>.

³ Воскобоева О. В., Ромашенко О. С. Індекс цифровізації як основний фактор розвитку цифрових технологій. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 4 (26). С. 56-61.

виросшують стартапами; 62% швидше виходять на ринок, у тому числі через цифровий маркетинг і персоналізацію; 60% ефективніше управляють витратами через здешевлення технологічних експериментів¹.

Фахівці McKinsey стверджують, що фірми, які вдаються до цифровізації, досягають зростання виручки більш ніж на 7% порівняно з іншими в галузі, і майже на 6% більше показник EBITDA2. Цифрова трансформація економіки й бізнесу веде до істотних змін у характері праці, у відносинах власності, соціальній структурі суспільства, активізує розроблення та впровадження нових стратегій і бізнес-моделей, нові рішення у галузі бізнес-менеджменту.

Існують два сценарії розвитку цифрової економіки України залежно від оцінки критичності та необхідності здійснення швидких та глибоких змін у традиційному економічному укладі: інерційний (еволуційний) та цільовий (форсований). У разі реалізації *інерційного* сценарію українська економіка залишиться неефективною, триватиме трудова міграція та «відтік мізків», українська продукція програє конкуренцію на зовнішніх ринках. Україна залишиться на задвірках цивілізації. *Цільовий (форсований)* сценарій передбачає перехід української економіки до цифрової за 3–5 років. За такого сценарію Україна до 2030 р. стане європейським лідером у галузі інновацій та нових технологій, перетвориться на інтелектуальний хаб, де буде створено найпривабливіші в регіоні умови для розвитку потенціалу людей. Частка цифрової економіки в загальному ВВП України в 2030 р. становитиме 65%3.

Як оцінити рівень цифровізації економіки та бізнесу?

Індекс цифрової трансформації (Global Connectivity Index, GCI), розроблений компанією Huawei, був створений для аналізу широкого спектра індикаторів для інфраструктури ІКТ і цифрових перетворень. GCI оцінює розвиток цифрової економіки в 79 країнах, використовує для цього 40 показників, які відстежують вплив ІКТ на економіку країни, цифрову конкурентоспроможність і майбутнє зростання. Індекс GCI містить чотири підіндекси: пропозиція, попит, досвід і потенціал; а також п'ять технологічних

¹ Верховодов А. Цифрова трансформація та потреби бізнесу. URL: <https://medium.com/@untone/%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B8-%D0%B1%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%83-5ba902f5037d>

² Bubbles pop, downturns stop. URL: May 2019. URL: <https://www.mckinsey.com/business-strategy/strategy-and-corporate-finance/our-insights/bubbles-pop-downturns-stop>

³ Амелін А., Фіщук В., Лаврик Я., Юрчак О., Чернев Є., Магіюшко В. Український інститут майбутнього. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою. URL: <https://hvylya.net/analytics/economics/ukraine-2030e-kraina-z-rozvinutoju-cifrovoju-ekonomikoj.html>

факторів: широкосмуговий зв'язок, хмара, центр обробки даних, великі дані та Інтернет речей (IoT). Відповідно до такого методологічного підходу країни відносять до одного з кластерів: Starters (GCI Score 20-34), Adopters (35-55) і Frontrunners (56-85). У сукупності ці країни складають 95 % світового ВВП. У 2018 р. Україна посіла 50 місце в рейтингу GCI¹.

Індекс цифрової трансформації, розроблений незалежною британською фірмою Vanson Bourne, розраховується так: фірма опитує бізнес-лідерів – керівників, у яких є право ухвалювати стратегічно важливі для бізнес-організації рішення. У 2019 р. в опитуванні брали участь 4600 бізнес-лідерів з 42 країн світу. Україні серед них не було, але результати опитування можуть бути цікаві і корисні вітчизняному бізнесу для розуміння світових тенденцій².

Відповідно до індексу галузевого цифрування *McKinsey Global Institute*, Європа в даний час працює на 12% свого цифрового потенціалу, Німеччина – на рівні 10% від свого цифрового потенціалу, Велика Британія – на рівні 17%, а США – на рівні 18%. Тобто навіть розвинені країни не повною мірою використовують свій потенціал цифрування³.

Індекс цифровізації підприємств (IDI – Digitization index), розроблений українськими науковцями, дозволяє оцінювати реальний рівень упровадження цифрових технологій і компетенцій на підприємствах. Індекс дає можливість оцінити зміни, що відбуваються, і побачити, в якому напрямі рухається цифровізація. Аналіз кращих практик та виявлення лідерів цифровізації дозволить учасникам ринку проаналізувати свій досвід у цифрових інноваціях, оцінити рівень розвитку цифрових технологій і компетенцій на підприємстві, порівняти свою практику з іншими учасниками ринку, визначити загальні тенденції цифровізації.

Індекс цифровізації підприємств (IDI) пропонують розраховувати як середньозважену суму трьох субіндексів:

1) *субіндекс «Розвиток інфраструктури» (IID – Infrastructure development)* – відображає ступінь розвитку інфраструктури (degree of infrastructure development), наявність доступу до Інтернету (Availability of Internet access) і якості доступу до Інтернету (Internet access quality);

2) *субіндекс «Онлайн-витрати» (IOE – Online expenses)* – включає в себе

¹ Digital Economy Heat Map. URL: <https://www.huawei.com/minisite/gci/en/index.html>.

² Волк І. Гроші – вже не головна перепона: що підбурює і відлякує бізнес запускати нові технології. URL: <https://mind.ua/openmind/20193794-groshe-vzhe-golovna-perepona-shcho-pidburyue-i-vidlyakue-biznes-zapuskati-novi-tehnologiyi>.

³ Цифрова трансформація. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.

витрати на онлайн роздріб (Online trading) і рекламу онлайн (Online advertising);

3) субіндекс «Активність користувачів» (IUA - User activity) – розраховується як середньозважене значення субіндексів нижчого рівня: активність фірм (activity of enterprises), активність споживачів (activity of consumers) і активність державних установ (activity of state institutions). Усі субіндекси формуються із середньозважених значень декількох параметрів, що лежать в їх основі¹.

3. Розроблення цифрової стратегії, трансформація бізнес-моделей фірми

Цифрова трансформація бізнесу передбачає перебудову системи менеджменту бізнес-організації і низку управлінських рішень:

– вибір способу цифрової трансформації. Дослідники Boston Consulting Group вважають, що фірми використовують один із двох шляхів. Перший – шлях поступової трансформації, який вважається неефективним, оскільки зміни в цифрових технологіях відбуваються занадто швидко. Другий – стрибкоподібний і більш ризикований, за якого фірми максимально швидко нагромаджують свої внутрішні технологічні можливості;

– розроблення цифрової стратегії фірми та повну зміну чинної бізнес-моделі.

Розрізняють онлайн-стратегію та цифрову стратегію фірми.

Онлайн-стратегія – це стратегія використання цифрових (онлайн) активів фірми для максимізації її бізнес-результатів. Завданням консультанта є: діагностика проблем у бізнесі, для розв’язання яких можуть бути використані онлайн-активи фірми; розробка шляхів використання онлайн-активів для задоволення потреб, досягнення цілей фірми і стейкхолдерів; визначення пріоритетних онлайн-ініціатив фірми. Головне – визначити здатність клієнта запроваджувати цифрові стратегії з виявленням джерел загроз і можливостей для бізнесу, а вже на цій основі – обґрунтувати розподіл ресурсів та інвестицій у традиційні і цифрові стратегії.

Цифрова стратегія – це стратегія перетворення фірми на цифрову, в якій цифровий зв’язок забезпечує взаємодію бізнес-організації зі своїми клієнтами, індивідуалізовані й персоналізовані пропозиції продуктів/послуг, прийняття рішень на основі даних, під впливом змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі фірми. Під цифровими стратегіями розуміють також стратегії для цифрових операцій, використання хмарних технологій, управління додатками. Цифрова стратегія вибудовує ділові відносини за допо-

¹ Воскобосова О. В., Ромашенко О. С. Індекс цифровізації як основний фактор розвитку цифрових технологій. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 4 (26). С. 56-61.

могою цифрових мереж, які підтримуються технологічними платформами корпоративного класу, що використовуються бізнес-організацією для підтримки найважливіших бізнес-функцій і послуг¹.

Цифрова фірма робить акцент на цифровій підтримці бізнес-процесів та послуг за допомогою сучасних технологій та інформаційних систем. Завдяки цьому цифрові фірми мають можливість децентралізувати операції, підвищити готовність ринку та оперативність реагування, поліпшити взаємодію з клієнтами. Мета цифрової фірми – економія затрат, досягнення конкурентних переваг, безперервність та ефективність ведення бізнесу.

Увага менеджерів має бути привернена до використання цифровою фірмою технологічних платформ, серед яких:

CRM – управління взаємовідносинами з клієнтами;

SCM – управління ланцюжками поставок;

ERP – планування ресурсів фірми;

KMS – система управління знаннями;

ЕСМ – управління контентом фірми та ін.

Призначення цих технологічних платформ – забезпечити цифрову інтеграцію та обмін інформацією всередині організації із співробітниками та за її межами з клієнтами, постачальниками та іншими діловими партнерами². Отже, ядром цифрової фірми та найбільш ефективним інструментом її менеджменту є інформаційні технології.

Під впливом цифрового стратегування змінюються всі напрями ведення бізнесу:

по-перше, стратегії маркетингу, взаємодії зі споживачами (клієнтами). Ідеться насамперед про цифровий маркетинг, який використовує цифрові канали для залучення та утримання клієнтів. Цифровий маркетинг включає в себе: а) Інтернет-маркетинг (SEO-просування сайту, контекст, вебінари тощо, тобто всі канали, які доступні користувачеві тільки в Інтернеті), б) просування товарів/послуг/видів діяльності на будь-яких цифрових носіях, цифровими методами і цифровими каналами, з використанням ІКТ поза мережею (мобільні пристрої, локальні мережі, цифрове телебачення, інтерактивні екрани, POS-термінали). Тобто цифровий маркетинг дає змогу охопити і онлайн-, і офлайн-споживачів, мати чіткі й деталізовані дані про товари й покупців, які фіксуються аналітичними системами; застосовувати гнучкий підхід до цільової аудиторії³.

¹ Digital strategy. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_strategy.

² Digital firm. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_firm.

³ Марчук О. О. Цифровий маркетинг як інноваційний інструмент управління. Економіка і суспільство. 2018. Вип. 17. С. 296-299.

Фірми, які впроваджують цифровий маркетинг, значно випереджають своїх конкурентів. Скажімо, послуги Apple, Amazon або ESPN стали новим стандартом взаємодії з клієнтами та задоволення їхнього попиту. Liberty Mutual розробила мобільний додаток самообслуговування, який прискорює трансакції для клієнтів, зменшуючи власні витрати на обслуговування та підтримку. New York Times запропонувала новий користувацький інтерфейс. Walmart і Zara мають цифрові ланцюжки постачання, які створюють дешевші, але ефективніші операції. У багатьох сферах зайвими стають посередники та дистриб'ютори: сайти-платформи й різноманітні сучасні сервіси дозволяють покупцям та продавцям знаходити один одного, пропонують необмежений вибір та цінову прозорість. Також цифрова доба відкриває майже нескінченні можливості масштабування, адже діджитал-продукти можна продавати у будь-якій кількості.

В Україні в 2019 р. 35% малих підприємств віддають перевагу цифровому маркетингу і зосереджують свої зусилля в Інтернеті; майже всі малі підприємства (95%) збільшують свої витрати на цифровий маркетинг, які вважаються високодоходними інвестиціями; найбільші канали малого бізнесу збільшують свої інвестиції в соціальні медіа (63%), веб-сайт (54%) і SEO (35%)¹;

по-друге, конкурентні стратегії. У цифровій економіці виграють «піонери» та їх «найближчі послідовники», які можуть надати споживачу додаткову цінність. «Піонери» є першопрохідцями і фактично відкривають ринок для споживачів, спираючись на інновації. Як технологічні лідери вони завойовують ринок і переконують споживачів у перевагах свого товару ще на етапі розробки нового товару, НДДКР. «Найближчі послідовники» у «піонерів» з'являються тоді, коли ринок уже переконався у значущості нової продукції, має потенціал для зростання, а фірма здатна утримувати стабільну частку на ринку. Становище «найближчих послідовників» залежить від їх конкурентоспроможності та фінансових ресурсів. Такі фірми можуть претендувати як на позицію «піонера» і пропонувати ринку власні розробки нових товарів, так і на роль «пізніх послідовників». Як свідчить практика, «піонери» та «найближчі послідовники», які розробляють і запроваджують цифрові стратегії, протягом трьох перших років одержують удвічі більші прибутки, ніж фірми-конкуренти, які вирішили зачекати й не змінювати свою

¹ 95% малих підприємств збільшують витрати на цифровий маркетинг у 2019 році. RL: <https://business.ua/news/4774-95protsent-malykh-pidpriemstv-zbilshat-vytraty-na-tsyfrovyyi-marketynh-u-2019-rotsi?fbclid=IwAR2-qzrXXahxRyzhr4n8Mgk2J4U8pa2HQ8NgX1VbUTVEW8z2v1w9fj1AbHk>.

цифрову стратегію. Об'єднавшись на базі цифрових платформ, конкуренти можуть стати навіть партнерами;

по-третє, кадрові стратегії. Основна увага приділяється моделі smart working (розумної праці), яка використовує нові технології для підвищення продуктивності та задоволеності працівників від роботи, у тому числі віддаленої, та цифрових робочих місць. Останні є віртуальними, мобільними, гнучкими, не потребують постійної присутності працівників. Фірми мають можливість більш ефективно використовувати обмежені ресурси, люди – працювати віддалено (вдома або в інших зручних місцях), з використанням електронної пошти, засобів миттєвих повідомлень, інструментів для проведення віртуальних зустрічей. При цьому заощаджується час і покращується їх якість життя.

Утім, упровадження smart working потребує певних умов. Серед них: а) наявність у персоналу цифрових умінь і навичок; б) здатність менеджерів фірми користуватися новими технологіями та гнучкістю організації праці як перевагою бізнесу. Водночас актуалізується перебудова роботи HR-департаменту з метою узгодження дій кадрових служб із IT-спеціалістами. Причому це стосується як працівників HR-фронт-офісу (здійснюють пошук та оцінку персоналу, проведення тренінгів), так і HR-бек-офісу (ведення діловодства та документообігу), а також тих, хто працює з HR-системами (автоматизація процесів у HR-діяльності, її технічна підтримка). Крім того, всі HR-спеціалісти повинні розбиратися в гнучких методах розробки та вмінні балансувати такі методи із загальною ієрархічною структурою компанії. Як наслідок – цифровізація кадрової роботи дозволяє оптимізувати роботу HR-підрозділу, скоротити витрати на непрофільні процеси. Водночас потрібно створювати гідні умови праці для IT-працівників: гнучкий графік, цифрові робочі місця, гнучкий графік роботи, виділення робочого часу на власні розробки для компанії, навчання і розвиток співробітників;

по-четверте, інноваційні стратегії. Цифрові технології можуть стати основою конкурентних переваг нового типу, наприклад, нова якість обслуговування клієнтів за рахунок доступу до глобальних цифрових платформ, одержання доступу до нових баз клієнтських даних і нових технологій. Крім того, фірми намагаються використовувати всі переваги інноваційного ведення бізнесу: не тільки пропонувати нові продукти та застосовувати нові технології їх виробництва, а й змінювати форми й методи ведення бізнесу. Із упровадженням цифрових інновацій першими стикнулися фірми фінансового сектору розвинених країн. Так, глобальна страхова компанія AXA вклала 100 млн євро у свою венчурну лабораторію Kamet із метою розвитку

нових бізнесів у сфері страхових технологій. Citibank створив Citi Ventures для прискорення роботи з підривними продуктами, заснованими на таких технологіях, як IoT і блокчейн. Allianz створив цифрову лабораторію для роботи зі стартапами в таких областях, як аналіз даних, мобільні пристрої і соціальні мережі. А Santander Group утворила InnoVentures – фонд у \$100 млн для стратегічних інвестицій у fintech-продукти і послуги¹.

Проте дуже багато цифрових стратегій терплять невдачу. Це пов'язане з масштабом руйнівної економічної сили, якою став цифровий зв'язок, не-сумісністю цифрової стратегії з традиційними економічними, стратегічними та операційними моделями². Фахівці McKinsey склали список із п'яти проблем, яких варто остерігатися керівникам компаній. Серед них:

1. Недостатнє розуміння сутності цифрової економіки.

2. Брак чіткого розуміння процесу діджиталізації, без чого управлінець не може сформувати стратегію, яка б поєднала діджиталізацію та його бізнес.

3. Відсутність уваги до цифрових екосистем, які приходять на зміну поняттю галузі. При цьому платформи, які дозволяють цифровим гравцям переходити межі однієї сфери, руйнують традиційну модель, дають можливість залучати практично нескінченну кількість клієнтів, використовувати штучний інтелект та інші інструменти для забезпечення виняткового сервісу. Бізнес-моделі, які раніше здавались неймовірними, стають реальністю. Наприклад, продуктові магазини в США тепер повинні брати до уваги дії Amazon, а не лише сусідніх крамниць. У Китаї Tencent та Alibaba є компаніями-платформами, які поєднують традиційні та цифрові бізнеси (та їх постачальників) у страховій, медичній сфері, сфері нерухомості та інших. Facebook став найбільшим гравцем у сфері медіа, не створюючи контенту. Uber та Airbnb продають глобальну мобільність та житло, не володіючи автомобілями чи готелями. Дослідження McKinsey показує, що цифрові екосистеми можуть досягти позначки у \$60 трлн прибутків до 2025 року (що складе понад 30% прибутків глобального корпоративного сектору).

4. Надмірна орієнтація на споживача, яка заважає побачити зростаюче значення цифрових продуктів на ринках B2B.

¹ Ringel M., Zablit H., Manly J., Grassl F. How Digital Transforms Innovation Strategy. URL: <https://www.bcg.com/publications/2018/most-innovative-companies-2018-how-digital-transforms-strategy.aspx>.

² Bughin J., Catlin T., Hirt M., Willmott P. Why digital strategies fail. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/why-digital-strategies-fail>.

5. Ігнорування дуальності діджиталізації. Більшості компаній відійти від існуючого бізнесу – дуже складно, а інколи й неможливо. Їм потрібно і оцифрувати поточний бізнес, і впроваджувати інноваційні моделі¹.

Наявність у фірми цифрової стратегії потребує зміни всієї системи менеджменту, насамперед *бізнес-моделей*. Останні мають дуже багато трактувань. О. М. Левковець узагальнює методологічні підходи до бізнес-моделі і визначає її як:

1) аналітичну методику, що дозволяє зрозуміти процеси, завдяки яким компанія заробляє гроші;

2) спосіб організації бізнесу в галузі, що відображає економічну логіку діяльності компанії та пояснює, як нові продукти, технології, організаційні новації створюють економічну цінність для споживачів, акціонерів, партнерів, як компанія отримує прибуток;

3) спосіб, у який компанія створює цінність для клієнтів та отримує від цього прибуток;

4) спосіб створення, доставки, продажу, утримання цінності організацією².

Бізнес-моделі поділяються на:

1) традиційні та інноваційні. *Традиційні (типові)* бізнес-моделі притаманні більшості компаній галузі і відображають логіку типового для галузі повного циклу діяльності: проектування/створення продукту, виробництво, просування на ринку, сервісне обслуговування, утилізація кінцевим споживачем. *Інноваційною* є бізнес-модель, що застосовується лише певною компанією галузі;

2) бізнес-моделі, орієнтовані на процеси всередині організації, і бізнес-моделі, орієнтовані на цінність (клієнта).

*Бізнес-модель, орієнтована на процеси всередині організації*³, включає основні елементи системи управління: структуру організації; внутрішні процеси; інформаційні технології; винагороду та мотивацію; персонал і корпоративну культуру. Після розроблення стратегії важливо провести відповідні зміни в організаційній структурі, потім спроектувати цільові процеси, визначивши інформаційні і матеріальні потоки між підрозділами, сформулювати нові вимоги до інформаційних систем та спроектувати цільову IT-архітектуру. Далі слід перейти до закріплення повноважень і мотивації, аби вони сприяли реалізації стратегії, підбрати команду, сформулювати систе-

¹ Чому цифрові стратегії зазнають невдачі? URL: <http://open.kmbs.ua/digital-strategies-fail/>.

² Левковець О. М. Інноваційні бізнес-моделі: особливості формування. Економічна теорія та право. 2019. № 2 (37). С. 172-182. doi: 10.31359/2411-5584-2019-37-2-172.

³ Бізнес-модель підприємства, її ключові елементи і завдання. URL: https://studopedia.eu/12_21454_biznes-model-pidpriemstva-ii-klyuchovi-elementi-i-zavdannya.html.

му цінностей і взаємовідносин в організації. Якщо стратегія компанії життєздатна, то її успішність залежить від того, чи зміг менеджмент змінити бізнес-модель під нові стратегічні завдання. Якщо стратегія компанії є хибною, то ніяка бізнес-модель їй не допоможе, якою б збалансованою й ефективною вона не була¹. У такому контексті найвідомішими бізнес-моделями є модель 5 STAR R. J. Galbraith та модель 7S McKinsey.

Бізнес-модель, орієнтована на цінність (клієнта), дає відповіді на питання: хто – цілові споживачі фірми, які товари й послуги їм пропонуються (тобто якою є ціннісна пропозиція фірми), як створюється і постачається цінність, яким є ланцюжок створення вартості, як отримується прибуток фірми. Зокрема, популярною є Business Model Canvas Олександра Остервальдера, яка визначає 9 елементів бізнес-моделі (рис. 2.9). Вони, по суті, повторюють зміст перелічених вище: ціннісна пропозиція, споживчі сегменти, взаємовідносини із споживачами (яким буде спілкування з клієнтами: онлайн, офлайн; як здійснюватиметься маркетинговий вплив), канали збуту, ключові види діяльності, ключові ресурси (які необхідні, аби компанія успішно функціонувала, та як їх залучити), ключові партнери, структура витрат, грошові потоки (джерела доходів). Тобто Canvas – це шаблон-таблиця з 9 колонками, які тісно пов'язані між собою. Потрібно тільки відповісти на питання кожної.

Проблема клієнта	Рішення	Ціннісна пропозиція	Взаємодія зі споживачами	Споживчі сегменти
Ключові партнери 1	Ключові дії 4	Головна ідея 3	9 Канали збуту 5	2
	Ключові ресурси 8			
Структура витрат 7			Грошові потоки (джерела доходів) 6	

Рис. 2.9. Business Model Canvas Остервальдера²

¹ Элементы бизнес-модели и связь их со стратегией. URL: <https://www.cfin.ru/management/strategy/change/transform.shtml>.

² Харечко В. Бізнес-модель CANVAS для громадських організацій. URL: <https://www.prostir.ua/?kb=biznes-model-canvas-dlya-hromadskiy-orhanizatsij>.

Згідно з результатами останніх досліджень, проведених компанією Ernst & Young, цифровізація найбільше впливає на такі складові елементи бізнес-моделі, як вартісна пропозиція, управління внутрішньою інфраструктурою та взаємовідносини з клієнтами. Переважно зміни у вигляді нових пропозицій (продуктів, послуг або пакетів рішень у формі хмарних обчислень або прогнозного обслуговування) є рушійними факторами модифікації БМ. У міру збільшення кількості пропозицій, таких як послуги і пакети рішень, відносини з клієнтами посилюються та перетворюються у довгострокову співпрацю, результатом якої виступає задоволення потреб. Що стосується зміни вартості, то запропоновані пакети рішень вимагають модульної апаратної і програмної частини, що викликає потребу в розробленні технологій, особливо програмного забезпечення. Тому знання у сфері кіберфізичних систем або аналітичні знання обробки даних стають необхідними і вимагають змін у кваліфікації робочої сили. Темпи розвитку, що задаються динамічною зміною бізнес-правил цифрової епохи, вказують на необхідність володіння компаніями такими якостями, як динамічність і далекоглядність, а також розроблення власної стратегії цифрової трансформації. Цифрова трансформація полягає у використанні сучасних (disruptive) технологій для підвищення продуктивності і цінності підприємства в сучасному світі. Основними результатами такого перетворення можуть бути: скорочення витрат, поліпшення якості послуг і продуктів та збільшення продуктивності¹. Цифрові бізнес-моделі дають змогу переорієнтувати діяльність фірм на більш глобальний рівень, конкурувати на глобальних ринках, залучати нові ресурси для виробництва продуктів або надання послуг, отримувати більший прибуток;

3) лінійні бізнес-моделі і платформи. *Лінійна бізнес-модель* означає, що компанія створює цінність у формі товару/послуги та продає за ланцюгом поставок (виробник-дистриб'ютор-споживач). При цьому цінність зростає лінійно: кожен учасник послідовно щось додає. *Платформа* – це бізнес-модель, що: а) дозволяє поєднати дві та більше взаємозалежні групи продуктів для збільшення прибутків усіх учасників; б) поєднує споживачів та виробників, прискорює обмін цінністю між ними, для чого формує бізнес-мережі користувачів і ресурсів (Uber поєднала пасажирів і водіїв, Airbnb – власників нерухомості та мандрівників); в) створює нові ринки, у рамках

¹ Eder D., Buck C. The impact of digitization on business models – A systematic literature review. *24 Americas Conference on Information Systems* : Proceedings of the Scientific and Practical Conference by Research Center Finance and Information Management. (New Orleans, 16-18 August 2018). Red Hook : Curran Associates. P. 2–10.

яких учасники взаємодіють та здійснюють транзакції. Навколо платформи виникає те, що називають екосистемою: низка продуктів, пов'язаних/згрупованих між собою для створення цілісного рішення, що може бути масштабоване; г) дає можливість бізнесу швидко розширюватися за рахунок прискореного зростання зв'язків між споживачами. Google, Amazon, FB, Uber та інші змогли за рекордно короткий термін масштабувати бізнес-модель¹.

На думку фахівців Масачусетського технологічного університету, «цифрова платформа – це забезпечена високими технологіями бізнес-модель, яка створює вартість, полегшуючи обмін між двома або більшою кількістю взаємозалежних груп учасників». Платформа дозволяє отримувати дохід з комунікаційних відносин; захистити власність на інформацію, забезпечити можливості комунікацій і зробити їх чинником виробництва.

Розрізняють такі типи платформ:

транзакційна – це технологія, продукт або послуга, що діє як канал (або посередник), що полегшує обмін або операції між різними користувачами, покупцями або постачальниками;

інноваційна – це технологія, продукт або послуга, які слугують фундаментом, на якому інші фірми (вільно організовані в інноваційну екосистему) розробляють комплементарні технології, продукти чи послуги;

інтегрована – це технологія, продукт або послуга, що є одночасно платформою транзакцій та інноваційною платформою. До цієї категорії належать такі компанії, як Apple, яка має обидві платформи, App Store та велика тристороння екосистема, яка підтримує створення контенту (інформаційного наповнення) на платформі;

інвестиційна – складається з компаній, які розробили портфельну стратегію і діють як холдингова компанія, активний інвестор платформи або поєднують обидві функції².

За своїм функціональним призначенням платформи поділяються на пошукові системи, соціальні мережі, платформи для електронної комерції, магазини покупки додатків, сайти порівняння цін тощо³. За правом власності – на приватні та публічні; за регіоном поширення та використання – на глобальні, національні, локальні.

З точки зору економічних, підприємницьких і управлінських поглядів, виділяють такі типи платформ: відкриті платформи, доступні всім учасникам

¹ Левковець О. М. Інноваційні бізнес-моделі: особливості формування. *Економічна теорія та право*. 2019. № 2 (37). С. 172-182. doi: <http://dx.doi.org/10.31359/2411-5584-2019-37-2-172>.

² Evans P. C., Gawer A. The Rise of the Platform Enterprise. *A Global Survey*. 2016. С. 9.

³ Купревич Т.С. Цифрові платформи в світовій економіці: сучасні тенденції і напрямки розвитку. *Економічний вісник університету*. 2018. Вип. 37/1 С. 313.

ринку, і корпоративні платформи, орієнтовані на ефективність внутрішньої взаємодії; платформи вільного доступу (з безкоштовною реєстрацією) і платформи монетизовані, такі, що мають дохід від надання доступу учасникам; платформи, чия прибутковість забезпечена видами діяльності, не пов'язаними з предметом обміну, і платформи, незалежні від непрофільних доходів, включаючи благодійність; однорангові платформи (рівних учасників) та ієрархічні платформи, в яких, крім ієрархії споживачів, також виділяється інституційне середовище, сама платформа і її користувачі; платформи загальногалузеві і спеціалізовані за предметом обміну¹.

Німецькими економістами Д. Шальмо (D. Shalmo) та К. Уільмсом (Christopher A. Williams) у 2017 р. запропоновано таку послідовність етапів (фаз) цифрової трансформації бізнес-моделі:

1. *Digital Reality* (цифрова реальність): існуюча бізнес-модель компанії визначається разом з аналізом доданої вартості, при цьому вивчаються інтереси зацікавлених сторін та потреби клієнтів. Це забезпечує розуміння цифрової реальності для цієї компанії в різних сферах.

2. *Digital Ambition* (цифрова амбіція): на основі цифрової реальності визначаються основні цілі цифрової трансформації в контексті часу, фінансів, простору й якості. Цифрова амбіція постулює, які саме цілі слід урахувати для конкретної бізнес-моделі та її елементів, як упорядкувати пріоритетні цілі та розмірів бізнес-моделі.

3. *Digital Potential* (цифровий потенціал): встановлюються найкращі практики та активатори розвитку цифрової трансформації. Це служить відправною точкою дизайну майбутньої бізнес-моделі. Всі елементи бізнес-моделі мають бути логічно поєднані між собою.

4. *Digital Fit* (цифрова адаптація): відбувається аналіз варіантів дизайну цифрової бізнес-моделі, проводиться їх оцінка і порівняння з існуючою бізнес-моделлю, оцінюються можливі комбінації елементів дизайну.

5. *Digital Implementation* (цифрова реалізація): має місце упровадження розробленої цифрової бізнес-моделі. При цьому триває розроблення цифрового досвіду клієнтів і цифрової мережі створення вартості, яка описує інтеграцію з партнерами. Також на даному етапі визначаються ресурси і можливість².

¹ Щеглюк С. Морфологія цифрової економіки: особливості розвитку та регулювання цифрових технологічних платформ (науково-аналітична записка). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20190301.pdf>.

² Shalmo D., Christopher A. W., Boardman L. Digital transformation of business models – best practice, enablers and roadmap. *International Journal of Innovation Management*. 2017. Vol. 21 (08). P. 1–17. doi: <http://dx.doi.org/10.1142/S136391961740014X>.

Дослідження глобальних консалтингових фірм указують на те, що особливостями сучасного етапу діяльності цифрових бізнес-організацій і, відповідно, ключовими завданнями стратегічних менеджерів є:

Перше: утворення нових організаційних структур. Наприклад, Tesla, цифрова нативна фірма, яка зараз входить до кращих інноваційних фірм світу, за своєю конструкцією не має нічого спільного з іншими автовиробниками. Вона організована як пласка структура навколо невеликих, гнучких команд, які включають: керівника програми (забезпечує інтеграцію між продуктами); власника продукту (відповідає за визначення архітектури, роботу з клієнтами та визначення потреб у ресурсах); розробників функцій; інженерів, відповідальних за якість, тощо. Кожна команда працює над одним проектом одночасно з власником. При цьому клієнти беруть участь у тестуванні і поліпшенні продуктів, а їхні відгуки впливають на пріоритети фірми.

Друге завдання: використання принципів проектування. Цифрові бізнес-організації є: спрямованими на клієнта; рухомими (дотримуються коротких термінів реагування при прийнятті рішень і при розподілі ресурсів); експериментальними (бізнес-моделі цифрових бізнес-організацій сприяють швидкому зростанню, але можуть бути й провали в бізнесі); такими, що прагнуть мати стандартизовані структури, підрозділи і процеси, а також чіткий розподіл ролей і обов'язків; крос-функціональними (їх команди цілеспрямовано об'єднують усі відповідні види експертизи, як цифрові, так і специфічні для бізнесу). Вони орієнтуються на операційну перевагу (ефективність, ощадливі методи, конкурентоспроможні структури витрат і постійне вдосконалення, високий ступінь організаційної дисципліни), на невелику кількість простих і зрозумілих KPI. Фірми дають менеджерам можливість діяти самостійно, але контролюють їх роботу і, в разі потреби, притягають до відповідальності.

Третє завдання: створення у фірмі спеціального підрозділу та посади директора з цифрових технологій / головного цифрового директора – Chief Digital Officer (CDO) для управління цифровою програмою: координації, фокусування, масштабування і підтримки талантів. Багато фірм уважають, що CDO їм потрібен для спостереження як за цифровими інноваціями, так і за цифровим перетворенням організації залежно від цифрової стратегії фірми та пріоритетів бізнесу, створення цифрової фірми. Причому CDO повинен знати зміст усього циклу менеджменту і особливості бізнесу фірми. Основними галузями, для яких такі процеси є актуальними, зараз є банки та страхування, медіа й розваги, навчання і туризм, телекомунікації та роздрібна торгівля.

Аналітика Gartner, провідної світової дослідницької та консалтингової фірми у сфері інформаційних технологій, свідчить, що поява CDO вже стала трендом: не зважаючи на те, що тільки 6% фірм мають CDO, вони з'являються дедалі швидше й швидше. Створено міжнародний клуб CDO, який нараховує понад 1000 учасників. Майже 40% CDO є стратегічними радниками керівників фірм та генеральних директорів із цифрової бізнес-стратегії. Понад 40% CDO є директорами з цифрового маркетингу (Digital Marketing Officers — DMO). Решта CDO виконують інші ролі¹.

У компанії Deloitte виділили три типи CDO:

- Ex-agency – цифровий маркетинг і взаємодія із замовником;
- Digital transformation strategists – агенти змін і переосмислення своєї організації (в галузях, де цифрова трансформація вже почалася: медіа, розваги, навчання);
- Technologists – ті, хто вважають цифровізацію першочерговим завданням організації.

При впровадженні цифрових технологій і пошуку відповідних фахівців часто виникає питання про розмежування функцій директора з цифрових технологій (CDO) та директора з інформаційних технологій (CIO - Chief Information Officer). Відповідь може бути такою.

Директор із цифрових технологій (CDO – Chief Digital Officer):

1) відповідає за цифрову трансформацію: його ключовим завданням є саме перетворення фірми, але CDO сфокусований у першу чергу на фронт-офісі фірми, зборі та аналізі клієнтських даних, оцифровці існуючих послуг фірми або створенні нових у форматі «Digital»;

2) зобов'язаний розробити стратегію і детальний план дій щодо переведення бізнес-процесів, продуктів і послуг фірми у цифровий формат, з можливістю надання клієнтам сервісів у цифровому вигляді;

3) повинен мати досвід у сфері інтернет-маркетингу, соціальних медіа, електронної комерції, транзакційному бізнесі, цифрових каналах продажів, а також знати можливості технологій цифрової трансформації, цифрові стратегії і бізнес-моделі, побудовані на цифрових технологіях.

Директор з інформаційних технологій (CIO - Chief Information Officer) більше орієнтований на інформаційну підтримку існуючих бізнес-процесів за допомогою типових ІТ-рішень. За ним залишаються всі рішення з інформаційних технологій, організації інформаційних потоків, побудови надійної і безпечної ІТ-інфраструктури компанії.

¹ Коптелов А. Директор по цифровим технологіям — Chief Digital Officer (CDO). URL: <http://koptelov.info/publikatsii/cdo-chef-digital-officer/>.

Ролі СІО і СДО повинні не тільки доповнювати один одного, але й тісно співпрацювати для успішної реалізації цифрової трансформації фірми. Їм також потрібна підтримка топ-менеджерів і всіх працівників фірми¹. Хоч на практиці межа між СІО і СДО часто є розмитою.

Четверте завдання: формування цифрової компетентності працівників бізнес-організацій – знань і розуміння інформаційних та комунікаційних технологій, цифрових навичок, уміння користуватися новими технологіями. «Цифрова» грамотність («цифрова» компетентність) визнана ЄС однією з 8 ключових компетенцій для повноцінного життя та діяльності. У 2016 р. ЄС представив оновлений фреймворк Digital Competence (DigComp 2.0), що складається з основних 5 блоків компетенцій (табл.)².

Таблиця 1.

Ключові цифрові компетентності

Основні компетенції	Зміст компетентностей
1. Інформаційна грамотність та грамотність щодо роботи з даними.	1.1 Уміння шукати, фільтрувати дані, інформацію та цифровий контент. 1.2 Уміння оцінювати дані, інформацію та цифровий контент. 1.3 Уміння використовувати та управляти даними, інформацією та цифровим контентом.
2. Комунікація та взаємодія.	2.1 Уміння спілкуватися через використання цифрових технологій. 2.2 Уміння ділитися інформацією завдяки використанню цифрових технологій. 2.3 Уміння контактувати із суспільством, користуватися державними та приватними послугами завдяки використанню цифрових технологій. 2.4 Уміння взаємодіяти завдяки використанню цифрових технологій. 2.5 Знання «нетикету» (від англ. network та etiquette), тобто володіння правилами поведінки та етикету в цифровому середовищі. 2.6 Управління цифровою ідентичністю, тобто вміння створювати та управляти аккаунтами.

¹ Директор по цифровим технологіям Chief Digital Officer, CDO. URL: [http://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80_%D0%BF%D0%BE_%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%BC_%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F%D0%BC_\(Chief_Digital_Officer,_CDO\)](http://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80_%D0%BF%D0%BE_%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%BC_%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F%D0%BC_(Chief_Digital_Officer,_CDO))

² «Цифрова» грамотність (або «цифрова» компетентність). URL: <http://maubzp.com/tsyfrova-hramotnist-abo-tsyfrova/>

Основні компетенції	Зміст компетентностей
3. Цифровий контент.	3.1 Створення цифрового контенту. 3.2 Уміння змінювати, покращувати, використовувати цифровий контент задля створення нового контенту. 3.3 Обізнаність щодо авторських прав та політики ліцензування відносно даних, інформації та цифрового контенту. 3.4 Програмування, тобто вміння писати програмний код.
4. Безпека.	4.1 Уміння захистити пристрої та контент, знання заходів безпеки, розуміння ризиків та загроз. 4.2 Захист персональних даних та приватності. 4.3 Охорона здоров'я, тобто знання та навички для збереження свого здоров'я та інших з точки зору як екології використання цифрових технологій, так і ризиків, загроз безпеці громадян. 4.4 Захист навколишнього середовища, тобто розуміння впливу цифрових технологій на екологію, навколишнє середовище, з точки зору їх утилізації, а також їх використання, що може нанести шкоду, наприклад, об'єктам критичної інфраструктури і т.д.
5. Вирішення проблем.	5.1 Уміння вирішувати технічні проблеми, що виникають із комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, мережами і т.д. 5.2 Уміння визначати потреби та знаходити відповідні технічні рішення, або кастимізувати цифрові технології до власних потреб. 5.3 Креативне користування, або вміння завдяки цифровим технологіям створювати знання, процеси та продукти, індивідуально або колективно, з метою вирішення повсякденних життєвих та професійних проблем і т.д. 5.4 Уміння самостійно визначати потребу в отриманні додаткових нових цифрових навичок.

Цифрова компетентність має бути базовою компетентністю кожної освіченої людини, тим більше – фахівця і професіонала. Разом із тим цифровізація економіки й бізнесу формує гостру потребу у представниках нової професії – експертах у сфері цифрових технологій.

Цифрові експерти – це фахівці, які мають такі професійні здібності й навички:

- інтелектуальний аналіз даних, інжиніринг та аналітика;
- програмування і веб-розробка, в тому числі початкова і внутрішня розробка;
 - цифровий маркетинг, включаючи маркетинг впливу і маркетингову аналітику;
 - цифровий дизайн, включаючи користувальницький інтерфейс (UX) і дизайн користувальницького інтерфейсу (UI);
 - розробка мобільних додатків;
 - штучний інтелект, у тому числі машинне навчання;
 - гнучкі методи роботи;
 - робототехніка та автоматизація.

Особливо ціняться:

– експерти з питань штучного інтелекту – фахівці зі спеціальними знаннями в області штучного інтелекту і здатністю навчати того, що вони знають. Це приблизно 14% експертів в області цифрових технологій. Віддають перевагу роботі у великих фірмах. Основні галузі зайнятості: сфера інформаційних технологій і промисловість, насамперед машинобудування;

– експерти Agile, які мають спеціальні знання в області гнучких методів роботи. Експерти Agile частіше за експертів з питань штучного інтелекту, працюють у сфері інформаційних технологій.

У 2018 р. Boston Consulting Group і The Network проаналізували діяльність 26 806 цифрових експертів із 180 країн (усього було опитано близь 366 тис. чоловік). Виявилося, що люди з цифровим досвідом високо освічені. 80% із них мають вищу освіту: 38% мають ступінь бакалавра, 38% мають ступінь магістра або аспірантуру, і 4% мають докторський ступінь або еквівалент. Кращі фахівці з цифрових технологій працюють в області інтелектуального аналізу даних, програмування і веб-розробки, цифрового маркетингу та розробки мобільних додатків. Менша кількість людей мають досвід роботи з певними цифровими навичками, для яких ми бачимо значний, терміновий попит: штучний інтелект і гнучкі способи роботи.

Кращим роботодавцем для цифрових експертів є велика фірма, за якою йдуть самозайнятість, а потім робота в малому або середньому бізнесі, робота в стартапі або фрілансером. 41% цифрових експертів працюють на робочих місцях без управлінських обов'язків; найбільша група працює в нижній ланці управління (29%), за нею йдуть середній (21%) і вищий рівень управління (9%)¹.

¹ Strack R., Antebi P., Kataeva N., Kovács-Ondrejko O., Lopez A., Welch D. Decoding digital talent. URL: <https://www.bcg.com/publications/2019/decoding-digital-talent.aspx>.

Зробимо **висновки**.

1. Найважливішою ознакою сучасної економічної глобалізації є перехід до цифрової економіки та цифрова трансформація бізнесу і управлінських процесів. Остання передбачає розроблення та реалізацію цифрових стратегій і бізнес-моделей розвитку ділових організацій.

2. Цифрова стратегія – це стратегія перетворення фірми на цифрову, в якій цифровий зв'язок забезпечує взаємодію бізнес-організації зі своїми клієнтами, індивідуалізовані й персоналізовані пропозиції продуктів/послуг, прийняття рішень та реалізацію основних бізнес-функцій на основі даних, під впливом змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі фірми. Цифрова фірма робить акцент на цифровій підтримці бізнес-процесів та послуг за допомогою сучасних технологій та інформаційних систем. Ядром цифрової фірми та найбільш ефективним інструментом її менеджменту є інформаційні технології. Мета цифрової фірми – економія затрат, досягнення конкурентних переваг, безперервність та ефективність ведення бізнесу.

3. Проникнення цифрового стратегування в менеджмент сучасних бізнес-організацій веде до перегляду всієї піраміди стратегій: корпоративної, конкурентної (ділової) та функціональних (насамперед маркетингової, кадрової, інноваційної стратегій).

4. Наявність у фірми цифрової стратегії потребує цифрової трансформації її бізнес-моделі, тобто способу, у який фірма створює цінність для клієнтів та отримує від цього прибуток. Ключовими завданнями менеджерів цифрових бізнес-організацій при цьому стають: утворення нових організаційних структур управління; використання принципів проектування; створення у фірмі спеціального підрозділу та посади директора з цифрових технологій / головного цифрового директора – Chief Digital Officer (CDO) для управління цифровою програмою; розмежування функцій CDO та директора з інформаційних технологій (CIO – Chief Information Officer); формування цифрової компетентності працівників бізнес-організацій.

II. РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ТИПІВ ВІДНОСИН ПІД ВПЛИВОМ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

2.1. Розвиток електронних послуг для громадян та бізнесу в умовах цифровізації економіки

Стан правового забезпечення електронних послуг в Україні та міжнародні тенденції їх розвитку. Правовою основою впровадження та розвитку електронних послуг є Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні на 2016–2020 роки¹. У цьому документі закладені засади державної політики у цій галузі та передбачений відповідний комплекс заходів щодо їх втілення. Так, у Концепції надано визначення електронної послуги як адміністративної та іншої публічної послуги, що надається суб'єкту звернення в електронній формі за допомогою засобів інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем. До того ж, Концепцією передбачено перелік пріоритетних послуг, які запроваджуються в електронній формі першочергово, причому встановлено, що ці послуги мають відповідати третій, четвертій стадії розвитку. У зазначений перелік входять 45 послуг. На сьогодні більша частина з них надаються повністю в електронному вигляді.

¹ Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 918-р. *Офіційний вісник України*. 2016 р. № 99. Ст. 3234.

Оскільки електронні адміністративні послуги є частиною електронного урядування, крім згаданої Концепції розвитку електронних послуг, правове регулювання цієї сфери здійснюється також Стратегією сталого розвитку «Україна-2020»¹, схваленої указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, Стратегією реформування державного управління України на 2016–2020 р.², затвердженої розпорядженням КМУ від 24 червня 2016 р. № 474-р, Концепцією розвитку електронного урядування в Україні³, схваленої розпорядженням КМУ від 20 вересня 2017 р. № 649-р, Законом України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року № 5203-VI, Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг»⁴ від 22.05.2003 № 851-IV, Законом України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII⁵.

Основними завданнями в рамках даного напрямку реформи державного управління, що передбачено реалізувати до 2020 р., є:

завершення переходу органів виконавчої влади на електронний документообіг та їх інтеграція до системи електронної взаємодії органів виконавчої влади (всі центральні органи виконавчої влади та 80 % місцевих органів виконавчої влади);

створення та вдосконалення відкритих державних реєстрів;

електронізація адміністративних послуг – не менше 80 електронних адміністративних послуг третьої стадії розвитку, та 40 – четвертої стадії розвитку);

розвиток відкритих даних – збільшення кількості наборів відкритих даних та покращення їх якості.

Планом заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2017–2018 роки передбачалося впровадження 100 електронних послуг до кінця 2018 року⁶. Цього результату досягнуто, і наразі на

¹ Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. Дата оновлення: 12.01.2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

² Деякі питання реформування державного управління України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474-р. Дата оновлення: 04.07.2019. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80>.

³ Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження КМУ від 20.09.2017 р. № 649-р. Дата оновлення: 20.09.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80>.

⁴ Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003р. № 851-IV. Дата оновлення: 07.11.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.

⁵ Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. Дата оновлення: 07.11.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>.

⁶ Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2017 – 2018 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від

Урядовому порталі, який слугує «єдиним вікном» доступу до всіх онлайн-послуг, уже є 118 електронних послуг¹.

Згідно з Планом заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019–2020 роки у 2019 році планується впровадити не менше 50 електронних послуг, які будуть стосуватися виробництва ліків, водовідведення, послуг будівництва, оформлення водійських посвідчень тощо².

Загалом аналіз положень Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2016–2020 роки та процес їх реалізації свідчить про відповідність вітчизняного законодавства міжнародним тенденціям у галузі надання електронних послуг.

З 2001 року Організація Об'єднаних Націй досліджує стан світового розвитку електронного урядування, зокрема надання електронних послуг, вивчаючи здобутки у розбудові цієї сфери 193 країн-членів ООН. Кожні два роки ООН оновлює інформацію і викладає отримані результати дослідження у аналітичних звітах. Останнє дослідження розвитку електронного урядування в світі датоване 2018-м роком³.

Це дослідження проводиться комплексно за різними показниками та є базою для розуміння проблем електронного урядування в світі.

Головним показником зрілості е-уряду в цьому дослідженні в тій або іншій державі є E-Government Development Index (EGDI) – комплексний індекс, що базується на наступних трьох компонентах:

Індекс онлайн сервісів (Online Service Index), що визначає міру розвиненості веб-послуг з боку електронного уряду, він в свою чергу включає багато компонентів: доступ до інформації про послуги, можливість отримати послугу онлайн та доступ по послуг з допомогою мобільних додатків.

Індекс телекомунікаційної інфраструктури (Telecommunication Infrastructure Index), що оцінює міру оснащеності громадян засобами інформаційно-комунікаційних технологій, розвиток цих засобів у країні відповідно до новітніх розробок та розвитку мережу передових країнах світу.

14.06.2017 р. № 394-р. Дата оновлення: 14.06.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/394-2017-%D1%80>.

¹ Урядовий портал – єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>.

² Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019–2020 роки : Розпорядження Кабінету міністрів України від 30.01.2019 р. № 37-р. Дата оновлення: 30.01.2019. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/info/KR190037.html.

³ The United Nations E-Government Survey 2018: Gearing E-Government to Support Transformation toward sustainable and resilient societies. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2018>.

Індекс людського капіталу (Human Capital Index) – це індекс, що показує, наскільки високий рівень освіти у громадян, чи готові вони користуватися інформаційними послугами.

Завдяки цьому міжнародному дослідженню можна простежити динаміку розбудови електронного урядування в Україні. В Україні перші серйозні кроки щодо забезпечення надання державою електронних сервісів були зроблені у 2014 році, цікаво відзначити, як змінювалися тенденції у досліджуваній сфері за останні роки.

Згідно з результатами дослідження ООН 2014 року (United Nations E-government Survey 2014)¹ щодо розвитку електронного урядування (E-Government Development Index) Україна посіла 87 місце серед 193 країн, втративши 19 позицій за останні 2 роки та 33 позиції за останні чотири роки. При цьому, найбільш низьку оцінку – 0,2677 Україна отримала за компонентом «Онлайн послуги», яка удвічі нижча відповідного показника 2012 року (0,4248), тобто регрес був відчутним.

За 2014–2016 роки ситуація значно покращилася. Україна у 2016² році виправила негативну тенденцію втрати своїх позицій у світовому рейтингу електронного уряду (E-Government Development Index, United Nations), піднявшись на 25 позицій – з 87 позиції у 2014 році на 62 у 2016 році. Оцінка за компонентом «Онлайн послуги» склала 0,5870. Загальна оцінка за індексом E-Government Development Index (EGDI) склала 0,6076.

У останньому дослідженні ООН від 2018 року (E-government Survey 2018), присвяченому розвитку електронного урядування у світі, Україна посіла 82 місце у рейтингу, тобто знов рейтинг держави знизився, так само як трохи знизилася оцінка за компонентом «Онлайн послуги», яка склала 0,5694. Однак, незважаючи на падіння рейтингу, загальна оцінка за індексом E-Government Development Index (EGDI) становила 0,6165 і, таким чином Україну, як і раніше, віднесено до числа країн з високим рейтингом розвитку електронного урядування (відповідно 0,5–0,75). Всього існує чотири групи індексів: найвищий, високий, середній, низький. Індекс онлайн сервісів (Online Service Index) станом на 2018 рік дещо знизився.

Відмітимо, що за 2014–2016 роки Україна зробила суттєвий ривок у становленні е-уряду, про що окремо зазначено у звіті ООН за 2016 рік, однак за останні 2 роки (2016–2018) динаміка розвитку трохи погіршилася.

¹ The United Nations E-Government Survey 2014: E-Government for the Future We Want. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014>.

² The United Nations E-Government Survey 2016: E-Government in Support of Sustainable Development. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2016>.

Оскільки предметом нашого розгляду є електронні адміністративні послуги, нас цікавить один з перелічених показників розвитку електронного урядування, про який йшлося вище – Індекс онлайн сервісів (Online Service Index). Саме цей показник засвідчує розвиненість електронних сервісів в державі, він обчислюється за кількома критеріями, в тому числі і залежно від стадій розвитку електронних послуг.

Фахівцями ООН у своїх періодичних дослідженнях електронного урядування розроблений підхід до визначення стадій розвитку електронних послуг. З 2010 року пропонується виокремлювати чотири стадії розвитку електронних послуг:¹

Стадія 1: Нові інформаційні послуги: веб-сайти уряду надають інформацію з публічної політики, управління, законів, нормативів, відповідної документації та видів державних послуг. Громадяни мають можливість легко отримувати інформацію про нове в діяльності національного уряду та міністерств, а також можуть переходити за посиланнями до архіву інформації.

Стадія 2: Розширені відомості про послуги: на урядових веб-сайтах надана можливість посиленої односторонньої або простої двосторонньої електронної комунікації між урядом і громадянином, таких як завантажувані форми для державних послуг і додатків. Сайти мають аудіо та відеоможливості та багатомовний інтерфейс.

Стадія 3: Транзакційні послуги: на урядових веб-сайтах є можливість, двостороннього зв'язку уряду з громадянами. Необхідна в тій чи іншій формі електронна автентифікація громадянської ідентичності для успішного завершення обміну. На урядових веб-сайтах присутня можливість обробки фінансових транзакцій, а також електронного голосування, завантаження форм, застосування електронних ключів для онлайн податків, ліцензій і дозволів.

Стадія 4: Підключені послуги: урядові веб-сайти повністю змінили спілкування уряду зі своїми громадянами за допомогою Web 2.0 та інших інтерактивних інструментів. Інформація, дані та знання передаються від урядових установ через інтегровані програми. Уряди країн перейшли від уряд центричного підходу орієнтованого на громадянина, до діалогового підходу орієнтованого на громадян через життєвий цикл подій і сегментовані групи, щоб забезпечити індивідуальний підхід. Уряди країн створюють

¹ Полярна В.Л., Рябець В.В. Європейські практики надання електронних послуг в правоохоронній діяльності та перспективи їх провадження в Україні. 2016. 36 с. URL: http://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2017/02/Ryabets_Polyarna_Derzhavne-upravlinnya.pdf.

навколишнє середовище, що розширює можливості громадян приймати більш активну участь у діяльності уряду, таким чином, щоб мати право голосу в прийнятті рішень.

Одним з напрямом реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2016-2020 роки закріплено визначення та планування стадій розвитку системи електронних послуг. Аналіз комплексу заходів з цього напрямку свідчить про їх відповідність підходу, запропонованому у дослідженнях ООН щодо стадійності розвитку електронних послуг.

Надання адміністративних послуг в електронній формі та доступ суб'єктів звернення до інформації про адміністративні послуги з використанням мережі Інтернет забезпечуються через Єдиний державний портал адміністративних послуг, який є офіційним джерелом інформації про надання адміністративних послуг в Україні, у тому числі через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 17, ч. 1 ст. 9 Закону України «Про адміністративні послуги»)¹. Однак, є послуги, які можна замовити онлайн, але отримати їх результат можна лише особисто у паперовому вигляді.

Зауважимо, що частиною 1 ст. 9 Закону України «Про адміністративні послуги» закріплено три способи звернення особи до суб'єкта надання адміністративних послуг для отримання адміністративної послуги, а саме:

безпосередньо (суб'єкт звернення напряму звертається до суб'єкта надання адміністративних послуг);

через центри надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП) (взаємодія між суб'єктом звернення та суб'єктом надання адміністративних послуг відбувається через адміністратора ЦНАП);

через Єдиний державний портал адміністративних послуг (взаємодія між суб'єктом звернення та суб'єктом надання адміністративних послуг здійснюється в електронній формі з використанням мережі Інтернет) [14].

Згідно зі статистичними даними: на сьогодні в Україні функціонує 778 центрів надання адміністративних послуг (ЦНАПів). За 2018 рік запрацювало 47 нових Центрів та територіальних підрозділів. Реалізується програма з доступності адміністративних послуг громадянам в об'єднаних територіальних громадах, де на кінець 2018 року нараховується 125 ЦНАПів. Понад 50% ЦНАПів пропонує своїм відвідувачам від 50 до 135 послуг. В той же час як майже чверть ЦНАПів надає від 136 до 200 послуг².

¹ Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012. № 5203-VI. Дата оновлення: 04.04.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

² ЦНАПи для громадян та бізнесу. URL: <http://poslugy.gov.ua/info/news/207/details>.

ЦНАП так само як і Єдиний державний портал адміністративних послуг буквально не належать до суб'єктів надання адміністративних послуг. Вони не надають адміністративні послуги безпосередньо, а забезпечують організацію надання адміністративних послуг шляхом взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг. Отже, центри надання адміністративних послуг та Єдиний державний портал адміністративних послуг є альтернативними каналами звернення за адміністративними послугами.

І лише частиною 4 статті 13 Закону України «Про адміністративні послуги» передбачено можливість здійснювати надання адміністративних послуг адміністратору ЦНАП у випадках, передбачених законом. При цьому Закон визначає, що надання адміністративних послуг безпосередньо адміністратором ЦНАП можливе лише за умови якщо відповідні повноваження будуть закріплені у спеціальному законі. Тобто у цьому випадку адміністратор ЦНАП виступатиме суб'єктом надання адміністративних послуг.

Основними завданнями ЦНАП є:

- 1) організація надання адміністративних послуг у найкоротший строк та за мінімальної кількості відвідувань суб'єктів звернень;
- 2) спрощення процедури отримання адміністративних послуг та поліпшення якості їх надання;
- 3) забезпечення інформування суб'єктів звернень про вимоги та порядок надання адміністративних послуг, що надаються через адміністратора.

Перелік адміністративних послуг, які надаються через центр, суб'єктами надання яких є органи виконавчої влади, визначається органом (посадовою особою), що прийняв рішення про його утворення, та включає адміністративні послуги органів виконавчої влади, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України.

Крім адміністративних послуг, за рішенням органу, що утворив ЦНАП, у такому центрі також можуть надаватися і неадміністративні послуги, зокрема, укладення договорів і угод представниками суб'єктів господарювання, які займають монопольне становище на відповідному ринку послуг та які мають соціальне значення для населення (вода, тепло, газу, електропостачання тощо).

Умови розвитку електронних послуг. З 2019 року змінився вектор розвитку електронних послуг. Відтепер згідно з Планом заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019–2020 роки Державному агентству з питань електронного урядування, крім власне створення електронних послуг, необхідно також забезпечити їх розвиток шляхом оптимізації (об'єднання) надання послуг «за життєвими та

бізнес-ситуаціями». У законодавстві інших країн часто вживаються інші терміни: групування послуг за життєвими епізодами або життєвими обставинами, концепція життєвих епізодів тощо.

Отже, нарешті законодавцем зазначено про необхідність вирішення проблеми оптимізації державних послуг за життєвими та бізнес-ситуаціями, що, на нашу думку, сприятиме максимально швидкому, комфортному та доброзичливому наданню адміністративних та соціальних послуг.

До речі, у світовій практиці багато країн вже надають громадянам публічні послуги в електронній формі за цим принципом. Як зазначається у дослідженні «Веб-портали публічних послуг у зарубіжних країнах» проєкту Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громадян (EGAP), країни західної демократії (Канада, Великобританія, Франція, Австрія, Норвегія, Естонія та Латвія) турбуються також про те, щоб їх громадяни мали змогу швидко та зручно отримати повну інформацію щодо потрібних їм послуг, за настання певних життєвих ситуацій, а також пов'язану з ними інформацію. Для цієї мети створюються інтегровані веб-портали, зайшовши на які – особа може одразу знайти всю цю інформацію¹.

Підсумовуючи проведене дослідження, важливо виділити спільні та відмінні риси веб порталів обраних країн (Австрія, Велика Британія, Естонія, Канада, Латвія, Норвегія, Франція), а також відзначити деякі особливості.

Одні країни надають перевагу групуванню публічних послуг лише за сферами життєдіяльності, тобто більш узагальненими категоріями. Зокрема, це веб-портали Австрії та Естонії.

Тоді як веб-ресурси публічних послуг інших країн забезпечують подвійне групування публічних послуг – як за узагальненими сферами життєдіяльності, так і за конкретними життєвими ситуаціями. Це, зокрема, веб-портали Великої Британії, Франції, Норвегії та Латвії.

Особливістю веб-порталу Великобританії є змішані критерії групування послуг. Так, в одній рубриці наявні як сфери життєдіяльності (наприклад, «Громадянство та проживання у Сполученому Королівстві»), так і життєві ситуації (наприклад, «Народження, смерть, одруження та соціальна допомога»).

Найбільш поширеними життєвими ситуаціями, які охоплено або передбачено більшістю веб-порталів, є:

- Народження дитини

¹ «Веб-портали публічних послуг у зарубіжних країнах» проєкту Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громадян (EGAP). URL: <https://egap.in.ua/biblioteka/web-portaly-publichnykh-posluh-u-zarubizhnykh-krainakh/>.

- Одруження
- Розлучення
- Смерть близьких
- Переїзд в інше житло
- Отримання ідентифікаційного документа
- Реєстрація транспортного засобу
- Отримання посвідчення водія
- Виїзд за кордон (отримання закордонного паспорту)
- Влаштування на роботу, трудові питання
- Започаткування бізнесу
- Інвалідність
- Оформлення пенсії
- Соціальна допомога

В Україні на разі триває робота над першим проєктом щодо оптимізації електронних послуг за життєвими обставинами. Його результатом стане електронна послуга «Е-малятко». 10 липня 2019 року постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проєкту щодо створення сприятливих умов для реалізації прав дітей», затверджено порядок надання комплексної послуги «е-малятко». «Е-малятко» — пакет послуг за принципом «єдиного вікна» без необхідності заповнювати реєстраційні форми, проводити оплату чи відвідувати додаткові установи. Послуга «Е-малятко» дозволить батькам уже з 1 січня 2020 року отримати комплексну послугу, яка об'єднає одразу 10 сервісів¹.

Отже, першою умовою подальшого розвитку електронних послуг в Україні є впровадження концепції електронних послуг за життєвими і бізнес обставинами.

Другою умовою розвитку електронних послуг в Україні є використання видів електронної ідентифікації фізичних та юридичних осіб. Засоби електронної ідентифікації – є необхідною умовою для звернення і отримання державних електронних сервісів, їх особливою рисою є постійне технічне вдосконалення і винайдення нових видів електронної ідентифікації. Вони мають бути доступними і надійними. На сьогодні фізичні особи користуються більш за все сервісом мобільної ідентифікації, оскільки це найпростіший спосіб, крім того всі державні електронні послуги, які наразі впроваджують, вже за замовчуванням містять можливість входу за допомогою MobileID².

¹ Нова електронна послуга «е-малятко». URL: <http://kysystems.com.ua/nova-elektronna-posluga-e-malyatko/>.

² Е-урядування – ключ до реформ в Україні. URL: https://galinfo.com.ua/articles/euryaduvannya_klyuch_do_reform_v_ukraini_307023.html.

Наступним за поширеністю засобом електронної ідентифікації є BankID – верифікація громадян через українські банки для надання адміністративних та інших послуг через Інтернет. Ідентифікація через BankID нічим не відрізняється від перевірки документів в банках в очному режимі. Ідентифікація з використанням BankID для громадян відрізняється від ідентифікації за допомогою електронного цифрового підпису (далі – ЕЦП) простою використання і популярністю, оскільки здебільшого ЕЦП поширені серед юридичних осіб, а кожна фізична особа на сьогодні володіє банківською картою. Зауважимо, однак, що ідентифікація за допомогою BankID може мати окремі обмеження щодо користування електронними сервісами, які залежать від банку, що надає послуги з BankID.

До менш популярних видів електронної ідентифікації громадян, як уже зазначалося, належить електронний цифровий підпис. Для отримання електронних сервісів Пенсійного фонду України додатково передбачена можливість ідентифікації за допомогою електронного пенсійного посвідчення та токена, однак на цей час ці способи ідентифікації особи не працюють.

Третя умова розвитку електронних сервісів в Україні – впровадження в законодавство України принципу Digital by Default – «цифрового за замовчуванням». У відповідності до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання цифрового розвитку» від 30 січня 2019 року № 56 у всіх актах Уряду пріоритетним способом реалізації описаного в документі процесу за замовчанням буде визначений саме електронний спосіб. Для цього нормативно-правові акти Уряду будуть проходити цифрову експертизу¹.

На сьогодні лише незначний відсоток від усіх нормативно-правових актів у країні містить норму, за якою процес, описаний у документі, може бути реалізований в електронний спосіб. З прийняттям Постанови розпочнеться поступове якісне перетворення усієї нормативно-правової бази. Кожен новий ухвалений документ не гальмуватиме, а на початку навіть випереджатиме процес впровадження електронних проектів у державному управлінні.

Надання державою електронних послуг передбачає спілкування між громадянином та державними органами, що надають послуги, через певні інтерфейси інформаційних систем з використанням механізмів електронної ідентифікації та протоколів її підтвердження (автентифікації), які мають бути засновані на принципах безпеки та гарантіях впевненості у встановленні ідентичності обох сторін такої взаємодії. Таким чином, наступною умовою

¹ Деякі питання цифрового розвитку: постанова КМУ від 30 січня 2019 р. № 56. Дата оновлення: 30.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF/print>.

розвитку електронних послуг в країні є створення національної системи ідентифікації громадян України.

Розробка основ політики електронної ідентифікації громадян започаткована в Концепції створення національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2015 року, № 1428-р.¹

Згідно з положеннями цієї Концепції Національна система ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства передбачає запровадження таких нововведень:

основний документ, що посвідчує особу, – паспорт громадянина України – видаватиметься у формі картки, захисні знаки та функціональні характеристики якої зменшують ризик фальсифікації бланка до мінімуму;

діти з народження будуть ідентифікуватися через ідентифікаційні документи батьків;

буде вироблено надійний механізм верифікації персональних даних, які вносяться до посвідчення особи, що до мінімуму скорочує ризик видачі паспорта громадянина України у формі картки з фальсифікованими/невірними даними;

верифікувати дані, внесені до ідентифікаційного документа, стане можливим дистанційно за допомогою відповідного електронного сервісу; Єдиний державний демографічний реєстр дасть змогу використовувати електронний сервіс ідентифікації особи уповноваженим органам у рамках, встановлених законодавством;

будь-яка дія, пов'язана з національною системою ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства, що призводить до зміни ідентифікаційних даних та/або статусу виданих документів, відображається у відповідних інформаційних системах, інформація про неї буде доступною для уповноважених органів.

На сьогодні передбачені Концепцією новели втілені у життя, таким чином, розвиток електронних сервісів і електронної ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства вимагає особливої уваги до інформаційної безпеки, що охоплює питання захисту громадян від несанкціонованого використання їх персональних даних, а також від несанкціонованого доступу до цих даних. Інформаційна безпека – це ще одна обов'язкова умова розвитку електронних послуг в країні.

¹ Про схвалення Концепції створення національної системи ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2015 р. № 1428-р. Дата оновлення: 23.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1428-2015-%D1%80>.

Оскільки електронні послуги все більше поширюються серед громадян, виникає питання захисту персональних даних останніх при користуванні державними електронними сервісами. Законодавство України із захисту персональних даних складається як із загальних норм, закріплених у Конституції України та кодифікованих актів, так і спеціального закону «Про захист персональних даних». Однак, законодавство в цій сфері потребує актуалізації в розрізі забезпечення захисту персональних даних громадян при використанні ними BankID, MobileID, електронного цифрового підпису для отримання відповідних електронних послуг. Відтак в межах розвитку електронного урядування і електронних послуг, як однієї із складових такого урядування, необхідно розробити нормативно-правовий акт, спрямований на захист громадян від несанкціонованого використання їх персональних даних, отриманих державою при наданні нею електронних послуг, а також від несанкціонованого доступу до цих даних осіб, не уповноважених на їх використання. У цьому спеціалізованому акті доцільно визначити єдині правила доступу до інформації та використання електронних документів, забезпечити конфіденційність та контроль за цілісністю інформації, підвищення і зміцнення інформаційної безпеки сучасного суспільства.

Огляд впровадження електронних адміністративних послуг на державному рівні.

1. Електронні адміністративні послуги Державної служби з геодезії, картографії та кадастру України. Через Публічну кадастрову карту (e.land.gov.ua)¹ можна отримати 16 електронних послуг, однак для отримання 7 з них необхідна авторизація в особистому електронному кабінеті, 5 електронних послуг доступні без авторизації, окремо виділені 4 електронні послуги для сертифікованих інженерів землевпорядників.

Авторизація на порталі Державної служби з геодезії, картографії та кадастру України можлива за допомогою кількох інструментів ідентифікації на вибір: ідентифікація з використанням ЕЦП, ідентифікація з використанням BankID Приватбанку (платна), ідентифікація з використанням MobileID, ідентифікація з використанням BankID НБУ, через Email та пароль.

Зупинімося детальніше на BankID як способу верифікації громадян через українські банки для надання адміністративних та інших послуг через Інтернет. Ідентифікація через BankID нічим не відрізняється від перевірки документів в банках в очному режимі. Ідентифікація з використанням BankID для громадян відрізняється від ідентифікації за допомогою електронного

¹ Веб-ресурс електронних послуг Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL:<https://e.land.gov.ua>.

цифрового простотою використання і популярністю, оскільки здебільшого ЕЦП поширені серед юридичних осіб, а кожна фізична особа на сьогодні володіє банківською картою.

Правовою основою використання BankID для адміністративних послуг на сьогодні становлять: Закон України «Про адміністративні послуги», Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг»¹, Положення про систему BankID Національного банку України, затверджене постановою правління Національного банку України від 30.08.2016 № 378.²

Нині до єдиної національної системи електронної дистанційної ідентифікації фізичних і юридичних осіб BankID НБУ підключені «Ощадбанк» та «Радабанк», низка банків знаходиться на різних стадіях підготовки, тестування та підключення до системи.³

Крім системи BankID НБУ, існує проєкт Приватбанку, який впроваджує власну систему BankID. Однак, ідентифікації за допомогою BankID Приватбанку недостатньо для відкриття банківського рахунку або проведення інших фінансових операцій, оскільки НБУ дозволив здійснювати банківські операції за допомогою BankID лише у власній системі BankID НБУ.

Електронні послуги, доступні після авторизації в особистому електронному кабінеті:

- відомості Державного земельного кадастру;
- витяг з технічної документації про нормативну грошову оцінку;
- відомості про права власності на земельні ділянки;
- інформація про осіб, що переглядали відомості щодо прав власності на земельну ділянку;
- довідка з державної статистичної звітності про наявність земель та їх розподіл;
- подання заяви з надання дозволу на розроблення документації із землеустрою;
- запит на отримання документації із землеустрою з Державного фонду документації із землеустрою.

¹ Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.01.2013 р. № 13. Дата оновлення: 26.05.2018. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13-2013-%D0%BF>.

² Про затвердження Положення про Систему BankID Національного банку України : Постанова правління Національного банку України від 30.08.2016 р. № 378. Дата оновлення: 05.11.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0378500-16>.

³ НБУ розширив можливості системи BankID. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/10/10/641481/>.

Електронні послуги, доступні без авторизації:

витяг з Державного реєстру сертифікованих інженерів-геодезистів;

витяг з Державного реєстру сертифікованих інженерів-землевпорядників;

дублікат кваліфікаційного сертифіката інженера-землевпорядника;

отримання кваліфікаційного сертифіката інженера-землевпорядника;

витяг з Державного реєстру оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок.

Електронні послуги для сертифікованих інженерів-землевпорядників:

заява про державну реєстрацію земельної ділянки;

подання на погодження проекту землеустрою;

заява про внесення виправлених відомостей до Державного земельного кадастру;

формування заяви на довідку з державної статистичної звітності.

2. *Електронні адміністративні послуги Державної архітектурно-будівельної інспекції України.* Станом на липень 2019 року через веб-сайт dabi.gov.ua¹ підприємці та громадяни вже можуть скористатися 14 електронними адміністративними послугами:

повідомлення про початок виконання підготовчих робіт;

повідомлення про зміну даних у повідомленні про початок виконання підготовчих робіт;

повідомлення про початок будівельних робіт щодо об'єктів, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорту;

повідомлення про зміну даних у повідомленні про початок будівельних робіт щодо об'єктів, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорту;

повідомлення про початок будівельних робіт щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (CC1);

повідомлення про зміну даних у повідомленні про початок будівельних робіт щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (CC1);

декларація про готовність до експлуатації об'єкта, будівництво якого здійснено на підставі будівельного паспорта;

внесення змін до декларації про готовність до експлуатації об'єкта, будівництво якого здійснено на підставі будівельного паспорта;

¹ Електронна система здійснення декларативних процедур у будівництві. URL: <https://e-dabi.gov.ua/>.

декларація про готовність до експлуатації об'єкта, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1);

внесення змін до декларації про готовність до експлуатації об'єкта, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1);

декларація про готовність до експлуатації самочинно збудованого об'єкта, на яке визнано право власності за рішенням суду;

внесення змін до декларації про готовність до експлуатації самочинно збудованого об'єкта, на яке визнано право власності за рішенням суду;

отримання ліцензії із будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми та значними наслідками;

внесення змін до переліку видів робіт ліцензії із будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми та значними наслідками.

Умовою використання електронних послуг Державної архітектурно-будівельної інспекції України є наявність особистого ключа та чинного посиленого сертифіката, які в процесі подання будуть використовуватися для накладання електронного цифрового підпису на форму із декларацією (повідомленням). На поточний момент сервіс підтримує також сертифікати видані центром сертифікації ключів інформаційно-довідкового департаменту Міністерства доходів і зборів України.¹

3. Електронні адміністративні послуги Міністерства екології та природних ресурсів України. Через веб-портал e-eco.gov.ua² надаються 2 електронні адміністративні послуги: подання декларації про відходи та отримання дозволу на відходи (працює в тестовому режимі).

Для подання декларації про відходи необхідно мати ключі для накладання електронного цифрового підпису.

4. Електронні адміністративні послуги Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Єдиний державний портал адміністративних послуг (poslugu.gov.ua) запрацював у кінці 2015 замість запланованої дати 1 січня 2014 року, його обслуговує Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

На сьогодні через Єдиний державний портал адміністративних послуг можна отримати електронні адміністративні послуги не тільки в сфері ді-

¹ Інструкція з отримання електронної послуги. URL: https://e-dabi.gov.ua/images/dabi_instr.pdf.

² Електронні адміністративні послуги Міністерства екології та природних ресурсів України. URL: e-eco.gov.ua.

льності Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, а у будь-якій сфері життя: громадянство, міграція, переїзд, реєстрація, соціальний захист, природні ресурси та екологія, енергетика, енергозбереження, сім'я, зовнішньоекономічна діяльність, безпека та захист, освіта та культура, нерухоме майно, транспорт, дорожнє господарство, перевезення, фінансові послуги, податки та декларування та інші.

Отже, як уже згадувалося вище, Єдиний державний портал адміністративних послуг є офіційним джерелом інформації про надання адміністративних послуг в Україні. Цілями Порталу є:

- впорядкування та надання вичерпної інформації про адміністративні послуги;
- надання адміністративних та інших публічних послуг в електронному вигляді.

Надання послуг в електронному вигляді через вказаний веб-портал передбачає: (1) послідовне впровадження послуг в електронному вигляді (по мірі готовності суб'єктів надання); (2) розширення способів ідентифікації одержувачів послуг; (3) впровадження механізмів сплати за послуги.

Для роботи з порталом необхідно пройти процедуру реєстрації в персональному кабінеті та ідентифікації, що має на меті засвідчити автентичність фізичної або юридичної особи за допомогою електронного цифрового підпису та системи ідентифікації Національного банку України BankID.

5. Електронні адміністративні послуги Міністерства юстиції України. На сьогодні кількість електронних сервісів, які надаються Міністерством юстиції України, є найбільшою у порівнянні з іншими міністерствами та центральними органами виконавчої влади. Через Кабінет електронних сервісів Міністерства юстиції України (kap.minjust.gov.ua)¹ відвідувачам пропонується: отримання документів з державних реєстрів Міністерства юстиції України в режимі онлайн; реєстраційні дії у державних реєстрах України в електронному вигляді; пошук інформації у державних реєстрах України; користування електронними системами звітності для тих осіб, які здійснюють спеціалізовану професійну діяльність; участь в електронних торгах арештованим майном тощо.

У Кабінеті електронних сервісів Міністерства юстиції України є можливість скористатися такими державними реєстрами, інформаційними системами та електронними послугами:

¹ Кабінет електронних сервісів Міністерства юстиції України. URL: <https://kap.minjust.gov.ua>

1) На порталі «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану» (<https://dracs.minjust.gov.ua/>)¹ реалізовані можливості: запису на прийом до відділу ДРАЦС у зручний час, задати питання в онлайн режимі, подати заяви на реєстрацію актів цивільного стану. Однак, отримати результат послуги можна лише особисто.

2) На порталі реалізована можливість доступу до реєстрів, які обслуговує Міністерство юстиції України: державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Єдиний реєстр підприємств щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство, Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, Реєстр громадських об'єднань, Державний реєстр друкованих ЗМІ та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності, Єдиний реєстр громадських формувань, Єдиний реєстр арбітражних керуючих, Єдиний державний реєстр судових рішень, Електронний реєстр апостилів, Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення, Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади», Єдиний державний реєстр нотаріусів.

Щоб отримати інформацію (довідки, витяги) з перелічених реєстрів необхідно бути зареєстрованим користувачем Кабінету електронних сервісів (mail.gov.ua). Додатково певні сервіси Кабінету передбачають надання інформації лише тим користувачам, які підтвердили свою особу за допомогою ЕЦП.

3) «Електронний суд» надає можливість сплати судового збору онлайн, отримання інформації щодо стадій розгляду судових справ, доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень, надсилання процесуальних документів електронною поштою учасникам судового процесу, надсилання судової повістки у вигляді SMS-повідомлень, оприлюднення відомостей у справах про банкрутство.

4) «Електронний цифровий підпис»: реалізована можливість замовити електронного цифрового підпису.

5) «Інформаційні системи» надає можливість пошуку законодавчих документів українського та міжнародного законодавства, проєктів нормативно-правових актів, а також пошук і завантаження шаблонів документів (заяв, договорів, інших юридичних документів).

6) Прийом громадян у режимі відеоконференції (працює у тестовому режимі). Кабінет електронних сервісів надає можливість громадянам зустрі-

¹ Веб-портал «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану». URL: <https://dracs.minjust.gov.ua>.

тися з керівництвом державних установ та відомств України за допомогою відеоконференції: передбачені спілкування з посадовою особою в режимі реального часу, обмін за необхідності документами, файлами, аудіозаписами та будь-якою іншою інформацією у цифровому форматі.

7) Електронна торгівля. Передбачено можливість проведення он-лайн аукціонів з продажу арештованого майна. На час написання статті сервіс не працює.

Для повноцінного користування електронними сервісами Міністерства юстиції України необхідно зареєструватися на відповідному сайті, таким чином створюється особистий обліковий запис. Увійти в особистий Кабінет електронних сервісів можна також з використанням ЕЦП, а в майбутньому і за допомогою BankID (тестовий режим).

6. Електронні сервіси Державної фіскальної служби України. Державна фіскальна служба України одна з перших в Україні розпочала розвивати електронні послуги та сервіси для платників податків. Електронні сервіси, що надаються Державною фіскальною службою України, поділяються на:

електронні сервіси, розміщені на офіційному веб-порталі ДФС sfs.gov.ua;

електронні сервіси, які надаються через «Єдине вікно подання електронної звітності»;

електронну звітність¹.

До електронних сервісів, розміщених на офіційному веб-порталі ДФС sfs.gov.ua, належать: загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс» (ЗІР), «Електронний кабінет платника податків», «Дізнайся більше про свого бізнеспартнера», «Перевірка свідоцтва платника єдиного податку», «Електронна звітність», «Реєстр страхувальників», «Анульована реєстрація платників ПДВ2», сервіс «Пульс» (Можливість цілодобового повідомлення про неправомірні дії або бездіяльність працівників ДФС), «Декларування online», «Митна статистика», «Акредитований центр сертифікації ключів», «Електронна митниця», Дані Реєстрів волонтерів АТО.

Електронні сервіси, які надаються через «Єдине вікно подання електронної звітності, охоплюють:

перелік із 14 сервісних запитів на отримання відомостей з Реєстру платників ПДВ, Єдиного реєстру податкових накладних тощо;

електронні сервіси для платників податків в системі електронного адміністрування ПДВ (10 сервісних запитів);

¹ Електронні сервіси Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/elektronnyi-servisi>.

Крім цього запроваджено:

- укладання договорів з територіальними органами ДФС «Про визнання електронних документів» в електронній формі;
- опрацювання електронних повідомлень про відкриття/закриття рахунку платників податків у банках та інших фінансових установах;
- інформаційні повідомлення про заборгованість з податків та зборів (обов'язкових платежів);
- інформаційні повідомлення про заборгованість за іноземними кредитами, залученими державою або під державні гарантії, бюджетними позичками;
- інформаційні повідомлення про настання терміну сплати розстроченої (відстроченої, реструктуризованої) суми грошових зобов'язань (податкового боргу);
- повідомлення щодо допущених помилок у податкових розрахунках за формою 1ДФ;
- електронне повідомлення про результати електронної обробки (звірки) податкової інформації з податку на додану вартість.
- повідомлення про прийняття працівника на роботу.

Згідно з інформацією офіційного веб-сайту Державної фіскальної служби України, більше 90% платників ПДВ та майже 80% платників Єдиного соціального внеску звітують в електронній формі.

7. Електронні послуги Пенсійного фонду України. Електронні послуги, які може отримати користувач на веб порталі електронних послуг Пенсійного фонду України (portal.pfu.gov.ua) після реєстрації:

послуга надання електронних документів (довідка про доходи пенсіонера для субсидії; довідки про доходи пенсіонера; індивідуальні відомості про застраховану особу (довідка ОК-5); витяг з Реєстру застрахованих осіб (РЗО). Результатом отримання послуги є надсилання образу документу у вигляді pdf-довідки та електронного документу, підписаний ЕЦП ПФУ, який, згідно з чинним законодавством, є аналогом паперового документу, підписаного відповідальною особою в органі ПФУ.

перегляд електронної пенсійної справи. На перегляд надаються такі дані з електронної пенсійної справи:

- основні дані (номер пенсійної справи/особового рахунку, дата відкриття особового рахунку, вид пенсії, орган ПФУ призначення пенсії, дата призначення);
- адресні дані (адреса реєстрації та адреса фактичного місця проживання);
- довідка по зарплаті, що врахована при призначенні/перерахунку пенсії;

- довідка про стаж, врахований для визначення права на пенсію;
 - довідка про стаж, врахований для розрахунку пенсії.
- отримання відомостей про себе з Реєстру застрахованих осіб ПФУ (РЗО);
перегляд даних страхувальника з Єдиного реєстру страхувальників;
перегляд звернень, поданих особою до органів ПФУ;
перегляд страхувальником власних звітних даних;
запис на прийом до органів ПФУ;
можливість подання скарг;
подання заяв на призначення, перерахунок пенсії;
запит на підготовку паперових документів;
запит на отримання документів.

Для отримання низки електронних послуг достатньо зареєструватися на веб порталі Пенсійного фонду України, однак для більшості послуг умовою є наявність ЕЦП.

За відсутності електронного цифрового підпису для реєстрації на порталі необхідно звернутися до територіального органу Пенсійного фонду та оформити заяву на реєстрацію (її теж можна роздрукувати з portalу, заповнити вдома і принести територіальному органу Пенсійного фонду), маючи при собі паспорт та ідентифікаційний код.

За наявності електронного цифрового підпису візит до територіального органу Пенсійного фонду не потрібен, реєстрація здійснюється через портал.

Відмітимо, що на порталі електронних послуг Пенсійного фонду України передбачено, що у майбутньому можна буде здійснити вхід до свого особистого кабінету не лише з використанням ЕЦП, але й за допомогою електронного пенсійного посвідчення і точена¹.

Висновки

Проведений аналіз стану розвитку електронних адміністративних послуг дозволив зробити низку висновків.

1. Підходи до впровадження електронних послуг, закріплені у Концепції розвитку електронних послуг в Україні, відповідають міжнародним підходам, розробленим фахівцями ООН, в галузі державних електронних сервісів.

За даними останнього дослідження ООН від 2018 (E-government Survey 2018) Україну віднесено до числа країн з високим рейтингом розвитку електронного урядування. Однак, з часу минулого дослідження 2016 оцінка за компонентом «Онлайн послуги» трохи знизилася, так само як і загальний рейтинг держави в сфері електронного урядування (82 місце проти 65 в

¹ Портал електронних послуг Пенсійного фонду України. URL: <https://portal.pfu.gov.ua>.

2016 році), що може свідчити про необхідність змін у підходах до державної політики розвитку електронного урядування та електронних послуг.

2. Умовою отримання результатів послуг в форматі онлайн, крім обов'язкової реєстрації на відповідному порталі електронних сервісів, є наявність у суб'єкта звернення інструменту, який підтверджує електронну ідентифікацію фізичної, юридичної особи. В основному, таким інструментом є електронний цифровий підпис (для юридичних осіб) та електронна ідентифікація за допомогою Mobile ID (для фізичних осіб). На деяких державних електронних сервісах реалізована можливість альтернативних способів автентифікації з використанням BankID Приватбанку або Національного банку України, Mobile ID, через E-mail та пароль. Для отримання електронних сервісів Пенсійного фонду України додатково передбачена можливість ідентифікації за допомогою електронного пенсійного посвідчення та токена, однак на цей час ці способи ідентифікації особи не працюють.

3. Створений в Україні Єдиний державний портал адміністративних послуг є централізованим ресурсом, який інтегрує онлайн-сервіси усіх органів державної влади для надання публічних послуг в єдиному інформаційному просторі. Він є по суті інтегрованим офісом всіх запроваджених електронних послуг в країні та працює за принципом відсилання до веб-порталу відповідного державного органу.

Для отримання електронної послуги можна також відвідати відповідний веб-портал органів державної влади і замовити онлайн-послугу. Таким чином, наразі існує дублювання надання електронних сервісів через Єдиний державний портал адміністративних послуг та через окремі веб-портали електронних послуг органів державної влади.

5. Сучасний стан електронних адміністративних послуг досяг того рівня розвитку, за якого подальше користування онлайн послугами потребує виконання низки умов, від впровадження концепції електронних послуг за життєвими обставинами до вирішення проблем, пов'язаних із захистом персональних даних громадян, які стали відомі державі при наданні електронних послуг.

Для втілення в життя умов розвитку електронних послуг, визначених у цій статті, необхідні злагоджені дії Державного агентства з питань електронного урядування України в напрямках технологічної (вдосконалення системи електронної ідентифікації громадян та засобів такої ідентифікації) та організаційно-правової підтримки електронних послуг (підготовка проектів нормативно-правових актів про запровадження концепції електронних послуг за життєвими обставинами, захист персональних даних користувачів електронних сервісів).

2.2. Електронне судочинство. Сучасний стан правового регулювання

Наслідком процесів інформатизації держави і суспільства слід вважати появу і вживання нових правових понять та інститутів, які ще тільки отримують наукове обґрунтування, а також законодавче закріплення і оформлення. До таких понять, зокрема, відносяться електронне врядування, електронне правосуддя та електронний суд. Електронне судочинство є одним із елементів електронного врядування, яке впроваджується з метою забезпечення доступності, підзвітності, ефективності зворотного зв'язку, інклюзивності та прозорості у діяльності органів державної влади.

Електронне правосуддя – явище нове і складне в змістовному плані. Слід звернути увагу, що термін «електронний суд», як вже зазначалося, використовується в Україні у двох значеннях¹. У вузькому розумінні – це підсистема в системі Єдиної судової інформаційної системи України, призначена для забезпечення своєчасного отримання учасниками судового процесу повісток та повідомлень про розгляд судових справ та процесуальних документів, ухвалених під час розгляду справ. У широкому розумінні «електронний суд» як елемент інформаційного суспільства – це самостійна унікальна форма судового процесу, заснованого на новітніх інформаційних технологіях, що забезпечують повний цикл розгляду судової справи в електронному форматі.

Вітчизняне законодавство використовує це поняття лише у вузькому розумінні та надає єдине визначення на нормативному рівні лише у Концепції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженої Наказом Державної судової адміністрації України від 13.04.2018 р. № 168², таким чином: Електронний суд - модуль, що забезпечує обмін електронними документами між судами, органами та установами системи правосуддя, фізичними особами та учасниками судового процесу.

Значена Концепція розроблена на виконання Стратегії у межах реформи системи правосуддя, яку підтримали ЄС та Рада Європи. Розроблена Радою з питань судової реформи і затверджена Указом Президента України

¹ Брицєв О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія. Харків : Право, 2016. 72 с. URL: <https://hr.arbitr.gov.ua/userfiles/brincev07122016.pdf>.

² Про затвердження Концепції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Наказ Державної судової адміністрації України від 13.04.2018 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168750-18>.

«Стратегія реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів 2015–2020» від 20 травня 2015 року № 276/2015, визначає кроки, необхідні для створення сучасної європейської системи правосуддя в Україні.¹

Процесуальне законодавство України оперує поняттям Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (далі - ЄСІТС), яке знайшло своє відображення у ст. 6 ГПК України, ст. 14 ЦПК України та ст. 18 КАС України.

Зміни до статті 35 КПК України по Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 будуть внесені з дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Необхідність забезпечення Державною судовою адміністрацією України впровадження електронного суду визначена пунктом 9 частини першої статті 152 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»².

Таким чином, в Україні передбачений новий процес, нормативно закріплений процесуальними кодексами України. Законодавство імперативно визначає, що весь процес повинен відбуватися в електронній формі, а у судах повинна функціонувати Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система.

Згідно з Концепцією Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженою Наказом Державної судової адміністрації України до ЄСІТС входять³:

1. Загальна підсистема:

1.1. Офіційна електронна адреса (Електронний кабінет);

1.2. Офіційний веб-портал «Судова влада України»;

1.3. Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР);

1.4. Єдиний державний реєстр виконавчих документів (далі – ЄДРВД);

1.5. Модуль «Відкриті набори даних»;

1.6. Модуль «Автоматизована взаємодія з іншими автоматизованими системами».

¹ Бринцев О. В. Електронний суд – сучасний стан та шляхи вдосконалення. URL: http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/Yefremova/4_3.pdf.

² Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 року. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1495>.

³ Про затвердження Концепції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Наказ Державної судової адміністрації України від 13.04.2018 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/show/v0168750-18>.

2. Єдина підсистема електронного діловодства судів, органів та установ системи правосуддя:

- 2.1. Електронний суд;
- 2.2. Електронне діловодство;
- 2.3. Модуль «Автоматизований розподіл»;
- 2.4. Модуль «Електронний архів»;
- 2.5. Модуль «Судова статистика».

3. Єдина підсистема управління фінансово-господарськими процесами:

- 3.1. Модуль «Управління персоналом, фінансовим та бухгалтерським обліком»;
- 3.2. Інші модулі з питань управління фінансово-господарською діяльністю.

4. Єдиний контакт-центр судової влади України.

5. Комплексна система захисту інформації.

Процесуальним законодавством передбачено регулювання цієї системи у однаковий для всіх зазначених кодексів спосіб, тому розглянемо його на прикладі ГПК України. Частина 2 статті 6 цього кодексу визначає, що позовні та інші заяви, скарги та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, в порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в ЄСІТС в день надходження документів¹.

Автоматизований розподіл справ передбачений ч. 3 ст. 6 ГПК України, згідно з якою визначення судді або колегії суддів (судді-доповідача) для розгляду конкретної справи здійснюється ЄСІТС у порядку, визначеному цим Кодексом (автоматизований розподіл справ).

ЄСІТС відповідно до закону забезпечує обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу і участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції (ч. 4 ст. 6 ГПК України)².

Також визначено, що суд направляє судові рішення, судові повістки, судові повістки – повідомлення та інші процесуальні документи учасникам судового процесу на їхні офіційні електронні адреси, вчиняє інші процесуальні дії в електронній формі із застосуванням ЄСІТС.

Адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, державні органи, органи місцевого самоврядування та суб'єкти

¹ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

² Там само;

господарювання державного та комунального секторів економіки реєструють офіційні електронні адреси в ЄСІТС в обов'язковому порядку. Інші особи реєструють свої офіційні електронні адреси – в добровільному (ч. 6 ст. 6 ГПК України)¹.

Особам, які зареєстрували офіційні електронні адреси в ЄСІТС, суд вручає будь-які документи у справах, в яких такі особи беруть участь, виключно в електронній формі шляхом їх направлення на офіційні електронні адреси таких осіб, що не позбавляє їх права отримати копію судового рішення у паперовій формі за окремою заявою, а реєстрація в зазначеній системі не позбавляє права на подання документів до суду в паперовій формі.

Проте слід звернути увагу, що ч. 9 ст. 6 ГПК України імперативно визначає, що суд проводить розгляд справи за матеріалами судової справи в електронній формі. Процесуальні та інші документи і докази у паперовій формі не пізніше трьох днів з дня їх надходження до суду переводяться в електронну форму та долучаються до матеріалів електронної судової справи в порядку, визначеному Положенням про ЄСІТС.

У разі неможливості розгляду справи судом в електронній формі з технічних причин більше п'яти днів, що може перешкодити розгляду справи у строки, встановлені цим Кодексом, справа розглядається за матеріалами в паперовій формі, для чого всі матеріали справи невідкладно переводяться в паперову форму у порядку, встановленому Положенням про ЄСІТС.

Процесуальні та інші документи і докази в паперовій формі зберігаються в додатку до справи в суді першої інстанції та у разі необхідності можуть бути оглянуті учасниками справи чи судом першої інстанції або витребувані судом апеляційної чи касаційної інстанції після надходження до них відповідної апеляційної чи касаційної скарги (ч. 10 ст. 6 ГПК України).

Головною функцією електронного суду є можливість обмінюватися із судом документами онлайн. Крім цього, за допомогою електронного суду можна: а) контролювати процесуальні дії свого представника в суді, б) отримувати повідомлення про позови, в) відстежувати перебіг справи, г) отримувати рішення, повістки й інші документи, ґ) сплачувати судовий збір.

Наразі доступні п'ять видів позовних заяв, які можна подати через модуль електронний суд: заява про всиновлення дитини, про позбавлення батьківських прав, про визнання особи такою, що втратила право користу-

¹ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

ватися житловим приміщенням, про уточнення списку виборців, про виселення.¹

Для того, щоб стати учасником Електронного суду необхідно зареєструватися у системі та сформувати унікальну електронну пошту на ресурсі. Крім цього необхідно отримати електронний цифровий підпис, який дасть змогу системі ідентифікувати особу як належну сторону та зареєстрованого учасника, та надасть можливість подати позовну заяву або інші необхідні для розгляду справи документи до відповідного суду. Електронний цифровий підпис можна оформити в Акредитованому центрі сертифікації ключів інформаційно-довідкового департаменту Державної фіскальної служби або в Акредитованому центрі сертифікації ключів органів юстиції України.

Подача документів до суду в електронному вигляді через ЄСІТС за допомогою «Електронного суду» повинна позбавити необхідності дублювання цієї дії в паперовому вигляді. Але слід звернути увагу, що частини 7, 8 статті 6 ГПК України передбачають, що особам, які зареєстрували офіційні електронні адреси в ЄСІТС, суд вручає будь-які документи у справах, в яких такі особи беруть участь, виключно в електронній формі шляхом їх направлення на офіційні електронні адреси таких осіб, що не позбавляє їх права отримати копію судового рішення у паперовій формі за окремою заявою.

Для допомоги користувачам модуля «Електронний суд» працюють єдиний контакт-центр судової влади України, а також онлайн-допомога, яка доступна користувачам на офіційному порталі «Судова влада України» та при вході до особистого кабінету «Електронного суду», до яких вони можуть звернутися для отримання допомоги спеціалістів. Додатково в якості допомоги під час реєстрації офіційної електронної адреси можна переглянути відеоінструкцію («Відеодопомога») з покроковим алгоритмом дій, розміщену за посиланням: <https://id.court.gov.ua>.

Надходження документів до суду через сервіс «Електронного суду» та відправка процесуальних документів від суду в електронний кабінет користувача здійснюються автоматизовано. Проте відповідальний працівник апарату суду повинен попередньо переглянути надіслану позовну заяву, зокрема, перевірити, чи належно відкриваються всі файли, чи якісно скановані додатки тощо, та у разі неналежного оформлення відхилити її із зазначенням причини.

Справжність електронного документа посвідчується відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг».

¹ Електронний суд. Як це працює? URL: <http://sudovareforma.org/institution/e-sud-yak-ce-pracuye/>.

Так, оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги».

Значеним законом встановлено, що основними реквізитами електронного документа є наявність електронного підпису та позначка часу (дата створення електронного документа). Саме ці два критерії є визначальними та посвідчують справжність електронного документа.

Особа, яка звертається до суду, заповнює встановлену адміністратором форму та за необхідності додає до заяви додатки, після чого системою автоматично формується електронний документ з додатками. Перед тим, як направити їх до суду, особа накладає на документ та на додатки (аудіо- та відеозаписи) свій Електронний цифровий підпис або Кваліфікований електронний підпис, таким чином посвідчуючи їх справжність.

У випадку сумніву щодо достовірності поданих електронних копій документів суд у передбачених випадках та встановленому порядку може вистежувати у органів чи осіб відповідні оригінали.

Всі процесуальні документи, які будуть подаватися до суду в паперовому вигляді, згідно з вимогами процесуальних кодексів необхідно переводити в електронну форму.

Слід звернути увагу, що є виключення щодо тих матеріалів, яким надано будь-який гриф секретності або позначка «для службового користування» – такі документи скануванню не підлягають. Але після, наприклад, завершення проведення негласних слідчих (розшукових) дій грифи секретності з документів щодо їх проведення знімаються на підставі рішення прокурора, й тоді матеріали справ про надання дозволу або про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії разом з матеріалами кримінального провадження (за наявності) підлягають скануванню і внесенню до АСДС після закінчення процедури їх розсекречування.

Ухвали слідчих суддів у обов'язковому порядку вносяться до АСДС та надсилаються до Реєстру не пізніше наступного дня після їх ухвалення з обов'язковою приміткою про відтермінування загального доступу.

Для суддів у «Електронному суді» передбачений сервіс «Кабінет судді», за допомогою якого судді можуть переглядати документи у справі, формувати судові рішення, вчиняти інші необхідні дії, передбачені процесуальним законодавством. Паперові документи, надані учасниками справи під час судового засідання та долучені судом до матеріалів справи, вносяться відповідальною особою до модуля «Електронне діловодство» в загальному

порядку невідкладно після закінчення судового засідання чи оголошення перерви у ньому.

Відповідно до ст. 6 ГПК України як зазначалося раніше, суд направляє судові рішення, судові повістки, судові повістки-повідомлення та інші процесуальні документи учасникам судового процесу на їх офіційні електронні адреси, вчиняє інші процесуальні дії в електронній формі із застосуванням ЄСІТС у порядку, визначеному цим Кодексом та положенням про ЄСІТС.

Водночас згідно зі ст. 128 ЦПК України судова повістка надсилається на офіційну електронну адресу відповідного учасника справи у випадку наявності у нього офіційної електронної адреси, або разом із розпискою рекомендованим листом з повідомленням про вручення у випадку, якщо така адреса відсутня, або через кур'єрів за адресою, зазначеною стороною чи іншим учасником справи. Днем вручення судової повістки є день отримання судом повідомлення про її доставку на офіційну електронну адресу особи.

За наявності відповідної письмової заяви учасника справи та технічної можливості повідомлення про призначення справи до розгляду та про дату, час і місце проведення судового засідання чи проведення відповідної процесуальної дії може здійснюватися судом з використанням засобів мобільного зв'язку, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику, шляхом надсилання такому учаснику справи текстових повідомлень із зазначенням веб-адреси відповідної ухвали в Єдиному державному реєстрі судових рішень в порядку, визначеному положенням про ЄСІТС.

Тобто судові виклики і повідомлення (судові повістки про виклик та судові повістки-повідомлення) надсилаються та/або надсилатимуться учасникам судового процесу на їх офіційні електронні адреси, а використання додатку Вайбер чи SMS-повідомлень – це лише додатковий сервіс, за допомогою якого учаснику процесу повідомляється, що до його електронного кабінету було надіслано відповідну інформацію.

У разі сплати судового збору за допомогою модуля «Електронний суд» система повинна автоматично формувати квитанцію та після оплати прикріплювати її в додатки.

Крім того, передбачено, що користувач «Електронного суду» може для вчинення дій у своїх інтересах (інтересах довірителя) уповноважити іншого користувача (довірену особу), надавши засобами «Електронного суду» такій довірєній особі довіреність в електронній формі (електронну довіреність). Створення та надання електронної довіреності здійснюється засобами «Електронного суду» шляхом заповнення інтегрованої форми, в якій визначаються права довірєної особи (з правом або без права передоручення). Серед

іншого, модуль передбачає можливість видачі електронних довіреностей від імені юридичної особи працівникам цієї юридичної особи чи іншим представникам.

Електронна довіреність підписується електронним підписом довірителя та надає довірєній особі можливість виконувати відповідно до законодавства визначений довірителем перелік дій.

Користувач, якому довірителем видана електронна довіреність з правом передоручення, може надати іншому користувачу електронну довіреність на вчинення дій в інтересах довірителя (передоручення). Електронна довіреність разом з усіма електронними довіреностями, виданими в порядку передоручення (за наявності такого факту) автоматично додаються до процесуальних документів, відправлених довіреною особою засобами «Електронного суду».

Електронна довіреність втрачає чинність з моменту її скасування засобами «Електронного суду» довірителем. При втраті чинності електронної довіреності з правом передоручення автоматично втрачають чинність усі електронні довіреності, видані в порядку передоручення.

Для допомоги усім користувачам підсистеми «Електронний суд» створений єдиний контакт-центр судової влади України, а також онлайн-допомога, яка доступна користувачам при вході до особистого кабінету «Електронного суду».

Відповідно до наказу ДСА України № 99 від 02.03.2018 р. «Про забезпечення створення і функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» (із змінами та доповненнями), адміністратором ЄСІТС визначено державне підприємство «Інформаційні судові системи». Згідно з цим наказом, адміністратор ЄСІТС є розробником програмного забезпечення ЄСІТС, але водночас має право у разі необхідності здійснювати закупівлю товарів, робіт і послуг за рахунок бюджетних коштів у встановленому порядку, тому до розробки деяких модулів та підсистем ЄСІТС залучаються й інші організації з передачею всіх майнових прав інтелектуальної власності на доопрацьоване програмне забезпечення.¹

На виконання вимог чинного законодавства з питань забезпечення технічного захисту інформації та організації кібербезпеки у ЄСІТС впроваджується комплексна система захисту інформації відповідно до розробленого і погодженого з Держспецзв'язку технічного завдання на створення комплексної системи захисту інформації в ЄСІТС.

¹ Про затвердження Концепції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Наказ Державної судової адміністрації України від 13.04.2018 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168750-18>.

Як зазначає заступник голови Державної судової адміністрації України Сергій Чорнуцький, інтеграція ЄСІТС з іншими державними реєстрами буде здійснювати за допомогою модуля ЄСІТС «Автоматизована взаємодія з іншими автоматизованими системами», який забезпечуватиме можливість автоматизованої взаємодії ЄСІТС з іншими автоматизованими, інформаційними, інформаційно-телекомунікаційними системами. Ця інформаційна взаємодія здійснюється інформаційно-телекомунікаційними засобами в електронній формі у порядку, визначеному спільним актом ДСА України та відповідного державного органу (установи).¹

Так, для забезпечення такого обміну ДСА України та МЮОУ підписали спільний «Меморандум про співпрацю та обмін інформацією», що надасть можливість доступу до всіх реєстрів Мін'юсту, а їх більше 20. У першу чергу буде забезпечено доступ до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань та Державного реєстру обтяжень рухомого майна. Доступ до всіх інших реєстрів Мін'юсту буде здійснюватися у порядку, визначеному «Дорожньою картою», що є невід'ємною частиною Меморандуму.

Таким чином, Електронний суд – це автоматизована система, яка дозволяє його зареєстрованому учаснику направляти в електронному вигляді позовну заяву та додані до неї документи, інші процесуальні документи по справі, обмін документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу, а також фіксування судового процесу і участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, а також надсилання судових повісток та судових повідомлень судом, та інших процесуальних документів.

Система електронного судочинства як спосіб організації державної влади за допомогою інформаційних мереж, покликана забезпечувати функціонування органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій.

Отже, Господарський кодекс України передбачає загальні норми регулювання ЄСІТС, але порядок її реалізації та особливості функціонування повинні визначатися окремим Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, що прямо передбачено ст. 6 ГПК України.

¹ Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система: інтерв'ю заступника голови ДСА Сергія Чорнуцького. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/133201-pro-yesits-elektronniy-sud-ta-obovyazkovu-video-fiksatsiyu>.

Наприклад, особливості використання електронного цифрового підпису в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі визначаються Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему.

Ч. 13 ст. 6 ГПК України встановлює, що Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему затверджується Вищою радою правосуддя за поданням Державної судової адміністрації України та після консультацій з Радою суддів України.

Так, 25 лютого 2019 року Рада суддів України затвердила консультативний висновок щодо проєкту Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ЄСІТС), у якому зазначила, що «Рада суддів України погоджується з позицією Державної судової адміністрації України щодо необхідності поетапного впровадження в судах модулів та підсистем ЄСІТС та розуміє важливість затвердження Положення «Про ЄСІТС», яким буде регламентовано роботу системи»¹.

Водночас, з огляду на наявність численних зауважень щодо змісту проєкту Положення «Про ЄСІТС», які надійшли від судів України, а також враховуючи стислі терміни для опрацювання цього проєкту, Рада суддів України пропонує Постійній комісії з питань ЄСІТС при Вищій раді правосуддя врахувати ці пропозиції перед наданням рекомендації щодо можливості затвердження проєкту Положення «Про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему».

Слід наголосити, що остаточного варіанту Положення досі не існує. Проте Єдина судову інформаційно-телекомунікаційна система передбачена законодавчо, а електронна форма, за якою суд проводить розгляд справи визначена єдиним варіантом ведення процесу.

Саме тому постає за необхідне розглянути стан впровадження Єдиніої судової інформаційно-телекомунікаційної системи на практиці.

СТАН ВПРОВАДЖЕННЯ

Державна судова адміністрація України затвердила «Нормативи забезпечення засобами інформатизації» (наказ ДСА №298 від 12.06.2018), у листопаді 2018 р. та збрала потреби від судів щодо ПК, сканерів, а також видала наказ №569 від 14.11.2018 р. «Про придбання засобів інформатизації для місцевих та апеляційних судів». Відповідно до норм цього наказу, для переважної частини судів придбано необхідну кількість сканерів, персональ-

¹ Щодо консультативного висновку до проєкту Положення про ЄСІТС: Рішення Ради суддів України від 25.12.2019 р. №10. URL: <http://www.rsu.gov.ua/ua/events/risenna-rsu-vid-25-lutogo-2019-roku-no10-sodo-konsultativnogo-visnovku-do-proektu-polozenna-pro-esits>.

них комп'ютерів у зали судових засідань та інших засобів інформатизації за рахунок додаткового виділення коштів, на загальну суму більше 50 млн. грн.

Відповідно до наказу ДСА України №367 від 23.03.2017 (зі змінами), пілотними судами, залученими до впровадження підсистеми «Електронний суд», були Київський апеляційний адміністративний суд, Апеляційний суд Одеської області, Київський районний суд Одеси, Одеський апеляційний господарський суд, Господарський суд Одеської області, Вінницький апеляційний адміністративний суд, Вінницький окружний адміністративний суд та Донецький апеляційний адміністративний суд. Згодом до цього переліку (наказ ДСА України №269 від 31.05.2018) були включені 10 районних судів Києва.¹

Станом на липень 2019 року в підсистемі «Електронний суд» було зареєстровано 22,6 тис. користувачів. До судів засобами Електронного суду надіслано 19,9 тис. заяв, з яких 17,5 тис. було зареєстровано судами, в тому числі 9,8 тис. справ – авторозподілені, Більшість судових справ розглянута або їх розгляд триває у судах².

Водночас, щодо отриманих через Електронний суд документів судами ухвалено 3,5 тис. рішень про залишення заяв без руху у зв'язку з необхідністю їх подання в паперовому вигляді, що становить 36 % від загальної кількості заяв, поданих через Електронний суд³.

1 грудня 2018 року Державна судова адміністрація України на виконання параграфу 2 (Прикінцеві положення) розділу 5 Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» оголосила про створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Дослідна експлуатація системи повинна була розпочатися з 1 березня 2019 року у складі таких підсистем (модулів):

- Єдиний контакт-центр судової влади України;
- Єдина підсистема управління фінансово-господарськими процесами;
- Офіційна електронна адреса (Електронний кабінет);
- Офіційний веб-портал «Судова влада України»;

¹ Щодо електронного документообігу в судах. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/133201-pro-yesits-elektronniy-sud-ta-obovyazkovu-video-fiksatsiyu>.

² Рішення Ради суддів України від 20.09.2019 р. № 75. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-75-vid-20092019-s-bb4581afd0.pdf>.

³ Там само.

- Єдиний державний реєстр судових рішень;
- Підсистема «Електронний суд»;
- Модуль «Автоматизований розподіл»;
- Модуль «Судова статистика».

Проте 28.02.2019 року Вища рада правосуддя приймає рішення про відкликання оголошення «Про створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи».

Як зазначено в Оголошенні ДСА від 01.03.2019 р., «відповідно до рішення Вищої ради правосуддя від 28.02.2019 р. № 624/0/15-19 та враховуючи результати обговорення з судами, іншими органами та установами системи правосуддя питання необхідності відтермінування початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), Державна судова адміністрація України повідомляє про відкликання оголошення, опублікованого в газеті «Голос України» (№ 229 (6984) від 01.12.2018 р.)»¹.

Наприкінці серпня Державною судовою адміністрацією України направлено доленосний наказ № 814 від 20 серпня 2019 року, яким вперше за 6 років було змінено інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах.

Наказ ДСА «Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України» не містить жодних згадок про ЄСІТС чи про Єдину підсистему електронного діловодства судів, органів та установ системи правосуддя, а тим паче про модулі електронний суд, електронний кабінет та електронне діловодство.

Натомість передбачено, що створення електронних документів здійснюється відповідно до Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги», наказу Міністерства юстиції України від 11 листопада 2014 року № 1886/5 «Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11 листопада 2014 року за № 1421/26198.

А приймання та передавання документів електронними засобами зв'язку здійснюється відповідно до Положення про порядок використання ресурсів локальної обчислювальної мережі в Державній судовій адміністрації України, територіальних управліннях Державної судової адміністрації України, місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції, затвердженого наказом

¹ Про відкликання оголошення «Про створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи»: Оголошення ДСА від 01.03.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001750-19>.

ДСА України від 04.12.2013 р. № 164, та Тимчасового порядку обміну офіційними електронними документами, затвердженого наказом ДСА України від 15.11.2016 № 231.

Інструкція встановлює порядок автоматизованої (електронної) обробки, обліку та контролю документів, судових справ за допомогою автоматизованої системи документообігу суду (далі – АСДС) і ведення діловодства в паперовій формі, як і було раніше.

Автоматизована система діловодства суду - це сукупність розрізаних локальних баз даних різних судів, органів та установ системи правосуддя. Існуюча система підтримує тільки обмін даними діловодства методом реплікації частин баз даних. Такий громіздкий та неефективний принцип побудови автоматизованої системи додає певних труднощів з синхронізацією даних на центральному рівні та не забезпечує достатньої актуальності та достовірності інформації.

У судах немає єдиного програмного забезпечення, яке забезпечує автоматизацію ведення загального та процесуального діловодства. Крім найпоширеніших комп'ютерних програм «Д-3» (для місцевих та апеляційних загальних судів) та «Діловодство спеціалізованого суду» (для адміністративних та господарських судів), адміністрування якого здійснюється державним підприємством «Інформаційні судові системи», окремі суди використовують інші програмні продукти.

Зокрема, в апеляційному суді міста Києва використовується Автоматизована система електронного документообігу «Апеляція», розроблена апеляційним судом міста Києва; у Касаційному кримінальному суді Верховного Суду та Касаційному цивільному суді Верховного Суду - Автоматизована система діловодства Вищого спеціалізованого суду України, розроблена Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Використання судами різних програмних продуктів, слабо інтегрованих між собою, не забезпечує цілісності інформації про діяльність судів, органів та установ системи правосуддя, ускладнює її узагальнення, оброблення та використання.

Для забезпечення фіксування судового засідання технічними засобами в судах використовуються локальні програмно-апаратні комплекси різних типів, які мають не однакові формати запису результатів фіксування, що ускладнює взаємодію з іншим програмним забезпеченням. Файли результатів фіксування зберігаються на оптичних дисках в кожному окремому суді, віддалений доступ до них відсутній. Можливість фіксування результатів судового засідання безпосередньо у хмарне сховище також відсутня.

Існуюче програмне забезпечення та програмно-апаратні комплекси, що використовуються в судах, не можуть забезпечити виконання ряду функціональних завдань.

Таким чином, Наказ ДСА свідчить, що ЄСІТС точно не запрацює найближчим часом у повному обсязі, а прийняття «Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України» у такій редакції робить величезний крок назад у впровадженні Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Крім того останнім часом до ДСА України почастишали випадки надходження скарг громадян щодо відмови судів у розгляді заяв, які направляються до суду в електронному вигляді засобами підсистеми «Електронний суд». Зі змісту доданих до звернень документів (копій судових рішень) видно, що судді почали ухвалювати рішення про залишення, надісланих через Електронний суд, позовних заяв без руху. Відмову в розгляді документів, що надійшли через Електронний суд, суди обґрунтовують відсутністю офіційного оголошення про функціонування ЄСІТС, а також незатвердженням Вищою радою правосуддя Положення про ЄСІТС.

Саме тому до Ради суддів України звернулася Державна судова адміністрація України з листом від 11 вересня 2019 року № 15-22737/19 щодо неоднозначної практики застосування судами підсистеми «Електронний суд», зокрема, в частині можливості розгляду процесуальних документів, що надходять до суду через Електронний суд.

Рада суддів України в свою чергу у своєму Рішенні від 20 вересня 2019 року № 75 наголосила, що пунктом 2.3 рішення Ради суддів України від 12.04.2018 № 16 визначено, що окремі норми Положення про АСДС, які в тому числі стосуються використання підсистеми «Електронний суд», набирають чинності та можуть використовуватись у тестовому режимі виключно для судів та органів системи правосуддя, визначених пілотними згідно з відповідним наказом ДСА України. На сьогодні до числа пілотних віднесено всі місцеві та апеляційні суди, а також Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду.

Також Рада суддів України зазначила про важливість тестування Електронного суду на перехідному етапі до дати офіційного початку функціонування ЄСІТС та рекомендувала судам приймати до розгляду документи, отримані з використанням підсистеми «Електронний суд» та під час роботи з документами, отриманими з підсистеми «Електронний суд», керуватися

¹ Рішення Ради суддів України від 20.09.2019 р. № 75. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-75-vid-20092019-s-bb4581afd0.pdf>.

положеннями законів України «Про електронні довірчі послуги» та «Про електронні документи та електронний документообіг», вимогами розділу XI Положення про АСДС та наданими ДСА України роз'ясненнями.

НЕДОЛКИ

Як вже зазначалося раніше, що ст. 6 ГПК України визначає, що суд проводить розгляд справи в електронній формі. Впровадження електронного суду передбачено також пунктом 9 частини 1 статті 152 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», проте окреме Положення щодо детального порядку електронного діловодства «Про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему» досі відсутнє. Тому суди намагаються все ж таки реалізовувати цю систему, але не в електронній, а паперовій формі, спираючись на Перехідні положення чинних процесуальних кодексів (Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України), якими передбачено, що до дня початку функціонування ЄСІТС подання, реєстрація, надсилання процесуальних та інших документів, доказів, формування, зберігання та надсилання матеріалів справи здійснюються в паперовій формі. Й першою проблемою, з якою довелося стикнутися судам під час такої реалізації, виявилася розбіжність строків. У електронній системі ЄСІТС строки чітко фіксуються: можна встановити коли отримано документ, коли він прочитаний чи коли його було відправлено. При змішуванні електронної та паперової форми ці строки встановити майже неможливо.

У разі пропуску стороною процесуальних строків, вони підлягають поновленню з поважних причин. Так ч. 3 ст. 256 ГПК України передбачає, що строк на апеляційне оскарження може бути також поновлений в разі пропуску з інших поважних причин, крім випадків, зазначених у частині другій статті 261 Кодексу.

Законодавчого визначення поважних причин і їх переліку не існує, а судам кожного разу доводиться на власний розсуд встановлювати чи є такі причини поважними. В свою чергу, оціночне поняття «поважна причина» для поновлення строків є засобом для численних зловживань і знаходиться за межами контролю.

До недоліків саме підсистеми «Електронний суд» слід віднести те, що на сьогодні є можливість зареєструвати у комп'ютерній програмі «Діловодство спеціалізованого суду» лише справи та документи у справі. Інші види документів, наприклад, заяву про виправлення у рішенні (ухвалі) описок чи арифметичних помилок, заяву про повернення судового збору, заяву про

роз'яснення рішення (ухвали) суду, заяву про розгляд справи за відсутності особи, клопотання про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції тощо зареєструвати у підсистемі «Електронний суд» поки що неможливо.

За даними пілотних судів¹, на початку своєї роботи їм довелося стикнутися з такими недоліками системи та прогалинами у регулюванні: по-перше, при надходженні до суду документів неможливо ідентифікувати електронний цифровий підпис фізичної або юридичної особи, який повинен відповідати акредитованим центрам сертифікації ключів; по-друге, неможливо також ідентифікувати електронні адреси сторін для впевненості у тому, що кореспонденція суду дійде саме до адресата, а не до іншої особи, а також неможливо впевнитись, що вказані особи (фізичні, юридичні) дійсно існують, а не вигадані позивачем; по-четверте, не визначено, яким чином можна перевірити наявність або відсутність у суді аналогічних справ з тими ж сторонами з тих самих підстав; по-п'яте, при надходженні електронних документів виникають труднощі щодо перевірки сплати судового збору, оскільки відомості щодо надходження коштів до казначейства у програмі «ДЗ» відсутні або надаються пізніше; по-шосте, відсутній порядок ознайомлення учасників процесу з матеріалами електронної справи при надходженні таких заяв; по-сьоме, не визначено, яким чином відбувається долучення до матеріалів електронної справи документів, які надійшли у паперовому вигляді під час судового засідання, якщо сканування цих документів можна зробити лише після судового засідання. Після сканування паперових документів до електронної справи незрозуміло, де їх зберігати та чи слід повертати документи стороні, яка їх долучила. По-восьме, не визначено яким чином після проведення судового засідання слід долучати протоколи с/з та звукозапис. По-дев'яте, деякі суди при скануванні документів зіткнулись з проблемою технічного характеру: при скануванні більш ніж 300 аркушів база «не тягне» такі документи та не зберігає їх. По-десяте, незрозуміло, яким чином при перевірці оригінальних документів суд повинен поставити на електронному документі відмітку про те, що він відповідає оригіналу.

Також виникає низка питань, серед яких такі: 1) яким чином матеріали електронної справи повинні бути у судді при проведенні судового засідання у залі суду; 2) у разі сумніву щодо справжності сканованих документів, яким чином це можна перевірити; 3) питання щодо реєстрації електронних документів, які надійшли, наприклад, о 17:59, оскільки згідно вимог діючого законодавства України уся кореспонденція реєструється день у день; 4) не-

¹ Суди розповіли про перші результати впровадження електронного суду. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/121768-ca76fe>.

зрозуміло, яким чином електронна справа повинна передаватись до судів вищих інстанцій при надходженні апеляційної та касаційної скарги.

Також потребує вдосконалення розміщення судових повісток для осіб, які перебувають на окупованій території України, та осіб, місце проживання яких невідоме. Коли суд відправляє справу за підсудністю, вважаємо, потрібно відразу відключати статистичну карту з автоматичним приєднанням до того суду, куди адресовано справу. Крім того, особистий кабінет «Електронного суду» працює з усіма електронними підписами, наприклад «ПАТ КБ «ПриватБанк», Міністерства юстиції України та іншими, а програма «ДЗ» не справляється з цим.

Незрозумілою за порядком є процедура направлення судової справи до експертної установи, коли надійшла справа через електронний суд, а судом прийнято рішення про призначення експертизи. Чи потрібно роздруковувати всі документи та формувати справу в паперовому вигляді? Які дії після повернення справи з експертної установи? Як зазначалося вище, є багато нерегульованих питань, які стосуються практичної реалізації нових функцій автоматизованої системи.

Усі ці питання та недоліки виникають через невизначеність порядку ведення електронного діловодства, передбаченого Концепцією Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Чи може це свідчити про неготовність України до впровадження повноцінної системи електронного судочинства? Постає за необхідне звернутися до світового досвіду у цій сфері.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

На сьогодні прийнято низку нормативно-правових актів Ради Європи, що сприяють формуванню там електронного судочинства. Це, наприклад: Висновок № 2 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про фінансування та управління судами для забезпечення ефективності судових органів і виконання ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (від 23 листопада 2001 р.); Рекомендація № R (95) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно відбору, оброблення, подання та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах (від 11 вересня 1995 р.); Рекомендація Rec (2001) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо рентабельності розробки і зміни конструкції судових і юридичних інформаційних систем (від 28 лютого 2011 р.); Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання судових та

інших юридичних послуг громадянам з використанням новітніх технологій (від 28 лютого 2011 р.); Рекомендація Rec (2003) 14 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про можливість взаємодії інформаційних систем у сфері правосуддя» (від 9 вересня 2003 р.); Рекомендація Rec (2003) 15 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про архівування електронних документів у правовій сфері» (від 9 вересня 2003 р.) тощо¹.

Поки в Україні лише тестують програми щодо запровадження електронного судочинства, у найближчий до нас Польщі воно діє вже протягом десяти років. Цивільні грошові спори та вимоги, включаючи комерційні й трудові суперечки, незалежно від суми позову там розглядають онлайн у шостому цивільному відділі Люблінського західного регіонального суду. Таке стало можливим, завдяки внесенню у січні 2009 року до польського Цивільно-процесуального кодексу певних змін. Тож, якщо потрібно стягнути заборгованість за кредитом, орендою або оскаржити невиконання грошових вимог за договором купівлі-продажу чи надання послуг, поляки звертаються до вказаного суду. Його юрисдикція поширюється на всю територію Польщі незалежно від місця проживання і реєстрації відповідача.

Подача позову відбувається в електронний спосіб через сайт <https://www.e-sad.gov.pl/> з автоматичною сплатою судового збору за зниженою ставкою, порівняно зі звичайним розглядом судового спору. Там також розміщені усі вимоги до подачі позову та інші підказки й інструкції.

Для того, аби подати позов, позивач має сформулювати вимогу і додати перелік доказів. Щоправда, непотрібно прикріплювати конкретні документи. Зазвичай надсилається посилання на існуючий рахунок-фактуру, чек тощо.

Після цього референт суду, отримавши позов, перевіряє обґрунтованість сформульованої в ньому вимоги. Коли ж дійде висновку, що вона обґрунтована, то електронна система готує проект платіжного наказу, на якому ставить електронний цифровий підпис референта. Копія цього документу через електронну систему надсилається позивачу, а відповідачу копія проекту наказу і копія позову відправляється традиційним способом – поштою. Якщо ж вимога буде визнана необґрунтованою, наказ не видається і справа переправляється для детального розгляду у звичайний суд.

Відповідач має право подати заяву-заперечення письмово протягом 2 тижнів від моменту отримання документів. Вимоги щодо форми і змісту такого заперечення відсутні. Відповідач також може обрати спосіб спілку-

¹ Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. Юридичний часопис. 2013. № 1. С. 103–109. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4656/1/20.pdf>.

вання із судом – електронний чи традиційний (поштою). Якщо відповідач обере електронну форму, то в майбутньому унеможлиблюється зміна способу спілкування, тому «спілкування» із судом та розгляд справи відбуватиметься в електронній формі.¹

Ще в 1998 році частиною судової системи США став «електронний суд» («e-court»), що забезпечує доступ для отримання інформації про судові справи та іншу визначену законодавством інформацію, пов'язану із судочинством. Для повсюдного впровадження електронного зберігання документів у всіх федеральних судах США було прийнято систему «Управління справами / Електронний Архів справ» (Case Management / Electronic Case Files (CM/ECF)) для формування загальної інтегрованої системи, яка в свою чергу доповнена системою «Відкритий доступ до судових електронних звітів» (Public Access to Court Electronic Records (PACER) для забезпечення доступу до відповідних файлів в Інтернеті (<http://www.pacer.gov/cmecf/>).

Досвід, багатьох зарубіжних країн показує, що інформатизація судів призводить в кінцевому рахунку до впровадження елементів електронного правосуддя в правозастосовчу практику держави. Безумовно, важливим етапом становлення електронного судочинства є створення системи електронного документообігу між судами та учасниками спорів, але це не охоплює поняття електронне судочинство у повному обсязі!

На початку двотисячних років у Сполучених Штатах Америки юристи випробували інформаційні технології у своїй роботі. Там було апробовано та впроваджено електронну систему Legal tech, яка надає послуги зі створення юридичних документів та правові консультації.

Серед послуг «електронних юристів» найбільшим попитом користуються системи, які можуть спрогнозувати судові рішення. Хоча, на перший погляд, це має фантастичний вигляд, але насправді більшість процедур, документів, позовних заяв і судових рішень дуже подібні між собою, адже в їхній основі лежать стандартні претензії і чітко виписана законодавча база.²

Можуть бути проаналізовані, численні показники: скільки разів адвокат супротивної сторони подав певні види судових позовів, в якому суді це сталося і який був результат розглядів. Аналогічна інформація надається і щодо судді, якого призначили для розгляду цієї справи. Судові розгляди в області інтелектуальної власності стали лише початком для Lex Machina, яка спочатку була стартапом на базі юридичного факультету Стенфорда. Отримав-

¹ Електронне судочинство у Польщі. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/5731->

² Саптаєв М. Електронні юристи та судді. Що нас чекає у майбутньому. URL: <https://uain.press/articles/elektronni-yuristy-ta-suddi-shho-nas-chekaye-u-majbutnomu-1017381>.

ши доступ до більш широкої бази даних LexisNexis, вона поширилася і на інші сфери права: від трудового права та податків до споживчого права, страхування і банкрутства. Аналіз правових даних призведе до кращої системи правосуддя, оскільки завдяки йому стане зрозуміло, які справи будуть марною тратою часу і грошей для клієнта, а також дозволить виявити ознаки упередженого або непослідовного суддівства¹.

США також активно впроваджують штучний інтелект у судову практику. Загалом п'ятнадцять штатів використовують автоматизовані системи для оцінки ризиків щодо звільнення заарештованих під заставу. Головне завдання – не замінити суддю, а виключити з процесу суб'єктивні фактори, що можуть вплинути на рішення. Робота базується на даних з 1,5 мільйона судових справ у США. Для оцінки використовується 9 критеріїв, серед яких вік, колишні судимості, випадки ігнорування рішень суду та інші факти з кримінальної історії підозрюваного. Рішення алгоритму носять рекомендаційний характер². Штучний інтелект не може самостійно визначати, кого відпустити, а кого ні, тож остаточний вердикт залишається все ж за суддею

Більше того, вже існують Інтернет-суди. Прикладом є Китай – там їх вже три. Усі судові процедури, починаючи з подання позову та порушення справи, можна здійснити на сайті. Слухання й оголошення рішення також проходять онлайн. Наприклад, Пекінський Інтернет-суд надає такі послуги, як оцінка ризиків за допомогою технологій штучного інтелекту, автоматичне подання заяв, оперативне вивчення наданих документів тощо. Основним напрямом діяльності суду є справи, пов'язані з випадками шахрайства в онлайн-торгівлі, укладенням онлайн-контрактів, порушенням авторських прав у Інтернеті, спори про домені імена³.

Європа також не відстає від світового тренду. Так, в Естонії на замовлення Мін'юсту вчені розробляють робота-суддю, який буде займатись вирішенням суперечок про порушення контрактів. Перші роки йому довірятимуть справи, вартість позовних заяв у яких не перевищує семи тисяч євро. Запустити його планують до кінця цього року.

У свою чергу, Верховний суд Англії дозволив використовувати в процесі предиктивного кодування і навіть навів аргументи на його користь. Ця

¹ Виртуальное правосудие или электронный судья оставит судьей без работы. URL: <https://malina-group.com/virtualnoe-pravosudie-ili-elektronnyj-sudya-ostavit-sudej-bez-raboty/>.

² Theodore W. Ruger, Pauline T. Kim, Andrew D. Martin, Kevin M. Quinn. The Supreme Court forecasting project: legal and political science approaches to predicting Supreme Court decisionmaking. URL: <https://www.law.upenn.edu/cf/faculty/truger/workingpapers/104ColumLR1150.pdf>;

³ Саптаєв М. Електронні юристи та судді. Що нас чекає у майбутньому. URL: <https://uain.press/articles/elektronni-yurysty-ta-suddi-shho-nas-chekaye-u-majbutnomu-1017381>.

технологія комп'ютерної аналітики, визнана суддями в декількох країнах, на порядок прискорює процес аналізу¹.

За своєю суттю, предиктивне кодування – це самонавчальна програма-асистент. Спочатку фахівці аналізують невеликий обсяг документів, вносять їх в програму, та засвоює їх метод відбору, вчиться виявляти ключові пропозиції і факти, а потім використовує показаний метод для аналізу всього масиву даних.

Проаналізувавши прогалини у правовому регулюванні вітчизняного електронного судочинства, дослідивши світовий досвід електронного документообігу та впровадження новітніх Інтернет-технологій і штучного інтелекту у судовий процес, можна зробити дієві зауваження й ефективні пропозиції з удосконалення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ З УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СУДОЧИНСТВА

Власний досвід української правової системи та досвід зарубіжних країн свідчить про те, що поступовий шлях інформатизації та цифровізації процесуальних правил себе вичерпав. Неможливо повноцінно реалізувати систему електронного судочинства, виявити і виправити всі недоліки електронної форми судового документообігу у тестовому режимі, поєднуючи цю форму із паперовою та не маючи детальних правил щодо функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Підсумовуючи здійснений аналіз вітчизняного законодавства, стану впровадження Електронного суду та міжнародного досвіду електронного судочинства, слід відзначити такі основні висновки.

По-перше, передбачена чинними процесуальними кодексами електронна форма судочинства є моделлю, яка *de-jure* відповідає потребам суспільства, вимогам часу і сучасним світовим стандартам. По-друге, *de-facto* ця модель наразі не має повноцінного втілення в українське судочинство внаслідок зволікань із розробкою та введенням в дію Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та відсутності викликаной цим зволіканням передбаченого законом функціоналу. По-третє, вітчизняне судочинство станом на сьогодні перебуває у сутінковому напівреформованому стані – напівелектронному–напівпаперовому. По-четверте, такий недореформований стан внаслідок численних процесуальних колізій між діючими одночасно

¹ Технологии: Верховный суд Англии разрешил использовать компьютерный анализ документов. URL: <https://pravo.ru/story/view/126752/>.

електронними та паперовими версіями судочинства є причиною значного погіршення як стану доступу до суду, так і власне якості самого правосуддя. По-п'яте, зволікання із повноцінним запровадженням електронного суду, по суті, являє собою консервацію негативного стану електронно-паперової невизначеності, що в тривалій перспективі здатне завдати суспільству ще більшої шкоди, ніж повна відсутність ознак електронного судочинства взагалі. Крім того, таке зволікання здатне дискредитувати саму ідею Електронного суду і в підсумку поховати її обмежившись на практиці лише окремими електронними сервісами, що в принципі є бутафорією. Очевидно, що це ще більше віддалить Україну від її руху в майбутнє, до рівня розвинутих держав.

В якості пропозицій слід навести таке.

По-перше, це максимальна концентрація зусиль держави в напрямку активізації розробки та повноцінного запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яка б повністю відповідала, як вимогам процесуальних кодексів, так і вимогам, які ставляться суспільством до сучасних електронно-інформаційних систем і до звичайних вже комерційних електронних сервісів (електронний банкінг, Інтернет-магазини, соціальні мережі тощо).

По-друге, це рух на перспективу – розробка і запровадження в Електронний суд нових електронних сервісів, які здатні підвищити якість правосуддя, спростувати доступ до суду, зменшувати корупційні ризики та взагалі сприяти ефективному вирішенню правових конфліктів у суспільстві.

Наразі в якості прикладу серед таких сервісів можна назвати наступні.

«Електронний процесуальний календар» – модуль відстеження процесуальних строків у кожній конкретній справі та контролю за їх додержанням. Навіть вже існуюча судова електронна система має потенціальні можливості для того, щоб автоматично обраховувати усі передбачені законом строки на вчинення певних процесуальних дій, інформувати про них сторони та суд, попереджати про закінчення, окремо відмічати процесуальні дії, що вчинені з пропуском встановлених строків, задля приділення більшої уваги причинам та наслідкам пропуску.

«Асистент з пошуку та узагальнення прецедентів» – програма, яка за результатами інтерв'ю користувача (судді, сторони) про особливості конкретної судової справи та або на підставі аналізу матеріалів електронної справи в автоматичному режимі нейромержі відшукує відповідні прецеденти з усталеної практики та з їх урахуванням прогнозує (рекомендує) рішення у відповідній справі. Такі рекомендації та прогнози на початковому етапі

роботи системи можуть носити суто інформаційно-довідковий характер. Згодом, у разі, якщо система доведе свою працездатність, таким прогнозним рішенням можна буде надати процесуального значення. Наприклад, зобов'язати суддю у своєму остаточному рішенні обґрунтувати, чому його рішення відрізняється від відібраного автоматизованою системою прецеденту та прогнозованого (рекомендованого) рішення. Такий сервіс з одного боку підвищить якість підготовки сторонами матеріалів, що надаються ними до суду, оскільки зосередить їх увагу на моментах, котрі є важливими у даній категорії справ. З іншого він дозволить розвантажити судову систему, оскільки виступить стримуючим фактором у поданні безперспективних для позивача позовів. Та, головне, сприятиме стабілізації судової практики шляхом фокусування уваги учасників конкретних справ на практиці, що у відповідних категоріях справ є усталеною.

«Анонімний суддя» – модуль, котрий може дозволити здійснювати розгляд справи в електронному вигляді суддею, особа якого сторонам не відома до моменту ухвалення остаточного рішення. Більш того, невідомим може бути навіть суд, в якому знаходиться цей суддя, адже електронний формат справи навіть сьогодні дозволяє розподілити її в автоматизованому режимі між усіма суддями відповідної спеціалізації, котрі є в Україні. Електронний формат справи робить її анонімний розгляд цілком можливим. Практика свідчить, що існує доволі значна частка справ, котрі без шкоди для якості можуть бути вирішені заочно без судового засідання взагалі або із судовими засіданнями в режимі відео-конференції. Останні в запропонованому анонімному форматі можуть бути деперсоніфікованими. Вбачається, що у такий спосіб можна майже повністю зняти усі корупційні ризики, що притаманні традиційному розгляду справ.

«Незалежний експерт» або «Допомога залу» – сервіс, який за згодою сторін робить електронну справу доступною усім бажаючим, що авторизувались в системі Електронного суду. Такі незалежні експерти (радники) зможуть висловлювати свої коментарі, зауваження, пропозиції щодо матеріалів справи, можливих процесуальних дій та остаточного рішення у справі. Їх висловлювання носитимуть виключно інформаційний характер і не матимуть процесуального значення ні для учасників справи, ні для суду. Проте така активність з одного боку зможе надати можливість учасникам процесу зосередити додаткову увагу на тих, обставинах справи, котрі цього потребують, а з іншого підвищить ступень відкритості правосуддя. В підсумку це наблизить суд і суспільство один до одного, що безперечно піде на користь обом сторонам.

2.3. ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

На сьогодні неможливо уявити ні науково-технічний прогрес, ні економічний розвиток людства, ні повсякденне життя будь-якого індивіда без насичених інформаційних потоків. Динамічний період розвитку як суспільства, так і держави у XXI столітті характеризується тим, що інформаційні процеси стали необхідним атрибутом забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, їх об'єднань та окремих громадян. Важливою галуззю сучасної економіки розвинених країн стають інформаційні технології (скорочена широкопоширена назва ІТ). Ця індустрія інформаційних технологій є основою для побудови цифрової економіки, сприяє появі нових продуктів та сервісів, активно впливає на різні процеси в бізнесі та суспільному житті.

Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки¹ передбачено, що шлях до цифрової економіки пролягає через внутрішній ринок виробництва, використання та споживання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій. При системному державному підході цифрові технології будуть значно стимулювати розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних факторів розвитку демократії в країні, підвищення продуктивності, економічного зростання, а також підвищення якості життя громадян України.

Наявність значної кількості нормативних правових актів у зазначеній сфері й активний нормотворчий процес, суперечливість та недосконалість, а подекуди й відсутність правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері зумовлюють як необхідність системного аналізу нормативно-правових актів, так і визначення пріоритетів і першочергових заходів із розвитку правового регулювання в галузі, що досліджується. У зв'язку з цим ефективне функціонування таких відносин значною мірою характеризує рівень інформатизації суспільства в цілому, тобто досягнуту в ньому ступінь реального використання новітніх досягнень науково-технічного прогресу. Поряд з цим, у сучасних умовах вони вимагають правового регулювання, і

¹ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. №67-р URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/page2>

в зв'язку з цим ставиться і вирішується ряд нових теоретичних правових проблем, серед них – проблема правового регулювання господарської діяльності в сфері інформаційних послуг.

Окремі проблемні питання правового регулювання інформаційної діяльності досліджено такими вітчизняними вченими як І. В. Арістовою, О. А. Барановим, І. П. Бачило, К. І. Беляковим, Ю. П. Бурило, Л. П. Коваленко, О. В. Кохановською, В. С. Цимбалюк та ін.. Поряд з цим, окремі правові аспекти господарської інформаційної діяльності, які стосуються електронного документообігу, електронного цифрового підпису, електронної комерції тощо розглядаються у роботах таких вчених як В. М. Брижка, О. І. Яременка, М. М. Дутова та інших науковців. Водночас подальшого поглибленого аналізу потребує питання комплексного дослідження сутності господарської діяльності в інформаційній сфері.

Основоположне поняття цього дослідження – інформація (від лат. *informatio* – роз'яснення, виклад) – може бути визначено як відомості, що передаються людьми усним, письмовим або іншим способом (за допомогою умовних сигналів, технічних засобів і т.д.); з середини ХХ ст. це загальнонаукове поняття, що включає обмін відомостями між людьми, людиною і автоматом, автоматом і автоматом; обмін сигналами у тваринному і рослинному світі; передачу ознак від клітини до клітини, від організму до організму; одне з основних понять кібернетики¹.

З розвитком кібернетики про інформацію почали говорити більш детально. Батько кібернетики, Н. Вінер зазначав, що інформація – це інформація, а не енергія і не матерія. К. Шеноном була розроблена теорія передачі повідомлень, в якій була вироблена вдала формула точної кількісної оцінки складності переданих послань, з часом будь-який її додатак став автоматично сприйматися як обчислення інформації². І. Й. Юзвішин сформулював поняття інформації як «генералізаційно-єдиної первинної субстанції Всесвіту». За цим підходом усі відносини між будь-якими об'єктами та елементами (від окремих атомів та часток до галактик і Всесвіту в цілому) ґрунтуються на процесі обміну інформацією. Отже, й сама інформація є головним ресурсом розвитку як у мікро-, так і в макросвіті, головним ресурсом розвитку людства³.

¹ Большой энциклопедический словарь URL: <http://www.vedu.ru/bigencdic/24156/>.

² Философская энциклопедия: в 5 т. / АН СССР, Ин-т философии. Москва: Сов. энцикл., 1962. Т. 2 / гл. ред. Ф. В. Константинова. 575 с.

³ Кормич Б. А. Інформаційне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Харків: Бурунік, 2011. 333 с., С. 7.

У низці вітчизняних нормативно-правових актів закріплено дефініції інформації. Наприклад, законодавець в Законі України «Про інформацію»¹ та в Цивільному кодексі України² інформацію визначає як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді; в Законі України «Про телекомунікації»³ інформацію визначають як відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб.

У Законі України «Про захист економічної конкуренції»⁴ поняття інформації визначено як відомості в будь-якій формі й вигляді, збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості. Законом України «Про доступ до публічної інформації» встановлено що публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації⁵. А в Державному стандарті України 2226-93 під інформацією розуміються відомості про суб'єкти, об'єкти, явища та процеси⁶.

Загалом можна вважати, що інформація – це досить специфічний, нематеріальний об'єкт, і зважаючи на це, він має свої специфічні властивості. В юридичній літературі їх класифікують на загальні та власне юридичні властивості. До загальних відносять такі властивості, що притаманні будь-якій інформації, яка використовується у суспільстві, і впливають на всі суспільні відносини, які пов'язані з інформацією, незалежно від наявності чи відсутності правового регулювання.

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. С. 650.

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

³ Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 12. Ст. 155.

⁴ Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.

⁵ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 №2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

⁶ ДСТУ 2226-93 Автоматизовані системи. Терміни та визначення. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=61937

Деякі дослідники, наприклад, Б. А. Кормич до загальних властивостей інформації відносить:

- системність інформації;
- селективність;
- субстанціональну несамостійність;
- невичерпність;
- здатність інформації до розповсюдження;
- здатність інформації до трансформації¹.

До юридичних науковці відносять такі властивості, що безпосередньо зумовлюють специфіку правового регулювання суспільних відносин щодо інформації. Зокрема, той же Б. А. Кормич до юридичних властивостей відносить:

фізична невідчужуваність інформації, вона пов'язана з ідеальною природою інформації, інформація не здатна відчужуватись від людини – її носія. Ця властивість може бути перенесена і на юридичних осіб, суб'єктів інформаційних відносин;

- необхідність відособлення інформації;
- незалежність прав на інформацію та на її матеріальний носій;
- здатність до тиражування².

Проте інформація є центральним об'єктом – благом, щодо якого складаються господарські інформаційні відносини в процесі здійснення господарської діяльності в інформаційній сфері. Дослідження ж потребує і сама господарська інформаційна діяльність. Так, Яременко О. І. пропонує до рис інформаційної діяльності в сфері економіки віднести наступне:

- інформаційна діяльність є обов'язковою складовою будь-якого виду суспільного виробництва, що дає підстави кваліфікувати її як метадіяльність;
- процеси створення інформації та операції з нею є самостійним видом економічної діяльності;
- ряд видів інформаційної діяльності підлягають державному ліцензуванню;
- інформаційною діяльністю, як видом господарської діяльності, мають право займатися як господарські організації, так і суб'єкти інформаційної діяльності, які не належать до категорії суб'єктів господарювання;
- інформація є об'єктом товарних відносин, а її окремі види можуть бути внеском до статутного капіталу суб'єктів господарювання;

¹ Кормич Б. А. Інформаційне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Харків: Бурунік, 2011. 333 с., С. 12.

² Там само, С. 14.

- інформація відіграє важливу роль в процесах економічної конкуренції;
- правовий режим багатьох видів економічної інформації передбачає вільний доступ до них на безоплатній основі або за мінімальними цінами;
- ряд видів інформації, пов'язаної із господарською діяльністю, підлягає обов'язковому оприлюдненню суб'єктами господарювання, тобто належить до категорії публічної¹.

У розумінні чинного законодавства України господарська діяльність – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Так, відповідно до ст. 261 Господарського кодексу України (далі – ГК України) до сфери матеріального виробництва належать галузі, які визначаються видами діяльності, що створюють, відновлюють або знаходять матеріальні блага (продукцію, енергію, природні ресурси), а також продовжують виробництво у сфері обігу (реалізації) шляхом переміщення, зберігання, сортування, пакування продукції чи інших видів діяльності. Усі інші види діяльності у своїй сукупності становлять сферу нематеріального виробництва (невиробничу сферу)².

Правовий аналіз положень норм Господарського кодексу України дозволяє віднести інформаційну сферу господарювання до сфери нематеріального виробництва, оскільки згаданий нами центральний об'єкт – інформація – є нематеріальним благом, довкола якого будуються господарські відносини, які нас цікавлять.

З огляду на те, що інформаційна сфера відноситься до сфери нематеріального виробництва, низка науковців розглядає її крізь призму гуманітарних наук. Зокрема, Арістова І. В. пропонує розглядати національну інформаційну сферу як єдиний інформаційний простір України, який формується суспільством і державою та інтегрується до єдиного європейського інформаційного простору з урахуванням національної інформаційної безпеки. А інформаційний простір України авторка визначає як соціальне середовище, у якому здійснюється виробництво, збирання, зберігання, поширення та використання інформації і на яке розповсюджується юрисдикція України³.

¹ Яременко О. І. Правове регулювання інформаційної господарської діяльності в Україні. URL:<http://ippi.org.ua/sites/default/files/12yoigdu.pdf>

² Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.

³ Арістова І. В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. 476 с.

Водночас, у науковій літературі, зокрема, Бурило Ю.П., зазначається, що особливістю інформаційного сектору економіки є те, що він охоплює собою види діяльності як у сфері матеріального, так і нематеріального виробництва. Так, наприклад, суб'єкт господарювання може виробляти та/або торгувати книжковою чи іншою друкованою продукцією, тиражувати і реалізовувати програмне забезпечення на відповідних матеріальних носіях, тобто здійснювати матеріальне виробництво, а може продавати майнові права на відповідні об'єкти авторських прав, наприклад, ліцензії на їх комерційне використання, що можна вважати господарською діяльністю у сфері нематеріального виробництва¹. Проте ці приклади дослідника варто прокоментувати так, що інформація як основна цінність, ключове благо інформаційної діяльності завжди залишається нематеріальною, проте може бути зафіксованою на матеріальних носіях – речах, обіг яких уже буде регулюватися речовим правом, тому до сфери матеріального виробництва інформація може відноситися хіба що опосередковано.

Нас же цікавить сутність господарської інформаційної діяльності. Деякі вчені, наприклад, Беляков К. І. визначає інформаційну діяльність як дії суб'єктів у галузі обігу інформаційних ресурсів та використання інформаційно-комунікаційних технологій (інформаційній сфері), які здійснюються в межах суспільних, корпоративних чи особистих інтересів або проти них².

Статтею 9 Закону України «Про інформацію» закріплено, що основними видами інформаційної діяльності є створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації³. Тобто, тут чітким переліком закріплені можливі види дій з ключовим об'єктом – інформацією.

Проте, на основі аналізу визначення господарської діяльності із Господарського кодексу України можемо виявити, що основне поняття, яке буде характеризувати сутність господарської інформаційної діяльності – це інформаційна послуга вартісного характеру. Проявлятися така інформаційна послуга може через створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону та захист інформації, проте що собою являє сама послуга відповідно до національних та європейських правових норм?

¹ Бурило Ю. П. Господарсько-правові засади інформаційної діяльності: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 343 с.

² Беляков К. І. Інформаційна діяльність: зміст та підходи до класифікації. URL: <http://ippi.org.ua/b%D1%94lyakov-ki-informatsiina-diyalnist-zmist-ta-pidkhodi-do-klasifikatsii>

³ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. С. 650.

Так, у вітчизняному законодавстві містяться наступні визначення інформаційних послуг. Законом України «Про інформацію» закріплено, що інформаційна послуга – це діяльність з надання інформаційної продукції споживачам з метою задоволення їхніх потреб¹.

Закон України «Про Національну програму інформатизації» інформаційну послугу визначає як дії суб'єктів щодо забезпечення споживачів інформаційними продуктами².

Підзаконний нормативно-правовий акт зі спеціальним правовими нормами у сфері інформаційної діяльності визначає інформаційну послугу як «здійснення певного технологічного процесу науково-інформаційної діяльності й доведення отриманого кінцевого результату до споживачів задля задоволення їхніх інформаційних потреб»³.

Спеціальна Методика визначення належності бюджетних програм до сфери інформатизації закріплює наступне визначення: інформаційна послуга – дії суб'єктів щодо забезпечення споживачів інформаційними продуктами, у тому числі фінансовими, маркетинговими, транспортними, освітянськими, телемедичними тощо⁴.

У той самий час Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») від 8 червня 2000 року⁵ визначає, що інформаційні послуги охоплюють широкий спектр сфер економічної діяльності, що здійснюється в оперативному режимі. Ця діяльність, зокрема, може включати в себе продаж товарів в оперативному режимі; не включаються такі сфери діяльності, як постачання товарів, як таке, або постачання послуг в автономному режимі; інформаційні послуги не обмежуються виключно послугами, які забезпечують інтер-

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. С. 650.

² Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>

³ Про затвердження типових форм первинного обліку науково-інформаційної діяльності та Інструкції про порядок їх використання і застосування: затв. Наказом Державного комітету статистики України та М-ва України у справах науки і технологій від 07.08.1998 р. № 272/219. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0712-98>

⁴ Про затвердження Методики визначення належності бюджетних програм до сфери інформатизації: затв. Наказом Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 06.06.2003 р. № 97. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0512-03>

⁵ Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку («Директива про електронну комерцію»): Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради від 8.06.2000 р. № 2000/31/ЄС. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224.

активне укладання договорів, але, оскільки вони є економічною діяльністю, то включають в себе і послуги, надання яких не оплачується їх одержувачами, такими як ті, хто пропонує інтерактивну інформацію чи комерційні повідомлення або ті, хто забезпечує механізми, що дозволяють пошук, доступ та отримання інформації; інформаційні послуги також включають в себе послуги, що складаються з передачі інформації через мережу зв'язку, надання доступу до мережі зв'язку чи послуги по розміщенню інформації, що надається одержувачем послуг; телевізійне мовлення в тому сенсі, в якому воно вживається в Директиві СЕС/89/552, та радіомовлення не є інформаційними послугами, оскільки вони надаються не за індивідуальним запитом; послуги, що передаються від одного місця до іншого, такі як надання відео послуг за запитом, або відправлення комерційних повідомлень за допомогою електронної пошти, навпаки, є інформаційними послугами; використання електронної пошти чи еквівалентного індивідуального зв'язку, наприклад, фізичними особами, які діють не з метою здійснення професійної чи комерційної діяльності, в тому числі використання ними вищезазначеного виду пошти та зв'язку для укладення контрактів між такими особами, не є інформаційними послугами; відносини між службовцем та його роботодавцем, засновані на контракті, не є наданням інформаційних послуг; діяльність, яка через саму сутність своєї природи не може здійснюватися на відстані та за допомогою електронних засобів, така як законний аудит рахунків компаній чи надання консультації лікарем, що вимагає фізичного дослідження пацієнта, не є наданням інформаційних послуг.

Спробуємо провести ґрунтовний аналіз вказаних у різноманітних нормативно-правових актах різної юридичної сили визначень ключового для господарської діяльності в інформаційній сфері поняття – інформаційна послуга. Кілька визначень закладають у базу дефініцію суб'єктний склад, точніше прямо називають одного більш захищеного, уповноваженого суб'єкта – споживача, права якого зобов'язаний забезпечити при наданні інформаційної послуги її виконавець або надавач. Проводиться така господарська діяльність з головною метою соціального характеру (досягнення соціального ефекту) – задоволення інформаційних потреб споживачів або ж іншими словами забезпечення споживачів інформаційними продуктами. Без існування хоча б одного з цих двох суб'єктів-сторін неможливо надання інформаційної послуги.

З іншого боку, у кількох визначеннях звертається увага на об'єкти, а саме інформаційні продукти різного виду (фінансові, маркетингові, транспортні, освітнянські, телемедичні тощо) і спеціфіки. Щоправда, дослідники у своїх

роботах звертають увагу, що до об'єктів також варто відносити інформаційно-інфраструктурну продукцію (засоби інформатизації, телекомунікацій та інші елементи інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури), а також інформаційні та інформаційно-інфраструктурні роботи і послуги¹.

Сама сутність або зміст інформаційної послуги у розглянутих визначеннях загалом розуміється як дії/діяльність або процес, наприклад, технологічний процес науково-інформаційної діяльності й доведення отриманого кінцевого результату (інформаційного продукту) до споживача (споживачів).

У Європейському Союзі до розуміння інформаційної послуги додаються такі важливі юридичні ознаки, як:

- здійснення в оперативному режимі;
- надання за індивідуальним запитом споживача (а не широкого невідомого кола споживачів, як у випадку теле- чи радіомовлення);
- включають : а) послуги, які забезпечують інтерактивне укладання договорів, б) послуги, що складаються з передачі інформації через мережу зв'язку, надання доступу до мережі зв'язку, в) послуги по розміщенню інформації, що надається одержувачем послуг, г) послуги, що передаються від одного місця до іншого, такі як надання відео послуг за запитом, або відправлення комерційних повідомлень за допомогою електронної пошти;
- передбачають використання інформаційно-телекомунікаційних технологій з метою здійснення професійної та/або комерційної діяльності.

Під впливом такого глобального, транснаціонального явища, як віртуалізація інфраструктури економіки, все більшого значення для комерційної господарської інформаційної діяльності набувають відносини електронної комерції, значна частина яких будується на основі електронних інформаційних послуг. Численні новинки інформаційно-телекомунікаційних технологій спрощують порядок та збільшують швидкість, покращують якість надання багатьох інформаційних послуг (як закріплено в Директиві 2000/31/ЄС, в оперативному режимі).

В Україні також такі відносини стрімко розвиваються, чому, в тому числі, сприяє прийняття Закону України 2015 року «Про електронну комерцію»². Цей Закон визначає інформаційні електронні послуги як платні або безоплатні послуги щодо оброблення та зберігання інформації, що надаються дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних

¹ Бурило Ю. П. Господарсько-правові засади інформаційної діяльності: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 343 с. С. 277.

² Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 45. С. 410.

систем за індивідуальним запитом їх одержувача. Тобто, більш новий Закон уже врахував деякі європейські відмінні риси інформаційних послуг та імплементував їх у національну правову систему. Більше того, у ч. 2 ст. 4 цього Закону названі критерії-винятки, за якими відсіюються такі послуги, які не можуть вважатися інформаційними, як-от медична консультація, що потребує огляду пацієнта, телевізійне та радіомовлення. Знову ж, ці критерії повторюють ті, які закріплені у відповідній Директиві ЄС про електронну комерцію.

Підводячи підсумки результатів аналізу вказаних визначень поняття і узагальнюючи їх, можемо дійти висновку про багатогранність досліджуваного явища.

Одним із проблемних питань, яке впливає на подальше нормативно-правове регулювання господарської діяльності у інформаційній сфері є її класифікація. При проведенні класифікації видів господарської діяльності у сфері інформаційних послуг, на нашу думку, необхідно проаналізувати сучасну систему національних статистичних класифікацій.

Класифікатор видів економічної діяльності (далі – КВЕД) установлює основи для підготовки та поширення статистичної інформації за видами економічної (господарської) діяльності. Основний принцип КВЕД полягає в об'єднанні підприємств, що виробляють подібні товари чи послуги або використовують подібні процеси для створення товарів чи послуг (тобто сировину, виробничий процес, методи або технології), у групи за відповідною схожою сферою¹.

Згідно з Класифікатором видів економічної діяльності ДК 009:2010 (далі – КВЕД), інформаційна діяльність розподілена між кількома секціями. До діяльності в цій сфері, згідно КВЕД, відноситься секція «Інформація та телекомунікації». Зазначена секція включає виробництво і поширення інформації та культурного продукту, забезпечення способу передавання та поширення цих продуктів, а також даних та інформації, діяльність у сфері інформаційних технологій, оброблення даних та іншу діяльність у сфері інформаційних послуг².

Основними складовими цієї секції є такі розділи як: видавнича діяльність, яка включає видання програмного забезпечення, виробництво кіно- та

¹ Класифікатор видів економічної діяльності ДК 009:2010: прийнято та надано чинності Наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10>.

² Класифікатор видів економічної діяльності ДК 009:2010: прийнято та надано чинності Наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10>.

відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів, діяльність у сфері радіомовлення та телевізійного мовлення, телекомунікації (електро-зв'язок), комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність, надання інформаційних послуг.

Крім того, в секції «Професійна, наукова та технічна діяльність» знаходяться такі види інформаційної діяльності як діяльність у сфері права, консультування з питань керування (діяльність у сфері зв'язків із громадськістю, консультування з питань комерційної діяльності й керування), рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку. Також, у секції «Мистецтво, спорт та розваги» розміщені окремі розділи, які стосуються інформаційної діяльності – функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури.

Таким чином, при проведенні класифікації господарської діяльності у сфері інформаційних послуг необхідно враховувати специфічні риси інформації. Як було підкреслено, особливим різновидом інформаційної діяльності є інформаційно-інфраструктурна діяльність, об'єктом якої є не сама інформація (інформаційні ресурси), а елементи інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури (інформаційні та телекомунікаційні мережі, комп'ютери, засоби телекомунікацій тощо). Діяльність щодо створення, доведення до споживачів та обслуговування зазначених та інших складових елементів інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури лежить в основі господарської діяльності в індустрії інформаційно-комунікаційних технологій та відповідного сектору інформаційного ринку.

Крім того, інформаційну діяльність можна поділити за критерієм мети отримання прибутку чи без такої за аналогією із усією господарською діяльністю на два види – комерційну (підприємницьку) діяльність та некомерційну господарську інформаційну діяльність.

До комерційної (підприємницької) господарської діяльності в сфері інформаційних послуг належить самостійна, систематична, на власний ризик господарська діяльність в інформаційній сфері, що здійснюється для досягнення економічних і/або соціальних результатів з метою одержання прибутку. До некомерційної господарської діяльності в інформаційній сфері відноситься така діяльність, яка спрямована на досягнення економічних та/або соціальних результатів без мети одержання прибутку.

У той самий час, інформаційну господарську діяльність можна класифікувати за іншим критерієм суб'єктів на: 1) ту, яка здійснюється суб'єктами господарювання і 2) таку діяльність, яка здійснюється негосподарюючими суб'єктами.

Таку різнобарвну інформаційну господарську діяльність регулює ціла низка правових норм багатьох нормативно-правових актів. Серед цих численних правових норм традиційно виділяються загальні та спеціальні норми. До загальних можна віднести ті господарсько-правові норми, які в цілому регулюють усю господарську діяльність без врахування її специфіки у різних економічних сферах або ринках. Містяться загальні норми переважно у Господарському кодексі України. Спеціальні правові норми є як господарсько-правові, так і інформаційно-правові й розраховані на певний сектор чи сферу економічної діяльності. Враховуючи, що це доволі обширна сфера правового регулювання дослідники, зокрема, Бурило Ю. П.¹ виділяють групи господарсько-інформаційних норм, що містяться в різних законодавчих актах:

– в галузі засобів масової інформації (норми Законів України «Про кінематографію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про рекламу», «Про видавничу справу» та ін.);

– в галузі зв'язку (відповідні норми Законів України «Про телекомунікації», «Про поштовий зв'язок» тощо);

– у сфері інформатизації (правові норми Законів України «Про Національну програму інформатизації», «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» та ін.);

– в галузі науково-технічної інформації (відповідні норми Законів України «Про науково-технічну інформацію», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», ст. 156 Господарського кодексу України, глава 39 Цивільного кодексу України тощо);

– у сфері захисту інформаційної безпеки суб'єктів господарювання (норми статей 36, 162 Господарського кодексу України, глави 46 Цивільного кодексу України, Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», глави 10 Закону України «Про банки і банківську діяльність» тощо);

– у сфері використання засобів індивідуалізації суб'єктів господарювання та їх продукції, робіт і послуг (правові норми статей 157–161 Господарського кодексу України, глав 43–44 Цивільного кодексу України, Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» тощо).

¹ Бурило Ю. П. Господарсько-правові засади інформаційної діяльності: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 343 с. С. 75 – 76.

Відповідно, і господарська інформаційна діяльність у різних названих сферах може набувати своїх особливостей з різноманітними поширеними на ринку інформаційними послугами вартісного характеру, які можуть надаватися споживачам як із ціллю одержання прибутку, так і без такої мети.

Під впливом віртуалізаційних процесів, повсюдного розповсюдження мережі Інтернет та інших інформаційно-телекомунікаційних технологій в Україні з десятих років ХХІ ст. стали стрімко розвиватися відносини електронної комерції. Характеризуються вони, у тому числі, й наданням спектру різних інформаційних електронних послуг (як платних, так і безоплатних) щодо оброблення та зберігання інформації, що надаються дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем *за індивідуальним запитом їх одержувача* у розумінні у розумінні Закону України 2015 року «Про електронну комерцію»¹. Відповідно до ч. 1 ст. 4 цього Закону такими називаються послуги щодо:

- розповсюдження реклами;
- створення можливостей для пошуку інформації та доступу до неї;
- передачі та зберігання інформації;
- розміщення інформації на замовлення іншої особи;
- передачі інформації за запитом особи або відправлення комерційних електронних повідомлень;
- вчинення інших дій у сфері електронної комерції.

Також цей Закон виділяє особливий вид послуг – послуги проміжного характеру в інформаційній сфері, постачальниками яких є оператори (провайдери) телекомунікацій, оператори послуг платіжної інфраструктури, реєстратори (адміністратори), що присвоюють мережеві ідентифікатори, та інші суб'єкти, що забезпечують передачу та зберігання інформації з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем. Ці послуги по суті є базовими, оскільки надають споживачам такі послуги в інформаційній сфері (наприклад, доступ до мережі Інтернет, хостинг сайту тощо), результат надання яких дозволяє їм здійснювати іншу діяльність та надавати або отримувати інші електронні інформаційні послуги.

Порядок вчинення правочинів з різними особливостями врегульований розділом III Закону України «Про електронну комерцію» та передбачає врахування положень стосовно вимог до електронних документів у Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг»². Також

¹ Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 45. С. 410.

² Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. С. 275.

підтвердження вчинення певних правочинів, у тому числі підписання договорів (наприклад, про надання інформаційних електронних послуг) передбачає дотримання правил автентифікації, створення та накладання електронних підписів сторонами договорів тощо відповідно до вимог Закону України «Про електронні довірчі послуги»¹.

На сьогодні інформація, інформаційно-комунікаційні технології є одними з найважливіших факторів впливу на формування суспільства та по-жвавлення економічної діяльності двадцять першого століття. Інформація дає можливість усім приватним особам, фірмам і співтовариствам, що займаються підприємницькою діяльністю, більш ефективно і творчо вирішувати економічні та соціальні проблеми і задовольняти потреби своїх клієнтів. Для створення чіткого правового механізму регулювання господарських правовідносин, які виникають та розвиваються в інформаційній сфері, на нашу думку, доцільним є подальше детальне вивчення видів господарської діяльності в зазначеній сфері, їх правове регулювання та формулювання пропозицій його подальшого удосконалення відповідно до сучасних умов віртуалізації інфраструктури економіки.

2.4. Підходи до побудови сучасних мереж трансферу технологій завдяки віртуалізаційним процесам

Тенденції діджиталізації протягом десятиліття успішно реалізуються у країнах Європи та інших розвинутих країнах світу. Ці процеси пронизують майже усі сфери життя сучасного суспільства.

Процеси трансферу технологій у країнах ЄС вже з середини 00-х років почали переходити у площину віртуалізації. Саме в цей час почали з'являтися сучасні мережі трансферу технологій. Поява таких суб'єктів інноваційної інфраструктури дозволили прискорити процесу трансферу технологій та їх модернізацію. Власникам технологій стало набагато легше знайти партнера або ж інвестора, а замовнику технологій легше знайти потрібну йому інновацію.

У середині 1990-х рр. у європейських виробників почала зростати необхідність у постійному удосконаленні матеріальної бази, все більше малих та

¹ Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. С. 400.

середніх компаній здійснюють пошук інноваційних технологій, які б допомогли їм залишатися конкурентоспроможними на ринку, у зв'язку з тим, що в них відсутні ресурси для створення нових технологій. Саме для вирішення зазначених проблем Європейська Комісія ініціювала створення нових мереж: Інноваційні релей-центри IRC та Інноваційні регіони Європи (Innovating Regions in Europe, далі – IRE), Європейська мережа бізнес-інноваційних (Business Innovation Centres) (далі – BIC), Європейських інноваційних центрів (EuroInfo Centres), Мережі регіонів знань (Regions of Knowledge) та Мережі переваг (Networks of Excellence). Зупинимося більш детально на функціонуванні IRC та IRE як найбільш вдалих проектах того періоду.

Головною метою, яку переслідувала Європейська Комісія, ініціювавши створення таких мереж, була реалізація проекту з функціонування загальноєвропейської платформи для стимулювання транснаціонального ТТ та просування інноваційних послуг. Задекларованою місією IRC та IRE була підтримка інновацій і транснаціонального-технічного співробітництва в Європі. Окрім цього, Європейська Комісія здійснила спробу підтримки інноваційного розвитку у районах, віддалених від основних центрів економічної активності. З моменту створення IRC та IRE як нових суб'єктів інноваційної інфраструктури європейська інноваційна політика отримала новий поштовх. Особливо це стосується такого аспекту, як сприяння інноваційному розвитку малих підприємств. Для адміністрування діяльності IRC та IRE Єврокомісією було створено єдиний підрозділ IRC-IRE centralunit.

Головними цілями мережі IRC є розміщення в інтернеті інформації про інноваційні розробки та їх розробників; супровід інноваційної розробки на всіх етапах ТТ. Більшість центрів IRC управляються консорціумами кваліфікованих регіональних організацій – таких, як Торгово-промислові палати, Агентства регіонального розвитку та університетські технологічні центри¹ [1, с. 31].

Можемо виділити наступні функції, які покладалися на релей-центри:

1) просування інноваційних технологій (IRC-центр має володіти та регулярно оновлювати відомості про ринок інноваційних технологій, забезпечувати підтримку присутності своїх партнерів на основних інформаційних ресурсах, участі у виставкових заходах, регіональних і урядових інноваційних програмах, складання та здійснення модерації бази даних стосовно

¹ Успенский А. А., Кузьмин В. В., Денисенко М. Ф., Земцов Ю. В., Гулецкий В. А., Шмыгова Л. И. Продвижение проектов коммерциализации через сети трансфера технологий. Минск, 2007. 31 с.

клієнтів);

2) пошук інноваційних рішень для малих та середніх технологічно орієнтованих підприємств, зниження операційних, комерційних, системних і кримінальних ризиків для них (шляхом системної правової допомоги, організації системи контролю за якістю та повнотою технологічної та комерційної інформації, проведення роботи з виявлення несумлінних учасників інноваційної мережі);

3) сприяння технологічній кооперації, надання зацікавленим сторонам спеціалізованих послуг – проведення маркетингових досліджень, організація міжнародного ТТ, аутсорсингу, надання спеціалізованої інформації (про діючі інноваційні програми і проекти та можливість участі в них, даних про ринок технологій і кредитних програм, підготовка бізнес-планів, стратегій комерціалізації розробок, організаційна та правова допомога у розробленні документації на здобуття фінансування від спеціалізованих інвестиційних установ – профільних інвестфондів, банківських програм, державних субсидій, пошуку партнерів і організація проведення переговорів);

4) поширення даних про результати науково-дослідних робіт серед потенційних споживачів, технологічне та організаційне сприяння розширенню доступу до цих даних для всіх учасників інноваційної мережі, систематизація технічної інформації, організація для партнерів кадрових та освітніх програм;

5) партнерами для IRC-центрів виступають підприємства, що не мають власних спеціалізованих дослідно-конструкторських підрозділів, але мають потреби у технологічних інноваціях, науково-дослідні та дослідно-конструкторські установи, вищі навчальні заклади, у яких відсутні відповідні кадри та досвід комерціалізації власних розробок, та державні органи влади в межах реалізації їх програм інноваційного розвитку.

Фінансування центрів IRC здійснювалось на конкурсній основі в межах 6-Рамкової Програми (як компонент Програми з інновацій та малого бізнесу). Це фінансування покривало 50 % прямих витрат центрів IRC на надання послуг компаніям і науковим організаціям та мережеву взаємодію.

Членів IRC обирали в умовах тендеру, що оголошувався кожні 4 роки. Умови участі для третіх країн залежали від правил подачі заявок. Співпраця з зовнішніми (відносно мережі) країнами не було пріоритетом.

У 1995 р. за підтримки Європейської Комісії були створені перші інноваційні релейні центри. Протягом 2000-2005 рр. центри IRCs, працюючи у тісній співпраці, здійснили більш 12 500 переговорів про передачу технології та допомогли більш ніж 55 000 компаніям-клієнтам задовольнити свої

технологічні потреби та використовувати свої результати досліджень. Загалом персонал IRC становив приблизно 1000 досвідчених фахівців, які мали досвід роботи в бізнесі, промисловості та у дослідженнях¹. Управління мережею IRC здійснювалось службами Єврокомісії та Секретаріатом IRC (знаходився в Люксембурзі), до якого входили консалтингові компанії, що виконували поставлені перед ними завдання в рамках контракту з Єврокомісією.

Для ефективності діяльності МТТ, як правило, виробляються загальні стандарти якості та змісту послуг. Наприклад, у IRC прийнято загальні формати презентації інформації про технологічні запити і пропозиції, а також вимоги до їх змісту (опису). Завдяки цьому центри, які функціонували в різних умовах, у різних країнах, максимально чітко передавали суть запропонованого ТЗ/ТП, хоча методи збирання інформації (проведення технологічного аудиту) могли відрізнитися в кожному з центрів IRC.

IRC надавала послуги не тільки з пошуку партнерів та інвесторів, але і пропонувала підтримку на етапі обговорення умов контракту. Задля реалізації цих послуг могли залучатись треті особи, які мали необхідну кваліфікацію (навіть якщо послуга надається співробітниками центру IRC).

Серед учасників мережі існували центри, які могли проводити комплексну оцінку поки що не відомих технологій, в абсолютно нових галузях промисловості, могли оцінити вартість різних типів угод, що, у свою чергу, надавало гарантії того, що виплачена або отримана сума була справедливою.

Одночасно з IRC в Європі функціонувала мережа IRE, яка вважалась асоціацією регіонів, що виконувала проекти, розробки Регіональних інноваційних стратегій (PIC). Фінансування IRE відбувалось за рахунок коштів, які виділялися з європейського бюджету. Координацію їх діяльності та підтримку здійснювала Європейська Комісія. Основна місія IRE полягала у наданні допомоги у сфері ТТ та обмін досвідом між регіонами, які займаються розробкою або реалізацією регіональних інноваційних стратегій. Завдання IRE полягало у наданні регіонам-членам доступу до нових інструментів, механізмів інноваційного розвитку, можливостях навчання у сфері реалізації інноваційної політики, спрямованої на підвищення інноваційного та конкурентного потенціалу компаній регіону. Регіон, який брав участь у діяльності мережі, був представлений регіональним органом влади або агентством регіонального розвитку. Більшість послуг, що надавали центри

¹ The Innovation Relay Centre Network: best practices for supporting international cooperation, business and innovation of Clusters and Competence Centres URL: <http://ikinet.uniroma2.it/Contributions/Giachetti2.pdf>.

IRE, були спрямовані на підтримку співпраці і обмін досвідом між регіонами, поширення прикладів передової практики і створення можливостей для спілкування та зустрічей.

IRE – це проект, підтримуваний Європейською Комісією. Управління безпосередньо самим проектом здійснював Секретаріат IRE (консорціум, що виграв тендер і працював у рамках контракту з Єврокомісією). До його безпосередніх обов'язків належало адміністрування IRE і надання послуг технічної підтримки її членам¹.

Секретаріат пропонував ряд послуг регіональним стейкхолдерам – учасникам регіональних інноваційних процесів. Координаційний Комітет мережі складався з менеджерів проектів IRE, які допомагали Секретаріату на добровільній основі. Роль Координаційного Комітету була консультативною і пропозиційною, висунуті його членами, мали узгоджуватися з контрактом, який Європейська Комісія підписала з Секретаріатом.

Всі регіони, які займалися розробкою проектів і реалізацією Регіональної інноваційної стратегії з співфінансуванням від Європейської Комісії, автоматично ставали членами IRE. Політика відкритих дверей, яка проводилася мережею, розповсюджувалась на всі європейські регіони, які мали намір розвивати власні регіональні інноваційні системи. Регіони, які бажали стати її членами, повинні були подати заявку в Європейську Комісію².

IRE створювалась для підтримки регіонів, що реалізують проект Регіональної інноваційної стратегії. Близько 45 регіонів брали участь у восьми проектах оцінки впливу регіональної інноваційної політики та бенчмаркінгу, які були розроблені з метою оцінки ефекту від здійснення регіональних інноваційних політик і стратегій і створення інструментів для розвитку процесу бенчмаркінгу.

Мережеві організації, незважаючи на схожість, все ж мають відмінності, зокрема, у напрямках діяльності, цілях та підходах для їх досягнення. У зв'язку із цим значна кількість європейських інноваційних організацій намагаються потрапити в якомога більшу кількість таких мереж.

IRC та IRE слід визнати інструментами регіональної інноваційної політики ЄС, які створювалися з метою сприяння доведенню нових розробок, у тому числі створених у результаті наукової діяльності, до кінцевих споживачів – суб'єктів господарювання, які виконують (реалізують, застосують)

¹ Юрьев С. В. Феномен открытых инноваций как продолжение инновационного аутсорсинга. *Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии*. 2009. № 2. С. 48-55.

² 4th InnovatingRegionsinEurope (IRE) PlenaryConference. 7-8 June 2005. URL: http://admordvest.ro/Document_Files/120_ro-RO_Minuta%20Conferintei%20Plenare.pdf.

такі інноваційні продукти в рамках своєї діяльності. Отже, вони належать до спеціалізованих посередницьких організацій з ТТ, знань та інформації.

Аналізуючи діяльність розглянутих мереж, можна відзначити головні аспекти: 1) їх фінансування відбувалось декількома шляхами, зокрема спільно центральною і регіональною владою, зацікавленими комерційними структурами або самофінансування завдяки коштам, які вона отримувала за надання своїх послуг учасникам; 2) отримання прибутку не є метою їх діяльності; 3) головне їх призначення виступати посередниками між розробниками технологій та їх споживачами; 4) учасником таких мереж міг буди будь-хто, однак найбільш зацікавленими є малі та середні інноваційні підприємства.

Правонаступником мереж Європейських інноваційних центрів (EIC) і IRC є EEN. Вона створена в 2008 р. і є найбільш відомою та найбільш масштабною у світі і здійснює свою діяльність у 60 країнах.

На даний час EEN включає в себе понад 2 500 000 організацій-учасників; більш 600 організацій – контактних пунктів з підтримки та розвитку бізнесу; понад 4000 експертів у 66 країнах світу; 60 працівників у Європейській Комісії; понад 6 000 технологічних профілів; понад 10 000 бізнес-профілів; понад 100 великих заходів та 18 000 B2B зустрічей на рік.

Члени EEN пов'язані між собою за допомогою системи високотехнологічних баз даних, які дозволяють їм обмінюватися інформацією, технологіями та партнерами по бізнесу на території будь-якої з країн, що входить в EEN. Члени EEN також тісно пов'язані з Європейською Комісією, що дозволяє їм бути в курсі політики, що проводиться в ЄС, а також висловлювати свої пропозиції та зауваження з окремих питань¹.

Рішення стосовно включення нових членів у EEN приймає керівний орган, який знаходиться в Брюсселі. Підставою для включення в мережу є підписання відповідного контракту, що регламентує порядок роботи, права та обов'язки учасника EEN. Вона являє собою програмний комплекс, який включає в себе власний поштовий сервіс, систему миттєвого обміну повідомленнями, бази даних різного роду і веб-інтерфейси до них. Прямий доступ до EEN та всього програмного комплексу можна отримати тільки після проходження спеціалізованих тренінгів, на яких відбувається знайомство з інструментарієм і навчання методології складання профільних інформаційних запитів. Офіційною мовою EEN є англійська.

¹ Путівник Європейською мережею підприємств (EEN). Вип. 3. Київ, Берлін. 2017. URL: http://www.agritrade-ukraine.com/images/ATU/Путівник_Європейською_мережею_підприємств.pdf.

Робота EEN підтримується в рамках Програми з конкурентоспроможності та інновацій (Competitiveness and Innovation Framework Programme – CIP) і управляється Виконавчим Агентством з конкурентоспроможності та інновацій (далі – EACI), створеним Європейською Комісією.

За своєю природою EEN значно відрізняється від інших мереж. Головною її особливістю є структура. Зокрема, раніше це були, як правило, окремі організації (наприклад EIC – торгово-промислові палати, агенції регіонального розвитку або IRC – інноваційні агентства, центри трансферу технологій), сьогодні структура EEN являє собою консорціуми, які інтегрують перераховані організації. Членом консорціуму EEN може стати будь-яка організація, що працює в сфері підтримки малого і середнього бізнесу, трансферу і комерціалізації технологій¹.

EEN надає своїм учасникам, партнерам або заінтересованим особам такі послуги: а) кейси для інноваційної діяльності МСП; б) передача (трансфер) технологій; в) доступ до фінансування; г) консультації з питань законодавства та стандартів ЄС; ґ) захист прав інтелектуальної власності; д) заяви про оцінку законодавства ЄС; е) фінансування наукових досліджень².

Серед можливостей, які надані EEN, приділимо увагу доступу до єдиної бази даних ТЗ/ТП або Partnership Opportunities Data base (далі – POD). EEN працює з найбільшою в Європі базою даних передових технологій, яка містить понад 23 000 профілів, включаючи науково-дослідні та комерційні додатки. Щотижня база даних поповнюється новими профілями.

Слід зауважити, що під категорією «трансфер технологій» у EEN розуміють успішне застосування і/або адаптацію технології, розробленої в одній організації, для задоволення потреб однієї або декількох організацій. Передача технологія повинна бути інноваційною для одержувача. Передача технології включає в себе не лише передачу між організаціями, але і між різними секторами промисловості. Передача технології вважається досягнутою, коли було підписано ліцензійну угоду, угоду про створення спільного підприємства, угоду про виробничу і/або комерційну угоду з технічної допомоги. Угоди мають бути зосереджені на забезпеченні конкурентної переваги одержувача. Інноваційний характер повинен бути оцінений одержувачем, а не розробником.

Завдяки розвитку новітніх технологій та в першу чергу мережі Інтернет, такий суб'єкт інноваційної системи став невід'ємним її елементом.

¹ Путівник Європейською мережею підприємств (EEN). Вип. 3. Київ, Берлін. 2017. URL: http://www.agritrade-ukraine.com/images/ATU/Путівник_Європейською_мережею_підприємств.pdf.

² Там само.

Саме з функціонування мереж пов'язують такий розвиток інновацій в країнах ЄС.

Проблема віртуалізації трансферу технологій в Україні є актуальною протягом десятиліття. У вітчизняних наукових кругах регулярно підіймаються питання стосовно створення повноцінної, сучасної, дієвої мережі. Починаючи з 2009 року, було здійснено декілька спроб створити мережу трансферу технологій, але повноцінно діючою мережі так і не вдалось реалізувати, а тому вагомим поштовху для розвитку процесів трансферу технологій так і не відбулось. Для більш детального розуміння причин невдачі, проаналізуємо як створювались та розвивались мережі трансферу технологій.

Серед реалізованих проєктів найбільш вдалою вважається Українська інтегрована система трансферу технологій (далі – УІСТТ), до структури якої входять сім регіональних і галузевих центрів і 17 центрів трансферу технологій науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів України. Мережа створена за рішенням Державного агентства з питань науки, інновацій і інформації України і покликана забезпечити накопичення і здійснення оперативного обміну інформацією між розробниками і споживачами інноваційної продукції. УІСТТ має забезпечувати функціонування каналів трансферу для просування інформаційних технологій, високотехнологічної продукції та послуг на внутрішній і зовнішній ринки.

Мета створення УІСТТ полягає у формуванні ефективного інструменту, спрямованого на комплексну і систематичну підтримку процесів ТТ, розширення регіональної та міжрегіональної взаємодії між суб'єктами інноваційної діяльності та ТТ і створення умов для просування інноваційних технологій та високотехнологічної продукції на внутрішній та зовнішній ринки (ст. 2 Регламенту)¹. Що стосується її головних завдань, то вони сформувані у Регламенті роботи УІСТТ:

- виявлення технологічних потреб і наявних технологічних розробок у наукових організаціях, підприємствах і компаніях;
- формування єдиної бази технологічних запитів та пропозицій; забезпечення відкритого доступу до інформації щодо технологій та інших об'єктів інтелектуальної власності, які мають комерційну цінність;
- поширення технологічної інформації серед наукових організацій та підприємств;

¹ Регламент роботи Української інтегрованої системи трансферу технологій. Офіційний сайт Української інтегрованої системи трансферу технологій URL: www.untt.com.ua/.../reglament-roboti-uisst.doc.

– допомога науковим організаціям та підприємствам у пошуку партнерів для здійснення ТТ як в Україні, так і за кордоном;

– створення прозорого процесу взаємодії технологічних брокерів та потенційних покупців; пошук партнерів для реалізації міжнародних інноваційних проектів, включаючи спільну участь у проектах, фінансованих Європейською Комісією¹.

Аналіз завдань мережі УІСТТ пересвідчує, що основний акцент в її діяльності у сфері ТТ робиться на наукові організації та підприємства. На жаль, жодне з поставлених завдань не адресоване науковцям, які працюють поза виробничим процесом або не в наукових організаціях, але при цьому здатні створювати технології та інноваційний продукт під час власних досліджень. Отже, науковець-фізична особа не належить до самостійних учасників МТТ, залучаючись до неї як працівник наукової організації чи навчального закладу. Відповідно МТТ не є професійною установою або організацією, що об'єднує фізичних осіб за фахом чи спеціалізацією для визначення, реалізації та захисту їх прав та законних інтересів, однак при цьому належить до правового механізму об'єднання їх знань, навичок та дій для подальшого удосконалення та використання в реальному секторі економіки отриманих ними результатів наукової та науково-технічної діяльності, що містять об'єкти права інтелектуальної власності та технології.

До основних завдань МТТ, як вже зазначалося, належить обмін інформаційними даними щодо створених результатів науково-технічної діяльності, нових розробок та технологій, з одного боку, а з другого, щодо запитів суб'єктів комерційної діяльності стосовно необхідних їм інноваційних продуктів. Такі інформаційні бази даних утворюють технологічні профілі, які складаються з технологічних запитів / технологічних пропозицій (далі – ТЗ/ТП) клієнтів. Шаблон технологічного профілю має вигляд анкети інноваційного проекту. Інформація з якої складається профіль практично повністю збігається з профілями, що використовується в мережах Європейського Союзу, Росії, Білорусії.

Профілі різних МТТ складаються з таких елементів: первинна інформація про технологію, її інноваційність, комерційний аспект, головні переваги порівняно з іншими технологіями, кому належать права інтелектуальної власності.

Діяльність УІСТТ забезпечується різними суб'єктами господарювання –

¹ Регламент роботи Української інтегрованої системи трансферу технологій. Офіційний сайт Української інтегрованої системи трансферу технологій URL: www.untt.com.ua/.../reglament-roboti-uistt.doc.

учасниками мережі, кожний з яких виконує різну за предметом діяльність, маючи різний обсяг прав та обов'язків. Чільне місце в структурі мережі займає координатор мережі, який здійснює оперативне управління мережею, сертифікацію, навчання та методичну підтримку учасників мережі, контроль за дотриманням Регламенту роботи, підтримує роботу електронної платформи та веб-сайту мережі, забезпечує розвиток міжнародного співробітництва (п. 3.2 Регламенту)¹. Координатором мережі призначено державне підприємство Центр науково-технічної інформації та сприяння інноваційному розвитку України (Укртехінформ). Повноваження координатора мережі можна поділити на такі групи: робота з учасниками; організаційне забезпечення електронної платформи; міжнародна співпраця.

Згідно п. 3.1 Регламенту УІСТТ учасниками мережі можуть бути організації інноваційної інфраструктури, які здійснюють свою діяльність у сфері ТТ, мають широку клієнтську базу та можливість надавати своїм клієнтам послуги, визначені Регламентом (розділ 4)². Отож, не кожна організація має шанс отримати статус учасника мережі, а лише ті, які відповідають певним критеріям, а саме: організації, які пов'язані з інноваційною сферою; діяльність організації має бути спрямована у сферу ТТ; приймаються не новостворені організації, а лише ті які працювали в інноваційній сфері та мають власну клієнтську базу. Якщо організація відповідає таким критеріям, для отримання статусу учасника мережі їй необхідно пройти процедуру сертифікації для підтвердження професіоналізму та гарантування надання якісних послуг з пошуку та поширення технологічної інформації.

Процедура отримання членства можна поділити на такі етапи: 1) заповнення анкети та заяви для отримання членства в мережі; 2) розгляд анкети заявника координатором з наступним винесенням рішення; 3) проходження процедури сертифікації; 4) підписання договору про членство у мережі та надання параметрів доступу до електронної платформи.

Після отримання статусу учасника мережі організація наділяється правами та обов'язками, які також можемо поділити на такі групи: робота з клієнтами мережі; робота з електронною платформою. Своїм клієнтам організація надає послуги, передбачені мережею:

- допомогу у формулюванні ТП/ТЗ;
- проведення технологічного аудита;

¹ Регламент роботи Української інтегрованої системи трансферу технологій. Офіційний сайт Української інтегрованої системи трансферу технологій URL: www.untt.com.ua/.../reglament-roboti-uisstt.doc.

² Там само.

- розміщення профілів технологічних запитів та пропозицій на електронній платформі;
- інформування про нові ТП/ТЗ, що відповідають потребам клієнта;
- пошук потенційних партнерів і проведення переговорів про технологічне співробітництво;
- надання послуг технологічного брокера;
- інформаційну та консультативну підтримку клієнтів щодо участі в Рамкових програмах ЄС та допомогу у пошуку партнера;
- інформування та консультування про конкурси і програми, що надають фінансову підтримку проектам комерціалізації технологій;
- просування ТП/ТЗ клієнтів на різних заходах, спрямованих на пошук партнерів (виставках, ярмарках, брокерських заходах тощо);
- інші види послуг (технологічний аудит, маркетинг, консалтингові послуги у сфері захисту інтелектуальної власності, проведення науково-технічної експертизи та ін.)¹.

Однак, з огляду на різноманітність організацій, які беруть участь у діяльності мережі, пропонуємо їх поділити на дві категорії: а) технологічні посередники (агенти); 2) сервісні організації. До технологічних посередників (агентів) відносяться учасники мережі, які здійснюють посередницьку (агентську) діяльність як технологічні брокери щодо передачі (надання) майнових прав на результати науково-технічної діяльності, об'єкти права інтелектуальної власності, технології та інші інноваційні продукти. Сервісні організації – учасники, які надають допоміжні послуги у сфері ТТ (інформаційні, консалтингові, маркетингові, фінансові, юридичні та інші).

Всі вони належать до професійних суб'єктів ТТ, які надають посередницькі послуги у передачі (наданні) майнових прав на використання результатів науково-технічної діяльності, об'єктів права інтелектуальної власності, технологій та інших інноваційних продуктів, тобто належать до технологічних брокерів. Як зазначається у практично-орієнтованих публікаціях щодо предмета діяльності та вимог до технологічних брокерів, їх основне завдання – грамотно справлятися з інформацією та вибудовувати успішну комунікацію з розробниками та з клієнтами. Ідеальний варіант технологічного брокера – це зв'язок «інженер – бізнесмен», який передбачає розуміння технологічної складової розглядуваних проектів, а також вміння аналізувати та перебудовувати бізнес-моделі у разі необхідності та взагалі бачити реальний комерційний потенціал розробленого продукту. Водночас, технологічний

¹ Послуги системи мережі УІСТТ. Офіційний сайт Української інтегрованої системи трансферу технологій. URL: <http://untt.com.ua/ua/services>.

брокер представляє інтереси кожного розробника зокрема, як у рамках виплати йому роялті, так і у сфері захисту його інтелектуальної власності¹.

З правової точки зору діяльність технологічних брокерів належить до агентської діяльності, яка згідно з ч. 1 ст. 295 Господарський кодекс (далі – ГК) України є підприємницькою діяльністю, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє. Відповідно до КВЕД-2010 діяльність технологічних брокерів з надання посередницьких послуг у сфері ТТ належить до іншої професійної діяльності, наукової та технічної діяльності (підрозділ 74.90).

Незважаючи на наявність правових передумов для активізації діяльності технологічних брокерів, в Україні відповідна діяльність не набула до сьогодні характеру окремої діяльності в інноваційній сфері. При цьому державою були зроблені реальні спроби щодо її впровадження – Кабінет Міністрів України постановою від 26.06.2007 р. № 861 був затверджений Порядок проведення державної акредитації фізичних та юридичних осіб на право провадження посередницької діяльності у сфері ТТ, яким встановлювався порядок державної акредитації технологічних брокерів Міністерством освіти і науки України.

Однак правовий інститут технологічних брокерів в Україні так і не запрацював. Їх функції найчастіше здійснюють патентні повірені, відділи у вищих навчальних закладах, інженерні компанії або навіть інші суб'єкти господарювання загальної правоздатності. Бар'єрами, які стримують появу технологічних брокерів, спеціалісти називають невелику ємність внутрішнього ринку інновацій, на якому нема куди продавати технології, недостатність необхідних компетенцій, які потрібно формувати. До виникнення такого класу посередників, як інтегратори, потрібні складні високорозвинені компетенції: комплексний інжиніринг, навички технологічного трансферу, вміння управляти інтелектуальною власністю та дослідницькими процесами².

У зв'язку із відсутністю в Україні спеціального регулювання діяльність технологічних брокерів, як уже було зазначено, здійснюється як юридичними особами, так і фізичними особами-підприємцями (патентними повірени-

¹ Технологический брокеридж помогает индустрии решить проблемы привлечения новых технологий, а иногда и определить, какие проблемы у них существуют URL: <http://rusfuture.com/tech-broker/>.

² Куркин К. Агенты технологического влияния URL: <http://expert.ru/northwest/2015/45/agentyi-tehnologicheskogo-vliyaniya/>.

ми). У той же час найчастіше в українських МТТ, у тому числі УІСТТ, фізичні особи не включені до переліку можливих учасників. Ними можуть бути тільки юридичні особи, представники (працівники) яких пройшли навчання і можуть виконувати функції технологічного брокера. Наприклад, згідно з положеннями Регламенту УІСТТ учасник зобов'язаний виділити для роботи у мережі принаймні одного працівника, який здійснюватиме функції технологічного менеджера (брокера), кваліфікація якого повинна відповідати роботам, що виконуються у рамках мережі УІСТТ (п. 6.3.). Відповідно до п. 8.2.5 Регламенту УІСТТ для проходження сертифікації організації необхідно призначити співробітників, які пройдуть навчання у рамках сертифікаційних семінарів для роботи у мережі і надалі будуть виконувати функції технологічних менеджерів (брокерів).

Таким чином, можна констатувати, що в Україні діяльність технологічних посередників виконується суб'єктами ТТ, в тому числі учасниками МТТ, за відсутності нормативно встановлених вимог до їх діяльності та кваліфікації. Ситуація пояснює доцільність застосування МТТ внутрішніх процедур сертифікації її учасників як договірний механізм забезпечення виконання суб'єктом господарювання послуг технологічного посередництва. При цьому індивідуальні технологічні брокери, які здійснюють господарську діяльність у формі фізичної особи-підприємця, не можуть бути самостійними учасниками МТТ, що ґрунтується тільки на вимогах до учасників, встановлених внутрішніми документами самої мережі. На наш погляд, такий підхід доцільно змінити та рекомендувати національним мережам допустити як учасників і технологічних брокерів, які здійснюють індивідуальну господарську діяльність як фізичні особи-підприємці.

Учасниками УІСТТ є партнери мережі. Згідно з регламентом мережі партнерами є організації інноваційної інфраструктури незалежно від форми власності, що на постійній або тимчасовій основі надають послуги у галузі науково-технічної експертизи, захисту прав інтелектуальної власності, менеджменту, маркетингу, консалтингу, рекламної та інформаційної діяльності (п. 3.3 Регламенту)¹. Організація, яка має намір отримати статус партнера, повинна мати у своєму штаті спеціалістів, у яких наявні знання для роботи у сфері ТТ. Статус партнера мережі присвоюється тільки після проходження процедури сертифікації організації та укладання відповідного договору з координатором мережі.

¹ Регламент роботи Української інтегрованої системи трансферу технологій. Офіційний сайт Української інтегрованої системи трансферу технологій. URL: www.untt.com.ua/.../reglament-roboti-uistt.doc.

Таким чином робимо висновок, що організація – потенційний партнер мережі повинна відповідати певним критеріям, а саме: мати досвід діяльності у сфері ТТ та створення інноваційної продукції, що підтверджується результатами внутрішньої сертифікації; виявити власну ініціативу для отримання статусу партнера мережі. Наведені критерії відповідають принципам побудови МТТ, зокрема, щодо професійності учасників та добровільності участі. Зазначимо, що Регламент мережі не розкриває, чим саме займаються партнери УІСТТ, у чому полягають їх цілі, права та обов'язки. Однак, на наш погляд, предмет діяльності учасників мережі становить надання клієнтам – суб'єктам господарської діяльності допоміжних послуг (інформаційних, фінансових, консалтингових та інших) щодо ТТ, які сприяють передачі (наданню) майнових прав на них від розробників до інших суб'єктів господарювання та їх використанню на всіх стадіях просування технологій та/або їх складових на ринок. У зв'язку із спільними інтересами щодо активізації ринку обігу майнових прав інтелектуальної власності партнери-учасники залучаються до виконання спільних проектів. Однак правове положення партнера як учасника МТТ на відміну від інших учасників не має єдиних засад у різних мережах, вони визначаються на підставі положень регламенту та інших внутрішніх положень цієї організації, а залежать від конкретних цілей та організаційно-правової форми діяльності мережі. Зокрема, згідно з пунктом 3.5 регламенту мережі партнер може набути статусу учасника мережі¹. На сайті NTTN зазначено, що партнером можуть стати, окрім підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, й іноземні юридичні особи та міжнародні організації.

Отже, слід констатувати, що партнери як учасники МТТ в Україні, мало чим вирізняються від інших учасників, які надають послуги щодо забезпечення комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності. Однак, на наш погляд, партнери мережі мають виконувати інші функції: брати участь у безпосередньому розвитку мережі залежно від організаційно-правової форми діяльності, управління майновими та/або немайновими вкладками, вчиняти дії з покращення організації її діяльності, просування, налагодження міжнародних зв'язків. Партнери мають надавати послуги не безпосередньо клієнтам, а адміністратору мережі чи іншим партнерам.

Учасниками мережі УІСТТ є і клієнти. Відповідно до п. 4.3 Регламенту клієнти УІСТТ – це «продавці» та «покупці» технологій: академічні і галузе-

¹ Регламент роботи Української інтегрованої системи трансферу технологій. Офіційний сайт Української інтегрованої системи трансферу технологій. URL: www.untt.com.ua/.../reglament-roboti-uisst.doc.

ві науково-дослідні інститути, університети, компанії малого, середнього та великого бізнесу, приватні особи, що здійснюють просування технологічної інформації та пошук технологічних партнерів¹. Клієнтом мережі може стати будь-яка фізична або юридична особа, що заповнила і надіслала до організації – учасника УІСТТ технологічний профіль для розміщення його на веб-сайті мережі. Саме на етапі розміщення інформації повинен реалізовуватися принцип достовірності інформації, який є ключовим при побудові МТТ. Однак після ліквідації в 2014 р. Державного агентства з питань науки, інновацій і інформації України мережа УІСТТ припинила повноцінно функціонувати.

На теренах України УІСТТ не єдина МТТ. В 2007 р. Президія Академії технологічних наук України прийняла рішення про створення Національної мережі трансферу технологій. Проектом передбачалося, що Українська мережа трансферу технологій (Ukrainian Transfer Technology Network, далі – UTTN) є всеукраїнською мережею і ставить перед собою мету сприяння комерціалізації наукомістких технологій і залучення наукового потенціалу України в світовий комерційний оборот². При побудові UTTN за основу було обрано модель роботи IRC та RTTN.

У подальшому Міністерством освіти і науки України було прийнято рішення про створення робочої групи, яка б займалась розробкою та впровадженням нової мережі трансферу технологій (наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження складу робочої групи зі створення Національної мережі трансферу технологій» від 31.07.2008 р. №712)³. У 2010 р. було підписано меморандум «Про створення та розвиток Національної мережі трансферу технологій NTTN державними та недержавними суб'єктами трансферу технологій» між Міністерством освіти і науки України, як уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері ТТ та Академією технологічних наук України. NTTN створювалась на основі UTTN, яка функціонувала у вигляді пілотного проекту⁴.

¹ Регламент роботи Української інтегрованої системи трансферу технологій. Офіційний сайт Української інтегрованої системи трансферу технологій. URL: www.untt.com.ua/.../reglament-roboti-uisst.doc.

² Гончаренко М. Ф. Проблемы развития технологического брокерства в Украине. Создание и развитие Украинской сети трансфера технологий UTTN. Сети трансфера технологий и поддержки инноваций. Международный опыт и перспективы Украины : материалы международного семинара (г. Харьков, 3-4 сентября, 2008 г.). Харьков, 2008.

³ Про затвердження складу робочої групи зі створення Національної мережі трансферу технологій : затв. наказ Мін-ва освіти та науки України від 31.07.2008 р. №712. Офіційний сайт Національної мережі трансферу технологій. URL: <http://www.nttn.org.ua/images/sait/Documents/nakaz3.pdf>?

⁴ Меморандум «Про створення та розвиток Національної мережі трансферу технологій NTTN державними та не державними суб'єктами трансферу технологій». Офіційний сайт Національ-

NTTN побудована відповідно до методології і моделі IRC, з 2008 р. EEN), RTTN та UTTN. Проект NTTN спрямований на консолідацію інформаційних ресурсів державних, суспільних і приватних інноваційних структур, а також підприємств, установ і організацій у єдину МТТ з метою її подальшої інтеграції до європейської мережі EEN¹.

Основні задекларовані завдання NTTN: ТТ, ноу-хау між науковими секторами та промисловістю; пошук партнерів та інвесторів для кооперації при розробці і впровадженні високотехнологічного наукового продукту як в Україні, так і за кордоном; організація взаємодії NTTN з міжнародними МТТ².

У межах NTTN координатором виступає Академія технологічних наук України в особі Центру трансферу технологій. Локальними документами NTTN координатору надані такі права: діяти та укладати договори від імені мережі; встановлювати та затверджувати процедури взаємодії її учасників; розробляти та здійснювати супровід веб-сайту NTTN, її централізованих баз даних; розвивати організаційно-правові, методологічні, інформаційно-комутаційні платформи та інше забезпечення.

NTTN складається з державних та недержавних сегментів. Кожний учасник мережі адмініструє власний сегмент та взаємодіє з координатором та іншими учасниками відповідно до умов договору. Під сегментом мережі необхідно розуміти юридичну особу будь-якої організаційно-правової форми, що створена відповідно до законодавства, або групу юридичних осіб, яка діє на основі договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів її учасників. Структура учасників мережі NTTN є аналогічною УІСТТ, а саме: координатор, учасники, партнери та клієнти.

Деякі вітчизняні вчені (В. Я. Козаченко, Н. Г. Георгіаді, І. С. Баланчук, О. А. Іванова, О. Є. Михальченкова, І. Г. Кухарець та ін.) прирівнюють до МТТ Консорціум EEN-Ukraine та платформу «Автоматизована система формування інтегрованих міждержавних інформаційних ресурсів» (далі – АСФІМР), яка працює на базі державного підприємства УкрІНТЕІ.

УкрІНТЕІ є державною установою, що утримується за рахунок коштів державного бюджету і належить до сфери управління Міністерства освіти і науки України. Діяльність УкрІНТЕІ у сфері ТТ спрямована на збір та

ної мережі трансферу технологій. URL: <http://www.nttn.org.ua/images/sait/Documents/memorandum3.pdf?1>.

¹ Концепція та методологія Національної мережі трансферу технологій. Офіційний сайт Національної мережі трансферу технологій. URL: <http://www.nttn.org.ua/?idm=1&lng=1>.

² Там само.

підготовку інформації про перспективні технології, створення та ведення відповідних баз даних і платформ, надання зацікавленим особам інформації щодо найбільш перспективних для комерціалізації науково-технічних розробок; визначення перспективних напрямів комерціалізації науково-технічного розробок, створених у вищих навчальних закладах, допомога у просуванні їх на ринку; консультування щодо економічних, юридичних та організаційних питань ТТ та їх складових; проведення маркетингових досліджень. У межах діяльності УкрІНТЕІ створена АСФІМІР, що покликана забезпечити оперативний обмін інформацією користувачами як із України, так і з інших країн. До складу системи АСФІМІР входять бази даних, використання яких дозволяє забезпечити інформаційний супровід процесу ТТ. Три з них – «Інноваційні технології та розробки», «Інвестиційні проекти» і «Технологічні замовлення» – мають вихід до інтернету. Інші бази локальної конфігурації і доступ до них можливий через адміністратора системи за заявками і запитами¹. Для сприяння розвитку інноваційної діяльності в УкрІНТЕІ створюється «Школа наукових стартапів», основними напрямками діяльності якої буде формування та розвиток у молоді підприємницьких якостей в інноваційній сфері; створення платформи для обміну науково-технічною інформацією; допомога в розробці бізнес-планів; сприяння у пошуку інвесторів².

УкрІНТЕІ не є МТТ, хоча має власну електронну платформу та надає схожі послуги, як і більшість мереж, однак не переслідує мету об'єднання наявних вітчизняних суб'єктів інноваційної сфери, а, навпаки, намагає бути окремим представником цієї сфери на загальнодержавному рівні.

Тепер більш детально зупинимося на Консорціумі EEN-Україна, який безпосередньо співпрацює з мережею EEN. Консорціум був створений у 2011 р. згідно із ст. 21.5 Програми з конкурентоспроможності та інновацій («The Competitiveness and Innovation Framework Programme»), яка діяла протягом 2007–2013 рр. До нього увійшли представники бізнесу та державних установ, а також наукові організації. Зауважимо, що і сама EEN була створена в рамках цієї програми. Тому Консорціум можна вважати офіційним представником мережі EEN в Україні. Членами Консорціуму є Інститут фізики НАН України (координатор консорціуму), Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Торгово–промислова палата

¹ Інформація для користувачів АСМІФІР. Офіційний сайт УкрІНТЕІ. URL: <http://www.uinpei.kiev.ua/transfer/store/index.html>.

² Про УкрІНТЕІ. Офіційний сайт УкрІНТЕІ. URL http://www.uinpei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=7.

України, ТОВ «Нова Інтернаціональна Корпорація», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство закордонних справ України, громадська організація «Споживач». Всі учасники EEN об'єднуються у консорціуми за країновою (регіональною) ознакою. Відбір партнерів EEN здійснюється Європейською комісією на конкурсній основі раз на 5 років¹. Це лише перший успішний досвід створення консорціуму в Україні. Відповідно до правил ЄС на території України може бути створено ще 5–6 додаткових консорціумів у рамках EEN. Реєстрація нового консорціуму можлива в рамках відповідного конкурсу, оголошеного ЄС. Інформацію про це можна отримати у щорічній робочій програмі європейська програма підтримки малого та середнього бізнесу (далі – COSME)². Виходячи із цього та з відсутності інформації на порталі «Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» можемо зробити висновок, що вітчизняний Консорціум функціонує без створення юридичної особи. Основні його функції включають надання консультативних послуг компаніям країни/регіону, які вони представляють, щодо доступу на ринок ЄС та інших країн EEN (тарифне і нетарифне регулювання, оптимальні моделі виходу), щодо наявних інструментів фінансової допомоги, питань захисту прав інтелектуальної власності, комерціалізації інновацій, інформування про програми ЄС, в яких компанії та інші організації відповідних країн можуть брати участь (зокрема, Горизонт 2020, COSME та ін.), надають підтримку в пошуку партнерів для спільної участі в цих програмах, роз'яснюють правила та тендерні процедури, сприяння налагодженню бізнес-контактів шляхом організації бізнес-візитів компаній в інші регіони світу в ЄС та за його межами, робота з електронною базою комерційних та технологічних пропозицій EEN³. Варто зазначити, що український консорціум перебуває лише на етапі становлення, до планів входить створення контактних пунктів EEN в більшості регіонів України.

Приєднання до мережі EEN й створення Українського консорціуму дозволяє отримати доступ до всіх електронних інструментів EEN, що дає змогу на безоплатній основі використовувати надані можливості усім бажаним.

¹ Непов Л. EEN – новий майданчик співпраці бізнесу України та ЄС. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/10/30/7040079/>.

² Програми підтримки підприємців. Офіційний сайт Мінекономрозвитку. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=8dc8c0b0-4e27-409c-b90e-f076ab2a27d8∓title=ProgramiPidtrimkiPidprintsiv>.

³ Непов Л. EEN – новий майданчик співпраці бізнесу України та ЄС. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/10/30/7040079/>.

Мета проекту EEN в Україні:

- залучення інвестицій для українських підприємств будь-якої форми власності з метою виробництва товарів і надання послуг;
- залучення нових технологій для підвищення конкурентоспроможності українських товаровиробників і тих компаній, що надають послуги;
- зростання прибутків українських підприємств за рахунок використання розроблених в Україні нових технологій та розвитку їх за допомогою закордонних партнерів¹.

Отримання Україною повноцінного статусу учасника EEN відкриває перед українськими малими та середніми підприємствами можливості щодо підтримки інновацій для малих та середніх підприємств (далі – МСП), які прагнуть розробити нові продукти або послуги:

- послуги з транснаціонального ТТ;
- послуги з пошуку нових технологій;
- послуги з пошуку передових партнерів у певній технологічній області, супровід цих процесів на всіх стадіях аж до підписання відповідних угод;
- пошук інноваційних технологій у країнах-учасниках EEN;
- пошук партнерів-інвесторів у країнах-учасниках EEN;
- розвиток дослідницьких та інноваційних можливостей МСП, що допоможе їм встановлювати та розвивати технологічне співробітництво з дослідницькими організаціями (проведення спільних заходів тощо)².

Отже, Консорціум EEN-Україна: функціонує лише як представник мережі EEN в Україні; виступає як посередник між EEN та українськими організаціями; не має власної електронної платформи з технологічними профілями. З огляду на викладене, вважаємо, що Консорціум EEN-Україна не слід відносити до МТТ й, через не відповідність його основним ознакам, які притаманні МТТ.

Окрім зазначених мереж були ще декілька, менш вдалих, спроб створити схожі бази даних. Одна з них – Українсько-Російська міжуніверситетська мережа трансферу технологій (далі – УкроRosNet), створена в 2010 р. на засіданні Комітету з питань економічної співпраці Українсько-Російської міждержавної комісії. Вона була створена відповідно до угоди про науково-технічне співробітництво у сфері ТТ між Академією технологічних наук України і RGTN у 2007 р. Її правовий статус було відкориговано на підставі протокольного рішення VII засідання Комітету з питань економічного

¹ Путівник Європейською мережею підприємств (EEN). Вип. 3. Київ, Берлін. 2017. URL: http://www.agritrade-ukraine.com/images/ATU/Путівник_Європейською_мережею_підприємств.pdf.

² Там само.

співробітництва Українсько-Російської міждержавної комісії (2010 р.). Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 12 квітня 2012 р. № 462 UkroRosNet мала бути створена на базі НМТТ. При цьому Міністерство рекомендувало вищим навчальним закладам III–IV рівня акредитації здійснити заходи щодо входження до вказаної мережі і визначити структурний підрозділ, який буде на постійній основі готувати технологічні пропозиції за підсумками завершених науково-дослідних, проектно-конструкторських і дослідно-технологічних робіт¹. Діяла UkroRosNet на громадських засадах, а тому існує можливість надання безоплатно послуг за рішенням координатора. Однак у зв'язку зі складною політичною обстановкою цей проект був заморожено.

На нашу думку, потенціал розвитку інноваційної системи України та МТТ, ще не втрачений, однак на шляху до успішного розвитку стоять певні проблеми: формальний характер більшості суб'єктів інноваційної інфраструктури; відсутність належного контакту між науковцями та виробниками; в більшості випадків незадовільний стан матеріально-технічної бази у суб'єктів інноваційної інфраструктури, що призводить до неспроможності надати допомогу розробникам повною мірою; низький рівень інвестиційної привабливості для приватних інвесторів; неефективне територіальне розташування – відірваність від територіально-суспільних систем; низький рівень менеджменту та брак висококваліфікованих кадрів; недостатній контроль з боку держави за реалізацією інноваційно-інвестиційних проектів; відсутність маркетингової та інформаційної підтримки на належному рівні; недосконалий та непродуманий склад суб'єктів.

Створення нової мережі, яка виступатиме ключовим елементом національної інноваційної системи у сегменті трансферу технологій, може відбутися декількома шляхами. Наприклад, об'єднання мереж на базі однієї з нині діючих, те ж саме стосується і їхніх баз даних. Другий варіант – створити нову юридичну особу в організаційно-правовій формі державного підприємства. На основі державного підприємства, як координатора мережі, створити асоціацію некомерційного характеру, до якої ввійдуть існуючі мережі трансферу технологій. Призначення новоствореного державного підприємства координатором мережі дозволить виділяти бюджетні кошти на діяльність та розвиток мережі трансферу технологій. У разі успішної діяльності новостворена мережа може перейти на самофінансування.

¹ Про затвердження Положення про Робочу групу зі створення Національної мережі трансферу технологій : затв. наказом М-ва освіти та науки України від 07.09.2011 р. №1031. URL: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-robochu-grupu-zi-stvorenn-doc76694.html>.

Проаналізувавши діяльність усіх вітчизняних мереж трансферу технологій відзначаємо, що Україні відсутня єдина загальнонаціональна мережа трансферу технологій. Діяльність кожної з мереж часто здійснюється без статусу юридичної особи шляхом укладення окремих договорів про реалізацію проектів між його суб'єктами. При цьому кожна з українських мереж має свою окрему базу даних, певне коло учасників, що створює перешкоди на шляху до вільного та швидкого доступу до всіх наявних технологічних профілів для потенційного покупця та продавця.

2.5. Концептуальні аспекти цифровізації культурних цінностей у сфері музейної справи

У сучасному інформаційному суспільстві велике значення мають результати інтелектуальної діяльності, в тому числі твори науки, мистецтва, літератури, різні винаходи, які отримали загальну назву «об'єкти інтелектуальної власності», що можуть як існувати на матеріальному носії, так і перебувати в електронному вигляді. Таким чином, виник новий клас творів – мультимедійні або цифрові, які, безумовно, слід віднести до складних, комплексних об'єктів. Їх умовно можна охарактеризувати як сукупність апаратних засобів, програмного забезпечення та аудіовізуальних творів, які використовуються у цифровій формі та можуть бути доступні в мережі Інтернет. З огляду на відносну легкість розкрадання інформації, що знаходиться у цифровому об'єкті, окреслюються нові проблеми у частині правового регулювання. Особливості цифрових творів (зокрема, легкість копіювання) привели до зміни підходів, які склалися у праві інтелектуальної власності, та необхідності їх адаптації до нових умов.¹

Для здійснення оцифрування музейних фондів потрібне сканування об'єкта. При цьому постають не тільки питання технічного характеру, зокрема, стосовно технічних вимог до обладнання, персоналу музею, процесу сканування, а й щодо самого результату сканування: вимоги до електронних копій різного призначення, файлу як результату.

Вимагає обговорення й аспекти забезпечення справжності електронної копії оригіналу, проблеми авторського права у випадку використання елек-

¹ Избаш О. О. Объекты интеллектуальной собственности в век цифровых технологий. *Актуальные проблемы политики*. 2014. Вып. 53. С. 305–315. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2015_53_39.

тронної копії, зберігання електронних копій та їх інформаційна безпека, використання та облік використання електронних копій.¹

Міжнародно-правовим актом, в якому міститься визначення поняття «культурні цінності», є Гаазька конвенція від 14.05.1954 р. «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту».

Так, культурними цінностями вважаються незалежно від їх походження та власника:

(а) цінності, рухомі чи нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні чи світські, археологічні розташування, архітектурні ансамблі, визначені як такі, що становлять історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного чи археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукцій цінностей, зазначених вище;

(б) будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження чи експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а), такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження в разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а);

(с) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах (а) і (б), так звані «центри зосередження культурних цінностей».²

Поняття «культурна спадщина» та «культурні цінності» не можна вважати тотожними, оскільки останні є складовими культурної спадщини як сукупності матеріальних (рухомих і нерухомих) та нематеріальних об'єктів.³

Підтримуємо точку зору Т. В. Дуденко про те, що категорії «культурні цінності» та «культурна спадщина» співвідносяться між собою як загальне і часткове. Поняття «культурні цінності» ширше, ніж поняття «культурна спадщина», оскільки охоплює не тільки культурні цінності, створені в минулому, але й культурні цінності сьогодення.

¹ Юмашева Ю. Ю. Электронные копии объектов культурного наследия: точка зрения пользователя. *Крым-2012* : матеріали дев'ятого міжнародної конференції. (Ялта, 2012 г.). Ялта, 2012. URL: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2012/disk/023.pdf>.

² Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157.

³ Степанов В. Ю. Визначення поняття «культурна спадщина» в культурному просторі України. *Культура України. Серія: Культурологія*. 2015. Вип. 48. С. 29–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl_2015_48_5.

Оскільки поняття «культурні цінності» є ширшим, ніж поняття «культурна спадщина», то будемо розглядати аспекти захисту прав на культурні цінності, включаючи захист прав на «об'єкти культурної спадщини».¹

Серед культурних цінностей є такі, в яких об'єктивуються результати інтелектуальної діяльності (зокрема, книга, *зображення на полотні (картина)*, статуя, платівка). Такі культурні цінності посідають особливе місце серед інших, оскільки при їх обороті та захисті прав на них задіюються також механізми інтелектуальної власності.²

У Законі України «Про культуру» від 14.12.2010 № 2778-VI не використовується поняття «об'єкт культурної спадщини» і визнається поділ культурних цінностей на рухомі (які у Законі України «Про культуру» названі культурними цінностями) та нерухомі (пам'ятки). Отже, з цього визначення можна зробити висновок, що культурні цінності поділяються на рухомі та нерухомі та входять до складу культурної спадщини. Поняття «культурна спадщина» є більш широким за своїм смисловим значенням, з огляду на те, що включає як твори мистецтва, так і різноманітні види духовної творчої діяльності людини в галузі науки, освіти і культури.³

Як бачимо, до *музейних культурних цінностей* належать і твори образотворчого мистецтва.

За ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.1993 р. № 3792-XII твір образотворчого мистецтва – скульптура, картина, малюнок, гравюра, літографія, твір художнього (у тому числі сценічного) дизайну тощо. Разом із цим ст. 433 ЦК України окремо виділяє серед об'єктів авторського права твори живопису, архітектури, скульптури та графіки і твори ужиткового мистецтва.

Нині спостерігається стрімкий розвиток індустрії різних видів мистецтва, у тому числі *живопису*, які мають таку ознаку, як *оригінальність* твору.⁴

Однією з умов для надання правової охорони є набуття твором «*оригінальності*» як комплексної характеристики нових унікальних ознак, за

¹ Мартыненко И. Э. Международная и национальные правовые системы охраны историко-культурного наследия государств-участников СНГ : учеб. пособие. Москва : Зерцало. 2012. 943 с. С.26.

² Дуденко Т. В. Цивільно-правова охорона прав на культурні цінності та їх оборотоздатність : дис. ... канд. юрид. наук / Національний юридичний Університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 231 с. С. 24, 193.

³ Зверховська В.Ф. Культурні цінності як об'єкти цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 20 с. С. 8

⁴ Розгон О. В. «Мовчазні твори», або інший погляд на зміст творів як об'єктів авторського права. *Форум права*, 2019. 56(3). С. 69.

якими цей твір якісно відрізняється від аналогічних або попередніх творів. У цьому контексті можна стверджувати, що *оригінальність твору виникає внаслідок* творчої праці при його створенні. Тож оригінальність вказує на творчість, а не навпаки.¹

Отже, *оригінальність* допомагає відмежувати не тільки один твір, наприклад, літератури, від іншого як твори одного виду творчої діяльності, а й розрізнити твори науки, літератури і мистецтва між собою як результати творчої діяльності.

Що таке новий твір живопису? Зрозуміло, що це художній твір, у якому творчий характер розкривається через новизну. Якщо художник для розкриття ідеї використав *оригінальні* способи зображення, незвичні прийоми, оригінальну техніку, то це вже *креативна* стратегія творчої діяльності.²

Зазвичай сприймання глядачами творів живопису пов'язують із творчістю художника. При сприйнятті твору зазвичай ми не зупиняємо увагу на його структурі. Заглиблення в нього необхідне тоді, коли потрібен теоретичний мистецтвознавчий або філософський та естетичний аналіз тексту художнього твору. Однак це означає єдність *змісту і форми*. У «закінченому» художньому творі форма слугує для того, щоб максимально глибоко висловити ідею, розкрити тему, викласти сюжет і т. д., тобто висвітлити головні компоненти. Отже, зміст існує у відповідній формі, становлення якої безпосередньо залежить від нього.³

Несучи на собі особливий естетичний компонент цілісного художнього твору, *форма* являє собою і відносно *самостійну художню цінність*, оскільки демонструє матеріал і мову певного мистецтва, майстерність митця. Матеріалом мистецтва називають матеріально-фізичну основу художньої творчості, за допомогою якої об'єктивується задум і створюється комунікативно-знакова предметність твору.⁴

Термін *художня цінність* (у дизайні) зустрічається у нечинному Державному стандарті України ДСТУ 3899-99 (Дизайн і ергономіка) 1999 р. (наразі чинний ДСТУ 3899:2013 Дизайн і ергономіка. Терміни та визначен-

¹ Петренко І. Правова характеристика літературного твору як об'єкта авторського права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 6. С. 40–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Triv_2014_6_7.

² Розгон О. В. «Мовчазні твори», або інший погляд на зміст творів як об'єктів авторського права. *Форум права*, 2019. № 56(3). С. 70.

³ Гіршман М. М. Літературознавчий збірник. URL: <http://holos.org.ru/2009/mmgirshman-soderzhanie-i-forma-literaturnogo-proizvedeniya>.

⁴ Карцева Г. А. Содержание и форма произведения искусства. *Вестник ТГУ*. 2013. Вып. 1 (117). С. 205.

ня основних понять від 01.01.2014 р.) та визначається як ступінь значущості для людини чи соціальної групи виробу як елемента середовища життєдіяльності, що у процесі контакту естетично впливає на суб'єкт сприймання.

Але чи належить мистецтво і художня цінність, яка виникає в ньому, до сфери права? Чи впливає художня цінність та економічна (комерційна) цінність твору на його охорону як об'єкта авторського права? На думку О. О. Штефан, «творчий характер твору характеризується його оригінальністю чи новизною, при цьому вони можуть виявлятися як у змісті твору, так і в його формі. Незалежність правової охорони від жанру, обсягу, мети і призначення твору означає, що правова охорона не залежить від змісту твору».

З упевненістю стверджуємо, що художня цінність твору не впливає на охорону твору як об'єкта авторського права. Сам твір мистецтва з нульовим текстом чи нульовим зображенням є творчим результатом, твором, який належить до літератури, мистецтва тощо, незалежно від його художньої цінності. Тому оперування категоріями «справжнє мистецтво» чи «малохудожній твір» із боку мистецтвознавців не впливає на охорону твору законом. Вважаємо, що художня цінність має зв'язок з економічною (комерційною) цінністю, оскільки впливає на ціну твору.

Якщо систематизувати проведений огляд понять цінність, культурно-мистецька цінність, художня цінність, економічна (комерційна) цінність твору, то, на наш погляд, на охорону твору як об'єкта авторського права будь-яка цінність не впливає, а авторське право визнається за будь-яким твором незалежно від його цінності, яка може бути розкрита через оригінальність і креативність.¹

Якщо вести мову про інноваційні підходи до творів мистецтва, то одним із напрямів інформаційних технологій є цифрові технології, а їх впровадження пришвидшує цифровий розвиток.

Цифровий розвиток України відіграє ключову роль у прискоренні економічного і соціального розвитку країни, спрямовуючи інноваційний потенціал, впливаючи у тому числі на сферу культури та мистецтва.²

Переведення об'єкта, який існує у будь-якій матеріальній формі, у цифрову форму (цифровий формат) називають оцифруванням чи цифровізацією (англ. digitization, dsqstalszation, від слова digital – цифровий).³

¹ Розгон О. В. «Мовчазні твори», або інший погляд на зміст творів як об'єктів авторського права. *Форум права*, 2019. 56(3). С. 70.

² Розгон О. В. Проблеми та перспективи цифровізації промисловості. *Регіональні інноваційні ініціативи: завдання та шляхи вирішення*: матеріали круглого столу. (Харків, 5 квітня 2019 р.). Хакрів, 2019. С. 115.

³ Розгон О.В. Віртуальна версія музею як засіб впровадження цифрових технологій. *Право*

Ці поняття не мають однозначного трактування, в результаті чого відсутні чіткі їх розмежування. Звернувшись до літературних джерел, які використовують термін «оцифрування» («цифровізація»), можна побачити досить різноманітні підходи до його трактування.

За твердженням французького дослідника А. Керевера, *оцифруванням* є виражений електронними засобами переклад бінарною мовою, що використовує двійкові знаки 0 і 1, будь-якого сповіщення у формі текстів, слів, звуків, статичних або рухомих зображень. Ці оцифровані сповіщення зберігаються у пам'яті комп'ютерів, передаються в будь-яке інше місце, а потім перетворюються у форми, доступні для сприйняття людини.¹

Чи може існувати картина як об'єкт інтелектуальної власності та вид музейної культурної цінності у *цифровому форматі* та у результаті статі *цифровим твором*?

Сьогодні процес *оцифрування музейних фондів* проходить такі етапи: підготовка зображення і передання його фотографу. Музейні об'єкти фотографують із різних ракурсів. Якщо це *картини, то їх фотографують* із лицьового і внутрішнього боку, для того щоб відобразити інвентарний номер, раму та інші позначки. *Оцифрування скульптури* є більш трудомістким процесом, оскільки необхідно передати його стан у всіх ракурсах.²

Зауважимо, що *цифрова форма об'єкта* не є матеріальною.

У ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» примірник твору визначається як копія твору, виконана у будь-якій *матеріальній формі*.³

Зауважимо, що законодавець не визначає *цифрове середовище* (в т. ч. мережу Інтернет) як виняток зі сфери регулювання Закону України «Про авторське право і суміжні права».⁴

Аналіз норм п. 10 ч. 3 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права» свідчить про те, що *виключне право автора* (чи іншої особи, яка має авторське право) на дозвіл або заборону використання твору іншими

та інноваційне суспільство: електрон. наук. вид. 2019. № 2 (13). URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/Rozghon13.pdf>.

¹ Керевер А. Проблеми адаптації до цифрового мультимедійного середовища. Права на відтворення і права на публічне сповіщення. *Авторське право і суміжні права. Європейський досвід*: у 2 кн. / за ред. А. С. Довгерта. Київ: Ін Юре, 2001. Кн. 2. 2001. С. 135.

² Мамонтова М.С. Практика оцифровки музейних фондів (на прикладі музеєв г. Йошкар-Олы). *Інноваційна наука*. 2016. № 2. С. 173-175.

³ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України* 1994. № 13. Ст. 64.

⁴ Зеров К. Понятіе, признаки и форма произведений, размещенных в сети Интернет. *Jurnalul juridic national: teorie si practica. Национальный юридический журнал: теория и практика. National law journal: theory and practice*. 2015. № 6. С. 132-135. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/6/29.pdf>.

особами дає йому право дозволяти чи забороняти: здавання в майновий найм і (або) комерційний прокат після першого продажу, відчуження іншим способом оригіналу або примірників аудіовізуальних творів, комп'ютерних програм, баз даних, музичних творів у нотній формі, а також *творів, зафіксованих у фонограмі чи відеограмі або у формі, яку зчитує комп'ютер*.

Переведення творів *із матеріальної форми у цифрову* на підставі *ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права»* вказує на можливість відтворення такого твору через зберігання (як спосіб) в електронній (у тому числі цифровій) формі.

Отже, слід виділити такий критерій для об'єктів інтелектуальної власності, наприклад, творів, які можуть бути видами музейних культурних цінностей, як відтворюваність.

Також цифрову (електронну) *форму розуміють як різновид об'єктивної форми* з урахуванням суті твору згадується у постанові Пленуму Верховного Суду України (п. 18).¹

Керевер А. виділяє такі відмінності творів в *аналоговій і цифровій формі*. По-перше, перекладена бінарною мовою «інформація» може розміщуватися на єдиному носії, тоді як аналоговий запис вимагав би різних матеріальних носіїв — фонограм музичних записів, відеограм для запису аудіовізуальних творів чи книг для друкованих літературних творів. По-друге, ідентичність *цифрової копії* та погіршення якості аналогової фіксації. По-третє, інтерактивне звернення — отримувачі сповіщення можуть втручатися в умови надходження інформації та її передання через свої апаратні засоби. По-четверте, перетворення у цифрову форму збільшує потужність дистанційного електронного передання. По-п'яте, можливість стиснення інформації в цифровій формі.²

Однак зазначимо, що визначальною відмінністю між *твором в аналоговому середовищі* та твором у цифровому середовищі (в тому числі в мережі Інтернет) є саме об'єктивна форма його існування, яка в разі цифрового середовища є цифровою (для цілей цього дослідження цифрова форма прирівнюється до електронної). Зазначена точка зору домінує і в доктрині.³

¹ Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 р. № 5. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 6. С. 4.

² Керевер А. Проблеми адаптації до цифрового мультимедійного середовища. Права на відтворення і права на публічне сповіщення. *Авторське право і суміжні права. Європейський досвід*: у 2 кн. / за ред. А. С. Довгерта. Київ: Ін Юре, 2001. Кн. 2. 2001. С. 135-136.

³ Мамчур Л. Розміщення твору в мережі Інтернет як спосіб його використання. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2011. № 3. С. 35.

Калятін В. О. виділяє окремі рідновид відтворення — «цифрове відтворення», що, на відміну від «аналогового відтворення», «різко збільшує можливості відтворення твору». Тож «не випадково у багатьох публікаціях сьогодні переведення твору в цифрову форму розглядається як самостійна дія».¹

Існує думка, згідно з якою *твір, втілений через цифрове середовище, є нетиповим об'єктом цивільного права*, якому притаманні такі природні властивості-ознаки, які цивільному праву невідомі. Підставою для цього слугують особливості сприйняття такого твору, який відбувається за схемою «людина-машина-твір».²

Мамчур Л. зазначає, що «суттю цифрової форми є викладення змісту новоствореного чи перекодування *вже наявного твору* через перетворення інформації, яка в ньому міститься, за допомогою відповідного програмного забезпечення у спеціальній двійковий (бінарний) код, який може бути зчитаний лише комп'ютером, на якому встановлені відповідні програми».³ Припускаємо, що це може бути пристрій, зокрема, мобільний телефон, через який можливо переглянути цифровий твір.

Таким чином, перетворення вже існуючого, наявного твору можна розуміти як спосіб вираження — відтворення.

Твір у *цифровій формі представляється* у вигляді певного контейнера — файлу (сукупності взаємопов'язаних блоків інформації, які розпізнаються комп'ютером як одне ціле),⁴ або у вигляді певної *взаємозалежної сукупності файлів*. Такий твір наділяється унікальними рисами — можливістю зберігатися в пам'яті ЕОМ і оборотоздатністю у глобальному інформаційному просторі, який формується цифровими мережами передання даних.⁵

Германова О. вважає, що оцифровані твори є новою формою їх існування.⁶ Мацкевич О. навпаки зазначає, що при оцифруванні твору про жодну

¹ Калятін В. О. Интеллектуальная собственность (Исключительные права) : учебник для ВУЗов. Москва: НОРМА-ИНФРА, 2000. 480 с. С. 96.

² Глов С. Щодо питання про твір, втілений через цифрове середовище, як нетиповий об'єкт цивільного права. *Інформаційні правовідносини та право інтелектуальної власності як інститути приватного права*: четверті цивілістичні читання, присвячені пам'яті професора О. А. Підпригори: зб. наук. доп. та ст. / упоряд. С. Глов. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». (Харків, 25 березня 2010 р.). 2011. С. 239.

³ Мамчур Л. Розміщення твору в мережі Інтернет як спосіб його використання. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2011. № 3. С. 35.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад, і голов, ред. В. Т. Бусл. К.; Ірпінь ; Перун, 2005. 1728 с. С. 1526.

⁵ Волков О. Ю. Правовой институт защиты объектов авторских и смежных прав, выраженных в цифровой форме, в Российской Федерации.: автореф. дисс. канд. юр. наук. Москва, 2010. 23 с. С. 14.

⁶ Германова О. Г. Авторське право і суміжні права в засобах масової інформації України і Польщі: автореф. дис. канд. філол. наук / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2006. 17 с. С. 15.

нову форму існування твору в цифровому середовищі *не йдеться*, оскільки змінюється не форма твору (літературний, художній тощо), а спосіб його відтворення/вираження та/або носій на якому він виражений, – вірш, написаний від руки в зошиті чи надрукований у видавництві, все одно є віршем; кінофільм програний у кінотеатрі чи переглянутий на екрані монітора, лишається кінофільмом.¹

Погоджуємося з останньою думкою, оскільки не змінюється матеріальна форма твору, а застосовується його відтворення та збереження на певному носії у цифровій формі, наприклад, картини як цифрової фотографії чи мультимедіа. Однак картина як витвір мистецтва чи вид культурних цінностей залишається та авторські права щодо неї зберігаються.

Отже, твори, які існують в цифровій формі, умовно можна поділити на дві групи: 1) твори, які *вперше створені* за допомогою програмних записів і виникають у цифровій формі; 2) твори, що *спочатку існують в іншій об'єктивній формі*, для переведення яких у цифрову форму необхідно вчинити дії щодо їх обробки (зчитування) програмно-апаратними засобами і запису. Не викликає сумнівів, що зазначені дії належать до правомочності відтворення.²

Отже, з розвитком сучасних цифрових технологій стало можливим *як переведення вже існуючих творів у цифрову форму*, тобто таку, яка в найпростішому випадку мала величезну послідовність чисел (0 і 1) у двійковій системі числення, так і *створення творів у цифровому форматі*. Незважаючи на те, що це явище може розглядатися як природний хід науково-технічного прогресу, створення глобальних комунікаційних мереж, масове поширення персональних комп'ютерів і широке розповсюдження цифрової форми створили для усталеної системи авторського права більш складні проблеми, ніж ті, з якими доводилося стикатися протягом усієї історії його існування.

Це пов'язано з тим, що існує право інтелектуальної власності орієнтоване в основному на аналоговий світ, тоді як *цифрова форма* має низку основоположних особливостей:

- застосована щодо будь-якого об'єкта авторського права або суміжних прав;

¹ Мацкевич О. Авторське право при цифровізації та оцифруванні. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 5. С. 17.

² Зеров К. Понятие, признаки и форма произведений, размещенных в сети Интернет. *Jurnalul juridic national: teorie si practica. Национальный юридический журнал: теория и практика. National law journal: theory and practice*. 2015. № 6. С. 132-135. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/6/29.pdf>.

- може бути перетворена в аналогову, яка сприймається людиною;
- якщо відбувається копіювання об'єктів авторських і суміжних прав у цифровій формі, то це вимагає значно менших економічних витрат;
- при здійсненні копіювання об'єктів авторських і суміжних прав у цифровій формі здійснюється без втрати якості оригіналу або навіть копії оригіналу твору;
- така форма об'єктів авторських і суміжних прав є оптимальною для передавання в електронних мережах, що уможливило існування об'єктів авторських і суміжних прав у цифровому форматі не тільки на стаціонарних носіях, а й на локальних або мережевих пристроях.¹

Цифрові твори — поняття, яке включає широке коло певною мірою різномірних об'єктів авторського права, має такі синонімічні поняття, як *мультимедійні твори*, *твори в цифровій формі* тощо, які міцно увійшли в сучасне життя подібно до книг, музичних компакт-дисків, відеофільмів.²

Такий *вид музейних культурних цінностей*, як твір мистецтва, може бути виражений в об'єктивній формі та придатний для відтворення і сприймання глядачами, що передбачає поширення за допомогою технічних засобів.

Розвиток технічних засобів, за допомогою яких невизначене коло осіб може мати *доступ до творів*, безпосередньо впливає на способи доведення творів до загального відома (розміщення твору на сайті) в Інтернеті, ознайомлення із твором в режимі «on-line», а також на кількість людей, які мають реальну можливість одночасно ознайомитися із твором, час і на місце доведення твору до публіки (через місце знаходження користувача мережі Інтернет).³

Варто також зазначити, що поняття «*об'єктивна форма втілення*» та «*форма вираження твору*» не є тотожними. Як стверджує І. Петренко, об'єктивна форма втілення твору ідентифікує об'єктивну форму вираження твору. Інакше кажучи, матеріальний носій є формою вираження твору, а об'єктивна форма — це певний носій, на якому твір зафіксований (зокрема, на папері, електронному носії, усно чи письмово).⁴

¹ Атанасов С. Объекты интеллектуальной собственности в цифровой форме. URL: http://www.i2r.ru/static/504/out_23440.shtml.

² Избаш О. О. Объекты интеллектуальной собственности в век цифровых технологий. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 305-315. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprol_2015_53_39.

³ О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін. Право інтелектуальної власності: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 696 с. URL : <http://ndiiv.org.ua/Files2/Monogr.avtor.%20pravo%20i%20sumiz.%20prava.pdf>.

⁴ Петренко І. Правова характеристика літературного твору як об'єкта авторського права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 6. С. 40-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2014_6_7.

При переведенні у цифрову форму відбувається *суттєва зміна умов використання твору, проте сама природа авторських прав залишається незмінною*.¹

Дійсно, оскільки відтворення — це діяльність, яка загалом позбавлена творчого характеру,² то воно, як і поширення оцифрованих музейних культурних цінностей, *не є створенням нового твору* (наприклад, нового твору живопису як виду музейних культурних цінностей), але результатом оцифрування може бути *цифрова фотографія*.

У ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» серед об'єктів авторського права зазначені фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії.

До основних об'єктів авторського права у контексті комп'ютерних технологій (цифрових форм подання творів) можуть належати літературні, музичні, аудіовізуальні та інші твори творчої праці, комп'ютерні програми.

Отже, цифрову фотографію у контексті цифрової форми подання творів можна віднести до цифрових творів як результат оцифрування музейних культурних цінностей.

Припускаємо, що фотографію, яка знята на плівку та роздрукована, можна розуміти як спосіб збереження музейних культурних цінностей «для історії». Оцифрована фотографія — це переведення фотографії, яка знята на плівку, в цифровий формат (на цифрову матрицю) через сканер, перезйомку на цифрову камеру, смартфон тощо. *Цифрова фотографія* — це технологія фотографії, в результаті якої виникає отримання *цифрового файлу*, що використовується для подальшої обробки на цифровій техніці та друку.

Зйомка у форматі 3D — це фотографування предмета з різних боків із метою створення його анімованого зображення. Такі 3D-роліки інтерактивні, тому застосовуються для організації загальнодоступних сервісів (експозицій, екскурсій), завантажуються на музейні портали, в мультимедійні кіоски та путівники.³

При цьому *втілення* музейних культурних цінностей *в іншу форму* вираження (цифрову) сприяє іншому сприйняттю глядача, наприклад, *відтворення може відбуватися у вигляді цифрових фотографій із зображенням картин*.

¹ Лебедева Н. Особенности правового регулирования интеллектуальной собственности в Интернете. ИС. *Авторское право и смежные права*. 2007. № 5. С. 13.

² Якубівський І. Є. Використання твору в авторському праві України. *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 65–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2015_4_11.

³ Оцифровка музейных коллекций: как сканируются экспонаты и учетные документы. URL: <https://wescan.ru/vse-ob-otsifrovke/otsifrovka-v-kulture/otsifrovka-muzeynykh-kollektsiy-kak-skaniruyutsya-ekspnaty-i-uchetnye-dokumenty>.

Особливість цифрової фотографії полягає у тому, що у неї *немає копій*, а є тільки «примірники твору». Коли фото з карти пам'яті переноситься на інший носій, то технологічна сутність цього процесу полягає в тому, що оригінал просто стирається з карти, а на іншому носіїві виникає точна його копія-оригінал, якщо можна застосувати такий термін. Хоча законодавством України охороняються також копії об'єктів авторською права.

Незважаючи на поширену думку, що *копія електронної фотографії* не має відмінностей від оригіналу, можна довести дещо іншу думку. Самі зображення дійсно не мають відмінностей. Але файли, які їх містять, цілком відрізняються. Будь-який файл містить не тільки саме зображення, але й так звану технічну інформацію. Зокрема, цифрова камера при записі файлу розміщує інформацію про режими зйомки, налаштування камери, а також відомості про її виробника і модель. При будь-якій зміні файлу ця інформація зникає і заміщується технічною інформацією програми, яка заміщувала цей файл. Таким чином, завжди існує можливість визначити, яким чином був створений той або інший файл, і чи є зображення, збережене в ньому, результатом зйомки цифровою камерою або роботи комп'ютерної програми.¹

Цифрова форма об'єктів створює передумови охороноздатності таких об'єктів.

З точки зору потреб *авторського права* в кожному конкретному випадку завжди необхідно знати відповіді на такі запитання:

- а) чи дійсно створено твір?
- б) чи забезпечується доступ до твору таким чином, що дотримуються права автора?

Основні проблеми, що виникають у процесі використання творів, які існують у цифровому форматі, пов'язані з тим, що доля цих творів як об'єктів авторського права багато в чому залежить від технічних засобів, спеціальних програм, локальної нормотворчості. Успішність використання *творів у цифровому форматі* з погляду права означає безумовне дотримання всіх норм авторського права або, інакше кажучи, вказує на законність використання твору. Твори у цифровому форматі як правило *зберігаються на сайті*.²

Отже, види музейних культурних цінностей існують у матеріальній формі, а також можуть бути відтворенні у цифровій формі як *цифрові фотографії*, на яких вони зображені.

¹ Особливості авторського права на цифрові фотографічні твори. Газета онлайн «Адвокат консалтинг». 2016. URL: <http://advocatcons.info/index.php?newsid=5411#.XAm7rtszb1X>.

² Богоненко В. А. Авторское право в условиях цифровизации образовательного пространства. *Правовая защита интеллектуальной собственности: проблемы теории и практики*: материалы междунар. науч.-практ. конф. 17–18 мая 2019 г. / редкол.: В. А. Богоненко (отв. ред.), Н. А. Бесецкая, И. В. Вегера. / Полоц. гос. ун-т. Новополоцк, 2019. 160 с. С. 13–14.

Оскільки обробка отриманих файлів зображення здійснюється за допомогою цифрової техніки, то цифрову фотографію можна віднести до сфери *інформаційних технологій*, напрямом яких є *цифрові технології*.

У сучасних музеях отримують свій розвиток такі напрями інформаційних технологій, як *цифрові технології*. Використання цих технологій в експозиційному просторі музею дозволяє реалізовувати як освітню, так і комунікативну функції цієї установи. Можна виділити дві моделі взаємодії *експозиції та цифрових технологій*: перша — допоміжна роль цифрових технологій при інтерпретації експозиції, друга — постання цифрової технології в якості музейного предмета.

У класичних музеях використовується перша модель. Впроваджувати мультимедіа-технології в середовище культурного закладу варто в тому випадку, якщо цього вимагає мета експозиції, коли передати задум, дослідити експонати та ідеї автора традиційними формами неможливо.¹

Багато музеїв для залучення відвідувачів і необхідності збереження музейних культурних цінностей *позиціонують себе у web-просторі*. Успіх проектів у ньому багато в чому залежить від того, яким чином музей це представив. Можна виділити такі варіанти:

— *віртуальна версія відвідин музею*, максимально наближена до реальності. У цьому випадку користувач може побачити музей майже так само, як наяву;

— *віртуальна модель* нового експозиційного середовища, яке значно відрізняється від реального, що дозволяє створювати віртуальні виставки, які з різних причин неможливі у реальній виставковій практиці;

— *вербальний і візуальний опис* існуючих експозицій і виставок, музейних колекцій, де головною є інформація про їх зміст у відповідному культурно-історичному контексті;

— *організація доступу* до баз даних на основі музейних колекцій, які знайомлять користувача із зображеннями та описами предметів, без формування особливого експозиційного простору.²

На даний момент у практиці музеїв широкого поширення набули *віртуальні екскурсії*, а інтенсивний розвиток мультимедійних технологій і поява нових інструментів візуалізації даних сприяє розширенню *меж доступнос-*

¹ Клементьева Н. В. Информационные технологии в современном музейном пространстве. *Научное обозрение*, 2018. № 1. С. 1-8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/informatsionnye-tehnologii-v-sovremennom-muzejnom-prostranstve>.

² Беляева М. А., Лядыгина Т. А. Новые музейные коммуникации: цифровая перезагрузка. *Мир науки. Социология, филология, культурология*, 2018. № 4. URL: <https://sfk-mn.ru/PDF/09KLSK418.pdf>.

ті музею. За допомогою персонального комп'ютера, ноутбука, планшета або мобільного телефону користувач із будь-якої точки світу може відвідати віртуальну екскурсію, детально вивчити представлені в ній предмети, отримати інформацію про них, а також оглянути інтер'єр. Так, наприклад, створена подібна екскурсія залами Лувру, Ермітажу, Британської Національної Галереї, Національного Музею природної історії у Вашингтоні, музею воскових фігур Мадам Тюссо в Лондоні, музею Білого Дому та ін.¹

Основними *проблемами авторських прав на цифрові твори* є беззастережна легкість їх копіювання, широкий доступ через мережу Інтернет, а також низький ступінь законодавчого опрацювання питань, пов'язаних із їх захистом. Крім того, однією з основних *проблем мультимедійних цифрових творів* є змістовний бік цього поняття: ця група об'єктів авторського права включає в себе безліч дрібних об'єктів, які безсумнівно мають творчу складову.²

Автор звичайної фотографії завжди може довести своє авторство, продемонструвавши оригінальний негатив або слайд, свідомо знаючи, що копія, яка перебуває у порушника його прав, відрізняється і виглядає саме як копія.

Цифрове фото дуже легко копіювати і поширювати поза авторським контролем. А якщо ще й урахувати, що при копіюванні цифрових зображень (як і цифрового звуку) їх якість не погіршується порівняно з оригіналом (як це буває у випадку каналового запису), то очевидним є те, що зникає остання перешкода на шляху фото-піратства.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» авторське право на фотографію виникає з моменту її створення і діє протягом всього життя автора та 70 років після його смерті. Фотохудожник визнається власником усіх передбачених законодавством особистих немайнових прав (права авторства, права на ім'я, права на оприлюднення, право на захист репутації автора).

Особливого правового регулювання потребує використання фотографічних творів у цифровому середовищі. У разі використання фотографічних творів як елементів веб-дизайну (естетичне оформлення веб-сайтів), а також в інших випадках їх використання у цифровому середовищі (зокрема, в мережі Інтернет) слід ураховувати, що відповідно до ст. 15 Закону України

¹ Савицкая К. Д. Понятие и правовой режим виртуальных экскурсий. *Правовая защита интеллектуальной собственности: проблемы теории и практики* : материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Новополюцк, 17–18 мая 2019). Новополюцк, 2019. С. 106.

² Избаш О. О. Объекты интеллектуальной собственности в век цифровых технологий. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 305-315. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appol_2015_53_39.

«Про авторське право та суміжні права» виключне право автора (чи іншої особи, яка має авторське право) на дозвіл або заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти чи забороняти, зокрема, відтворення творів у цифровому середовищі та їх подання до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів із будь-якого місця і в будь-який час на їх власний вибір.

Тому для *правомірного використання об'єктів авторського права* зазначеними вище способами (відтворення, надання доступу) необхідно отримати дозвіл від суб'єктів авторського права. На даний момент не існує відмінностей між правовою охороною авторських прав на цифрові фотографічні твори і звичайні твори мистецтва, що свідчить про потребу правового регулювання розмежування їх правової охорони. При цьому в Україні захист авторських прав на цифрові фотографічні твори здійснюється відповідно до чинного українського законодавства та Бернської конвенції від 24.07.1971 р. Разом із цим слід зазначити, що принципово важливим кроком на шляху практичної реалізації охорони авторських прав у цифровому середовищі було прийняття в 1996 році Договору ВОІВ з авторського права (англ. World Intellectual Property Organization Copyright Treaty) та подальше приєднання до нього України у 2002 році.

Слід зазначити, що у процесі обговорення і прийняття Договору ВОІВ з авторського права найбільші дискусії викликала саме проблема захисту авторських прав на об'єкти авторського права, відтворені у цифровому середовищі, перш за все у мережі Інтернет, оскільки значна кількість країн — учасників Договору ВОІВ відмовлялися вважати розміщене в мережі Інтернет ефемерно-невідчутне зображення твору в цифровому форматі саме відтворенням у розумінні положень Бернської конвенції. У кінцевому підсумку країни — учасники Договору прийняли узгоджену заяву щодо ст. 1 Договору ВОІВ з авторського права: «Право на відтворення, як воно визначене ст. 9 Бернської конвенції, та винятки, що допускаються стосовно цього права, повністю застосовуються у цифровому середовищі й, зокрема, щодо використання творів у цифровій формі. Зрозуміло, що зберігання твору, який охороняється у цифровій формі в електронному засобі, є відтворенням у контексті ст. 9 Бернської конвенції».¹

Таким чином, в Україні після приєднання в 2002 році до Договору ВОІВ з авторського права правова охорона авторських прав на цифрові фотогра-

¹ Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право від 20 грудня 1996 р. та положення Бернської конвенції 1971 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_770.

фічні твори не відрізняється від правової охорони звичайних творів мистецтва. Оскільки у цифровому середовищі фотографічне зображення зберігається в нематеріальній формі, а не в матеріальній, це ускладнює захист авторських прав на фотографічний твір. При зміні частини цифрового коду в оригінальному файлі фотографії або перекодуванні оригінального файлу фотографії в інший формат складно довести права автора. Ситуація також ускладнюється тим, що на даний момент зростає кількість програмних продуктів, які дозволяють значно змінювати код оригінального файлу фотографії. Тому в результаті для ідентифікації автора цифрової фотографії у низці випадків потрібне проведення спеціальної експертизи на предмет порівняння файлів і надання висновку про те, який файл фотографії є оригінальним, і те, що несанкціоноване використання фотографії зроблене шляхом модифікації цифрового коду оригінального файлу. Проблемою правової охорони фотографічних творів є їх використання в мережі Інтернет, адже тут значно складніше встановити порушника авторських прав, оскільки у процесі неправомірного розміщення фотографії фігурують кілька осіб, серед яких власник доменного імені, власник сайту (який може бути іншою особою, ніж власник доменного імені), власник хост-сервера, провайдер послуг зв'язку мережі Інтернет. Відповідно, порушника прав автора в мережі Інтернет ідентифікувати важче порівняно з випадками порушення авторських прав на фотографії у друкованих виданнях.¹

Для захисту від *порушень авторського права в мережі Інтернет* рекомендується застосовувати технічні засоби захисту фотографій, таких, наприклад, як водяний знак з іменем автора або цифрова стенографія, що дозволить непомітно від людського ока записати інформацію у файл із зображенням. Юридичним засобом захисту фотографії могла б бути її реєстрація в уповноваженому органі, але це доволі клопітливо та недешево для цифрового зображення. Усі ці способи не є достатньо дієвими і не дають бажаних результатів, що викликає потребу в розробці нових методів охорони фотографічних творів.²

Постає запитання: як захистити права на оцифровані культурні цінності в мережі Інтернет?

По-перше, право оцифровувати культурні цінності має той, кому належать ці об'єкти, або той, хто отримав дозвіл на таке оцифрування від їх

¹ Здійснення авторського права на цифрові фотографічні твори. URL : http://advocatcons.info/engine/print.php?newsid=5410&news_page=1.

² Дорожко Г. Питання охорони та захисту цифрових фотографічних творів. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 4. С. 25-28.

власника. По-друге, оцифрування культурних цінностей не може відбуватися без дозволу, оскільки музейні культурні цінності є об'єктами права власності й комусь належать на праві власності: державі або приватній особі.

Право власності на культурні цінності та інші речові права відрізняється від виняткових прав на результати інтелектуальної діяльності (інтелектуальної власності). Право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного. Перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ. Перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності. Суб'єкт права інтелектуальної власності на твір мистецтва може продати свої майнові права на цей об'єкт будь-якій іншій особі, яка стає суб'єктом цього права (правонаступником). Але право власності на культурну цінність залишається за особою, яка її придбала, і не залежить від передання майнових прав. Аналогічна ситуація виникає тоді, коли право власності на культурну цінність перейде за законом або договором іншій особі. Право інтелектуальної власності в такому випадку залишається за її суб'єктом без будь-яких змін. Суб'єкту права інтелектуальної власності належить право на нематеріальний об'єкт (зміст книги, суть винаходу), а суб'єктові права власності на культурну цінність — право на річ.¹

По-третє, для захисту права інтелектуальної власності на оцифровані культурні цінності актуальною виявляється фіксація культурних цінностей у певних реєстрах у цифрових сховищах.

Оцифрування передбачає *хмарне індексування*, зберігання даних (поза музейних), а можливо, і транспортування електронних даних (перевезення вже підготовленого електронного ресурсу — оптичні диски або HDD з даними).

Стандартним рішенням все-таки є наповнення бази даних автоматизованої музейної інформаційної системи. На цьому етапі важливо забезпечити точне перенесення створеного інформаційного масиву, незалежно від виду облікової системи. Максимальна повнота бази даних дає можливість автоматизованої звірки, отримання докладного опису предмета, в тому числі в разі втрати, крадіжки або пошкодження експоната, а також швидкого наскрізного пошуку в усіх колекціях музею.

¹ Дуденко Т. В. Цивільно-правова охорона прав на культурні цінності та їх оборотоздатність : дис. ... канд. юрид. наук. / Національний юридичний Університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 231 с. С.24.

Таким чином, володіючи знанням особливостей музейної діяльності, музеям необхідно впроваджувати системи електронного документообігу.¹

Одним із методів забезпечення довготривалого *збереження цифрових інформаційних ресурсів* у зарубіжних країнах є створення спеціалізованих сховищ цифрових об'єктів. Створити таке сховище на сьогодні можуть собі дозволити або дуже великі установи культури (наприклад, національні бібліотеки чи архіви), або територіальні чи галузеві заклади освіти, які створюють подібні сховища в межах національних, регіональних або галузевих програм зі збереження цифрових матеріалів. Сховища можуть створюватися при порталах-агрегаторах, що надають доступ до об'єднаних ресурсів музеїв, бібліотек, архівів.²

Оскільки для забезпечення фізичного збереження створюються «дзеркала» сховища, то вважаємо, що оцифровані культурні цінності у фотолабораторії музею мають зберігатися в дубльованому форматі, виставлятися на веб-сайті музею з обов'язковою приміткою, що ця культурна цінність представлена з певної колекції музею із зазначенням автора.

Створені *оцифровані фотографії із зображеннями культурних цінностей* потребують охорони та захисту інтелектуальної власності, тому що виникають нові об'єкти інтелектуальної власності — цифрові об'єкти.

Виникає запитання: якщо *оцифровані культурні цінності* будуть знаходитися у *смарному сховищі* чи на сайті як у «віртуальному музеї», то чи відбуватиметься порушення авторських прав власників культурних цінностей?

Порушення авторських прав на *оцифрований об'єкт* в мережі Інтернет — це *незаконне використання або привласнення авторства оцифрованого матеріалу*, захищеного авторським правом, такого як програмне забезпечення, музичні композиції, фільми, книги, комп'ютерні ігри.

Серед основних *способів порушення авторських прав* у мережі Інтернет основне місце приділяється створенню копій авторського твору і продажу цих копій, переданню їх третім особам або перепродажу придбаної копії. Однак існує така точка зору, що сучасний підхід до захисту інтелектуальної власності в мережі Інтернет повинен ґрунтуватися на вільному використанні об'єктів авторського права за відсутності заяви правовласника про інше.

¹ Оцифровка музейных коллекций : как сканируются экспонаты и учетные документы. URL: <https://wescan.ru/vse-ob-otsifrovke/otsifrovka-v-kulture/otsifrovka-muzeynykh-kollektsiy-kak-skaniroyutsya-ekspnaty-i-uchetnye-dokumenty>.

² Куйбышев Л. А., Браккер Н. В. *Мировые тенденции по сохранению цифрового наследия. Сохранение электронного контента в России и за рубежом*: сборник материалов Всероссийской конференции (Москва, 24–25 мая 2012 г.) / сост. Кузьмин Е. И., Мурована Т. А. Москва : МЦБС, 2013. 152 с. С. 56.

Авторські права у цифровому середовищі порушуються за допомогою здійснення таких видів інтернет-піратства: відеопіратства; аудіопіратства; нелегального використання програмного забезпечення; нелегального використання літературних, наукових творів, текстів, графіків, малюнків та ін.¹

Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦК України, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Зауважимо, що існує дві форми захисту авторського права: юрисдикційна та неюрисдикційна. Цей поділ пов'язаний із комплексом дій щодо захисту порушених прав, які вчинює суб'єкт. Отже, якщо авторські права особи порушено, то вона має право на їх захист та самостійно обрати способи захисту, які встановлені ч. 2 ст. 16 ЦК України.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що цифровізація музейних культурних цінностей є визначальним фактором розвитку у сфері музейної справи, оскільки спрямована на збереження таких цінностей та може забезпечувати кожному громадянину можливість доступу до послуг стосовно отримання культурної інформації та знань, які надаються за допомогою цифрових технологій.

2.6. Вплив процесів цифровізації на розвиток відкритих інновацій в Україні

У глобальному світі сучасних технологій і розвитку відкритих знань цифровізація є чинником створення і модернізації розвитку інноваційних регіональних систем, вільного трансферу знань та ідей для соціоекономічного прогресу в Україні.

З огляду на це в межах проекту «Адвокація проєвропейських змін в національній інноваційній політиці», який виконує ГО «Агенція Європейських Інновацій» за фінансової підтримки Європейського Союзу і Міжнародного фонду «Відродження» за рамковим грантовим компонентом проекту «Громадська синергія» під егідою Української сторони Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС та Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства, підготовлено аналітичний

¹ Бабкин С. А. Интеллектуальная собственность в Интернет. Москва: Центр ЮриИнфоР, 2005. 215 с. С. 99.

огляд «Аналіз впливу на формування національної інноваційної політики України процесів цифровізації суспільно-економічних відносин». У документі представлені: цілі цифрового розвитку; цифровізація та інновації як складові відкритої економіки і знань; цифрові трансформації бізнесу; екосистеми для досліджень та інновацій у сфері ІКТ ЄС; інноваційний потенціал відкритої науки й розвитку цифрового ринку, гармонізація з цифровими ринками країн ЄС¹.

Використання подібних загаданому вище проектів особливо актуалізується вплив процесів цифровізації на розвиток відкритих інновацій. Тож нині нагальною є потреба в: подальшому забезпеченні відкритості науки, встановленні партнерських і творчих контактів у світовому інфосередовищі, пропагуванні здобутків національних наукових шкіл шляхом оприлюднення результатів, присутності в сучасному європейському і світовому інформаційно-комунікаційному просторі. Беручи все це до уваги, Стратегією розвитку Європи до 2020 року передбачено сталий й інклюзивний прогрес суспільства, заснованого на знаннях, завдяки підвищенню наукового потенціалу, вирішенню національних і глобальних проблем, віднайденню відповідей на виклики, чому, зокрема, сприяє визначення пріоритетних напрямів державної політики у сфері науки, технологій та інновацій, проведення якої узгоджується з правовими приписами².

Не варто також забувати, що на тлі експонентного зростання інформації, яка містить у собі невичерпний інтелектуальний потенціал для відкритих інновацій, вплив процесів цифровізації на розвиток відкритих інновацій в Україні є очевидним. Саме завдяки виникненню і поширенню нових інформаційно-комунікаційних технологій прискорюється рух до відкритої науки (open science), забезпечується відкритий доступ (open access). Їх мета – зробити дані і результати наукових досліджень, інноваційних відкриттів доступними для усіх громадян, формуючи тим самим підґрунтя для відкрито-

¹ Ночвай В. І., Кульчицький І. І. Аналіз впливу на формування національної інноваційної політики України процесів цифровізації суспільно-економічних відносин : аналіт. матеріал підгот. в рамках проекту No 52646 «Адвокація просвітової змін в національній інноваційній політиці», 2019. URL: <https://cutt.ly/nwfdccw>; Гармонізація цифрових ринків з ЄС та СхП. URL: <https://en-gb.facebook.com/Гармонізація-цифрових-ринків-з-ЄС-та-СхП-180501265912891/>.

² Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. URL: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>; Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : схвалено розпорядж. Каб. Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 57. Ст. 1983.

го інноваційного простору в Україні, економічного зростання й Digital Single Market, віртуалізації економічної інформаційної інфраструктури.

З огляду на те, що нові технології відкритої науки і вільного доступу до інновацій є визначальними для розробки національної інноваційної системи, сучасні теоретичні й практичні проблеми цифровізації були і залишаються у центрі уваги іноземних і вітчизняних науковців та фахівців-практиків, таких як Г. Андрощук, В. Артюшенко, Ю. Бажал, К. Бояринова, В. Ванхабербеке, Л. Горбунова, К. Гуменна, І. Доронін, М. Згуровський, В. Зінченко, В. Копанєва, К. Копішинська, Л. Костенко, І. Кульчицький, Г. Корепанов, Н. Левицька, К. Лобузїна, О. Мар'їна, А. Матюхіна, І. Матюшенко, М. Мельник, В. Міхалевський, Г. Міхалевська, О. Носик, В. Ночвай, Ю. Нікітін, Д. Олійник, Ю. Пасмор, А. Петренко, Н. Ревуцька, Н. Рилач, Н. Рудь, Б. Санто, А. Стріжкова, І. Тараненко, Б. Тетерятник, Г. Чесборо та ін. Однак з огляду на підвищений інтерес суспільства до цифрових проєктів, стрімкість багатьох інтеграційних процесів, їх глобалізацію, появу нових технологій, інтеграцію каналів і відкритих ресурсів і наукометричних платформ наукової комунікації сьогодні, як ніколи потребують детального вивчення й аналізу процеси практичного впровадження сучасних технологій відкритої науки, інновацій; розвиток інноваційних регіональних екосистем; опрацювання стратегій диджиталізації регіонів, напрями і шляхи підвищення ефективності гармонізації цифрових ринків з ЄС для досягнення цілей сталого розвитку.

Зокрема, в аналітичній записці «Цифрова трансформація (цифровізація) регіонів України» зазначено, що нині для впровадження цифрових стратегій розвитку регіональної політики, підтримки конкурентоспроможності й інновацій розробляються моделі «розумного регіону», який будується на основі «розумної спеціалізації», регіонального й транскордонного співробітництва, розвитку кластерів, регіональних інноваційних систем, online-офісів надання адміністративних послуг, що стало базою, так би мовити, відправною точкою¹.

Вирішення сучасних проблем впровадження цифрових технологій в усі сфери життя можливе завдяки успішному поєднанню і використанню online комунікацій, відкритих інновацій, дотриманню принципів відкритого доступу, побудові цифрового суспільства. Із цього приводу існують думки у різних представників суспільства, які доводять, що цифровізація має стати

¹ Цифрова трансформація (цифровізація) регіонів України: аналіз. зап. // Національна академія державного управління при Президенті України. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/4ba4c1b4-cefe-4f27-b58b-3aee7c8cf152.pdf>.

головним інструментом для досягнення стратегічної цілі України – забезпечення добробуту, комфорту і якості життя українців на рівні, вищому за середній показник у Європі (50–60 %). У 2019 році до ключових цифрових трендів віднесено: напрями розвитку цифрових технологій; відкриті дані, які стають головним джерелом конкурентоспроможності; розвиток сфери інтернету речей (Internet of things, IoT); цифрові трансформації як окремих бізнесів, так і цілих секторів; економіка спільного користування (sharing economy); віртуалізація фізичних інфраструктурних IT-систем; штучний інтелект (artificial intelligence, AI); цифрові платформи відкритої науки та відкритих інновацій¹.

Більш того, принципи «відкритих знань» як парадигми «відкритих інновацій» знайшли відображення в низці ініціатив Європейського Союзу. Так, у межах реалізації Стратегії розвитку «Європа – 2020» 2010 року розпочато розробку єдиного цифрового ринку (Digital Single Market), завдяки створенню якого підтримуються відкрита наука і вільний доступ до наукових результатів², упровадження в промисловість і державні органи відмінної цифрової інфраструктури – суперкомп'ютерів і сховищ даних. Саме з цим пов'язані зміни в соціоекономічній системі з метою поширення так званої економіки спільної участі (Sharing Economy)³. За таких умов суть економічного й соціального прогресу пов'язується також із спільним користуванням людськими і фізичними ресурсами із метою створення й використання відкритих інновацій. До речі, багато форм Sharing Economy нині успішно застосовуються у світі в різних сферах суспільного життя, наприклад, у галузі інформаційних продуктів і послуг, як-от, глобальні суспільні рухи «Відкриті знання» (Open Knowledge), «Відкриті інновації» (Open Innovation), що пропагують спільне використання й поширення результатів наукових досліджень, ідей, інновацій без юридичних, суспільних чи технологічних обмежень задля загального світового прогресу, розвитку і присутності України у світовій науковій спільноті⁴.

¹ Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою // Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>.

² Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth.

³ Там само; Digital economy and digital society edited : monograph / by T. Nestorenko and M. Wierzbik-Stronska. 22 Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, 2019. 336 p. URL: http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/a83cfeef05ec8984d2264f1c407c44c1.pdf?fbclid=IwAR3Z7RXnhTmH6_4URCpCsebVoao1eZ-Ryr9BqSSzReGjMJLTBDO8WzYqTCA.

⁴ Пасмор Ю. В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології free science – нова парадигма відкритих інновацій. *Учасники національної інноваційної системи: інституційно-функціональний аналіз в праві*: монографія. Харків: Право, 2018. С. 245.

Примітно, що й учасники національної інноваційної системи вже мають певний досвід упровадження *open innovation systems*, Smart City, кластерів і розумної економіки, регіональної екосистеми на основі мережевого взаємозв'язку відкритих інноваційних систем, консолідованих науково-дослідних проєктів і трансферу знань. Так при цифровізації та інтеграції відкритих знань інтерактивні моделі нових ідей поступово забезпечують взаємозв'язок між різними суб'єктами інноваційної екосистеми, що дозволяє спрямовувати процес на синергетичну консолідацію суб'єктів інноваційної діяльності. Йдеться, зокрема, про те, що в інноваційних моделях регіональних екосистем функціонують: «регіони знань» із центрами трансферу технологій та інвестиційними фондами; центри передового досвіду (Centres of excellence); стартапи, бізнес-інкубатори; наукові парки, безпечні комунікаційні платформи; інформаційно-дослідні хаби; науково-інноваційні мережі; соціально-комунікаційні workspace; інноваційні кластери, інтелектуальні центри; інноваційні підприємства «spin-off» та «spin-out» компанії тощо¹.

Зауважимо, що інституційно-функціональний аналіз права підтвердив, що об'єднання фінансування досліджень й інновацій в ЄС дозволить цифровій інфраструктурі забезпечити простий і контрольований online доступ до засобів, ресурсів й інструментів спільної роботи, даючи при цьому дослідникам змогу використовувати можливості ІКТ для обчислень, підключення, зберігання даних і доступу до віртуальних дослідних середовищ та е-архівів².

Враховуючи все це, можемо стверджувати, що нині важливим рушієм цифровізації стає комплексне вирішення питань побудови е-економіки в регіонах. Безумовно, це потребує також подальшого розвитку і практичного втілення Стратегії «Національна хмарна ініціатива» з модернізації цифрових інфраструктур, створення центрів (хабів) даних для науки, освіти, інновацій, їх об'єднання в Національний портал європейської хмари³. Так, головним чинником модернізації економіки й суспільства виступають нові online платформи і технології, завдяки яким власне й поширюються інновації, стають відкритими Digital Single Market, забезпечується соціально-правовий, економічний, науковий, освітній комплекс як окремого регіону, так і країни в цілому.

¹ European Open Science Cloud. URL: <https://ec.europa.eu/research/openscience/index.cfm?pg=open-science-cloud>.

² Там само.

³ Ночвай В. І., Кульчицький І. І. Аналіз впливу на формування національної інноваційної політики України процесів цифровізації суспільно-економічних відносин.

З огляду на глобальні питання цифровізації, а особливо беручи до уваги амбітні плани України, вважаємо, що інноваційним рішенням стало запровадження публічного е-управління. Наведемо приклад. У м. Харків презентували проект «Цифрове перетворення Харківської області» за участю представників Google-Україна і профільних департаментів обласної адміністрації. Передбачаються такі заходи: проведення освітніх семінарів, підвищення присутності на карті Google, розробка веб-сайтів і функціональних карт, створення візуальних 3D-турів, покращення місцевої екосистеми завдяки формуванню платформи із зручним online сервісом для сповіщення державних органів про екологічні проблеми. Примітно, що враховано досвід ЄС¹.

Крім того, у проекті Стратегії розвитку Харківської області на період 2021–2027 рр. і Плану заходів з її реалізації на 2021–2023 рр. визначені пріоритети, якими мають стати: формування згуртованої країни в соціальному, економічному, екологічному й просторовому вимірах; підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів; ефективне людиноцентричне багаторівневе врядування².

Наводячи приклади успішних проектів трансформації процесів управління, можна вказати, що найближчим часом у м. Харків проводитиметься масштабна цифровізація усіх сфер життєдіяльності міста. Міська влада має намір глобально змінити структуру сервісів, оцифрувати всі послуги й повсюдно впроваджувати інноваційні ІТ-технології в усі сфери (безпеки, освіти, медицини, транспорту, інфраструктури тощо). Звісно, йдеться лише про окрему стратегію «розумного міста» до 2030 року. Однак завдяки такому підходу Харків вже випереджає інші міста з побудови цифрової інноваційної інфраструктури. Беручи все це до уваги, на інноваційному форумі і ярмарку стартапів (14–15 листопада 2019 р.) у Харкові обговорили останні іміджеві проекти, технічні досягнення, а також провели слухання спікерів-практиків у сфері стартап-руху і ІТ-технологій³.

¹ Котелевська Ю., Сєрков Є. Цифрове перетворення Харківської області. Про що говорили губернатор та директор Google-Україна // Вечірні новини. <http://v-news.com.ua/tsyfrove-peretvorennia-harkivskoyi-oblasti-pro-shho-govoryly-gubernator-ta-dyktor-google-ukrayina/>.

² Розробка Стратегії розвитку Харківської області на період 2021–2027 роки та Плану заходів з її реалізації на 2021–2023 роки. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/4ba4c1b4-cefe-4f27-b58b-3aee7c8cf152.pdf>.

³ В Харкові пройшли Інноваційний форум та Ярмарок стартапів // Управління інноваційного розвитку та іміджевих проектів Департаменту у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської міської ради. URL: <https://invest.kh.ua/ua/news/2146-v-kharkovi-proishly-innovatsiyni-forum-ta-yarmarok-startapiv>.

Крім того, планується розширити перелік електронних сервісів, побудувати Міський ситуаційний центр, тобто створити «розумне місто», активізувати співпрацю з компаніями «Microsoft», «Hewlett-Packard», «Cisco», «Vodafone», «Київстар», які постачають ІТ-продуктів для харківських ІТ-кластерів. Так, у рамках реалізації концепції «розумне місто» «Huawei» пропонує встановити в Харкові «розумне» відеоспостереження¹.

Не менш важливим для вирішення нагальних проблем і те, що 9 грудня 2019 року відбувся круглий стіл Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР, на якому розглядалися можливості міст і регіонів щодо досягнення цілей сталого розвитку. Для вироблення політик із реалізації цілей сталого розвитку в містах ОЕСР виділила 6 мегатрендів, які впливають на розвиток міст і регіонів. Це: зміна демографічної ситуації; міграція; цифровізація; зміна клімату; старіння населення; урбанізація. Детальне вивчення даних трендів, встановлення переваг і недоліків з урахуванням локальних проблем регіонів і територій, допоможе обрати заходи для досягнення цілей сталого розвитку².

Як стверджують дослідники, наявні окремі позитивні кроки щодо інноваційного розвитку територіальних громад в умовах четвертої технологічної революції, в якій цифрова трансформація науки стає драйвером сталого розвитку³. Крім того, із точки зору цифрової трансформації, корисним є включення до регіональної політики елементів управління, що базуються на online сервісах, платформах колективної свідомості (Collective Awareness Platforms), а також поетапної загальної цифровізації окремих галузей економіки, залучення ресурсів шляхом застосування мобільних та інтернет-технологій. Звісно, це лише перші кроки на шляху розбудови цифрового середовища й екосистем через інтерфейси взаємодії суб'єктів цифрових проектів інноваційної діяльності та електронного урядування й цифрового Уряду⁴.

¹ «Huawei» пропонує встановити в Харкові «розумне» відеоспостереження // Харків : офіс. сайт Харків. міськради, міськ. голови, виконкому. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/huawei-proponue-vstanoviti-u-kharkovi-rozumne-videosposterezheniya-43386.html>.

² Круглий стіл ОЕСР «Міста і регіони для досягнення цілей сталого розвитку» // Національний репозитарій академічних текстів. URL: <http://nrat.ukrintei.ua/kruglyj-stil-oesr-mista-i-regiony-dlya/>.

³ Олійник Д. І. Інноваційний розвиток територіальних громад в умовах четвертої технологічної революції: пріоритети та перспективи: аналіт. доп. / Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ: НІСД, 2018. 52 с.; Пасмор Ю. В. Цифрова трансформація науки – драйвер сталого розвитку. *Сорокові економіко-правові дискусії*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 24 верес. 2019 р. Львів, 2019. С. 54–57.

⁴ Концепція державної політики у сфері цифрової інфраструктури // Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. URL: [https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/Policy_digital_infrastructure_v3%20\(1\).pdf](https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/Policy_digital_infrastructure_v3%20(1).pdf).

У контексті сказаного не можна не зазначити того, що 7 листопада 2018 року набув чинності Закон України «Про електронні довірчі послуги»¹. Цей документ закріпив основні принципи створення засобів ідентифікації, електронного цифрового підпису, мобільного ідентифікатора для збільшення кількості електронних послуг, які громадяни можуть отримати в Інтернеті. Крім того, була запущена Національна система для покращення цифрової урядової інфраструктури, заснована на естонській платформі взаємодії X-Road, що спрямована на обмін даними через міждержавні інформаційні ресурси для забезпечення високого рівня надання електронних послуг². Враховуючи стратегічні плани реалізації сучасних цифрових проєктів в Україні, може бути забезпечений сталий і збалансований між регіонами спільний прогрес. Наведене означає, що використання концепції відкритих інновацій, які мають базуватися на технології відкритої науки й науково-технічної діяльності, кращих традиціях дотримання принципів академічної доброчесності, а також досягнення прозорості й доступності стає рушієм взаємодії локальних інноваційних систем в інноваційному суспільстві³.

Розглядаючи вже існуючі успішні практики і процеси цифровізації, слід наголосити, що на загальному рівні поняття «цифровізація» концептуально не відрізняється від природних явищ інформатизації та побудови інформаційного суспільства⁴. Нагадуємо, що трактування терміна «цифровізація» наведене в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018–2020 роки. Як закріплено в документі, «цифровізація» – це насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами й налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливує інтегральну взаємодію віртуального й фізичного, тобто створює вільний Internet-простір⁵.

¹ Про електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2155-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 91. Ст. 2764.

² Ночвай В. Заходи та інструменти розвитку відкритої науки в Дорожній карті інтеграції України до Європейського дослідницького простору : презентація до виступу на 6-й міжнар. наук.-практ. конф. «Наук. комунікація в цифрову епоху», 29–30 берез. 2018 р. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12750>.

³ Рудь Н. Т. Відкриті інновації – нова парадигма інноваційного розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Економіка. 2013. Вип. 21. С. 81–85.

⁴ Доронін І. М. Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем. *Інформація і право*. 2019. № 1. С. 31.

⁵ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки: схвалено розпорядж. Каб. Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 16. Ст. 560.

Потреба в інформації, у свою чергу, виступає однією з основних нематеріальних потреб людини. Підтвердженням цьому є те, що останнім часом цифрові технології помітно впливають на суспільство, наприклад, через взаємодію в соціальних мережах (фейсбук, твіттер та ін.), побут (розумні прилади, розумні будинки, інтернет речей), політику (е-петиції, громадський бюджет, е-консультації), бізнес (е-торгівля, платіжні системи), медицину (е-рецепти, е-картки пацієнтів, телемедицина) і дозвілля (доповнена реальність, ігри, новини, розважальні сайти). Однак, не варто забувати, що інформаційні потреби додатково зумовлюються характером діяльності, тож різні сфери економіки і суспільства потребують власних інформаційних ресурсів. При цьому останні мають здатність не вичерпуватися, а навпаки, покращувати свою якість й повноту¹.

Як уже було вказано, в інтегрованому інформаційному просторі відкритої науки цифрова трансформація є чинником відкритих інновацій, що стало можливим завдяки сучасним способам наукової комунікації, реалізації принципів відкритого доступу до наукового знання і втілення ідей free science. У цьому напрямі переконливим вважаємо досвід впровадження online платформ відкритого доступу. Зокрема, йдеться про: веб-сайти наукових журналів відкритого доступу; нові типи спеціальних порталів, які поширюють наукову інформацію; відкриті архіви (ArXiv.org, SocArXiv); е-бібліотеки й репозитарії; спеціалізовані соціальні мережі (Academia.edu, ResearchGate); бази даних (OpenDOAR, SHERPA); наукометричні сервіси (Google Scholar Metrics, Altmetrics) та ін.².

Усі ці відкриті середовища поступово формують альтернативну інфраструктуру наукової комунікації, відкритую науку, яка інтегрує відкриті інновації у сфері виробництва, бізнесу, освіти тощо³. Наприклад, успішне втілення проєктів із самоархівування й формування інституційних репозитаріїв, що сприяють реалізації державної стратегії відкритого доступу до наукових знань, цифрових ресурсів, тісно пов'язане з результатами імплементації засобів проведення соціальних і економічних реформ у державі. Зокрема, поширюється Інтернет речей (Internet of Thing), технології blockchain, що вважається концепцією відкритого простору інноваційного

¹ Ночвай В. І., Кульчицький І. І. Аналіз впливу на формування національної інноваційної політики України процесів цифровізації суспільно-економічних відносин.

² Бояринова К. О., Копішинська К. О. Використання концепції відкритих інновацій як рушія взаємодії локальних інноваційних систем. *Економічна теорія та історія економічної думки*. 2014. № 4. С. 19.

³ Пасмор Ю. В. Цифрова трансформація науки – драйвер сталого розвитку. С. 55.

суспільства, де спостерігається інтеграція реального й віртуального світів; відбувається активна концентрація ресурсів, е-сервісів і online послуг на основних прогностичних моделях, що впливають на сталий розвиток екосистем і цифровізацію територіальних громад¹.

Отже, процеси цифровізації не лише стоять на порядку денному суспільств, а й виступають чинником створення відкритих інновацій, розширення міжнародного науково-технічного співробітництва, вільного трансферу знань, підвищення мобільності дослідників, інформаційного забезпечення інноваційної інфраструктури в Україні, що, у свою чергу, сприяє формуванню єдиного Європейського дослідницького простору через посилення правового забезпечення цих стратегічних питань. У Цифровій адженді України – 2020 («Цифровий порядок денний – 2020») зазначено, що «цифрові технології відкривають унікальні можливості для розвитку нашої економіки та підвищення якості життя громадян»². Швидкі та глибинні результати від переходу на «цифру» будуть помітними лише тоді, коли «цифрова» трансформація стане основою життєдіяльності українського суспільства, бізнесу та державних установ, буде адаптовано до звичних і повсякденних явищ і виступатиме, так би мовити, нашим ДНК, нашою ключовою аджендою на шляху до підвищення добробуту України. У цьому контексті слід підтримати ООН щодо поширення можливостей доступу до Інтернету як відкритого, безпечного і вільного простору, як мережі, що розповсюджує думки, ідеї, інформацію, знання та надає можливість людям спілкуватися і соціально взаємодіяти, як фундаментального права людини³.

У напрямі виконання завдань цифрової трансформації, а також зважаючи на доступність і відкритість інновацій та вже існуючих цифрових проєктів, найважливішими факторами, зокрема, господарської діяльності і підприємництва стають смарт-технології, online послуги і сервіси, серед яких: Інтернет речей (Internet of things), штучний інтелект і машинне навчання (Artificial intelligence & Deep learning), технології, що ґрунтуються на принципах розподіленого реєстру (Blockchain), «хмарні» комп'ютерні сервіси й обчислення (Cloud computing), «розумні» комплекси і пристрої (Smart everything), високі дані (Big Data), віртуальна й доповнена реальність

¹ Вплив процесів цифровізації на розвиток інновацій // Agency of European Innovations. URL: <https://aei.org.ua/2464/>.

² Цифрова адженда України – 2020 : проєкт. Цифровий порядок денний – 2020. Концептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери, ініціативи, проєкти «цифровізації» України до 2020 року. С. 3. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>.

³ Там само.

(Augmented & additive reality), сучасні біоінженерні технології (Biotech), системи кібербезпеки (Cybersecurity), соціальні мережі (Facebook, Twitter), цифрові двійники (Digital twins), цифрові технологічні платформи (агрегатори). Вказані нові технології вже зараз активно впроваджуються в економіку, кардинально змінюючи процес виробництва, підхід до ведення бізнесу й бізнес-процеси¹. Крім того, деякі завдання щодо використання автоматизованих систем на виробництвах, запровадження новітніх науково-технічних досягнень із метою модернізації соціально-економічних галузей на національному рівні виконуються у контексті реалізації положень урядової Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки².

Загальні рекомендації вищезазначеного документа, йдеться про аналіз впливу на формування національної інноваційної політики України процесів цифровізації суспільно-економічних відносин, можна розглядати також як першочергові кроки цифрової трансформації для прискореного інноваційного розвитку економіки, суспільства, створення умов і відкриття можливостей реалізації новітніх ідей, упровадження новітніх технологій відкритої науки й створення сучасного виробництва³.

Беручи до уваги те, що нині діє концепція впровадження технологій і проєктів «Цифровий уряд» «Цифрове управління», чинником інноваційного розвитку виступає електронне управління як спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж і сегментів online комунікацій. Як показує досвід провідних країн і компаній світу, серед головних складових цифровізації соціально-правових, економічних та інших сфер діяльності є: 1) нормативне регулювання; 2) інфраструктура, безпека мереж – кібербезпека; 3) підготовка професіоналів і налагодження партнерських відносин для створення технологічних платформ; 4) прозорість, відкритість, доступність наукових знань з open science та open innovation, цифрова грамотність тощо⁴. Крім того, спираючись на вже існуючі практики запровадження сегментів глобальної інформатизації і можливості, що відкриваються у зв'язку з проведенням реформ, зокрема, у галузі децентралізації, на регіональному рівні особливу увагу слід приділяти вирішенню таких

¹ Левицька Н. Використання цифрових технологій у праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 167.

² Офіційний вісник України. 2018. № 16. Ст. 560.

³ Левицька Н. Використання цифрових технологій у праві. С. 165.

⁴ Пасмор Ю. В. Завдання щодо забезпечення відкритого інноваційного простору в Україні. *Право та інновації*. 2019. № 4. С. 74–81.

питань, як: врахування сучасних тенденцій розвитку цифрової трансформації (цифровізації) у регіоні і формування комфортного інфосередовища інновацій; розбудова цифрового екосередовища в регіоні; підтримка стартапів у сфері цифрової економіки; цифрове майбутнє і регіональна економічна безпека¹.

Так, у межах реалізації Стратегії сталого розвитку «Європа – 2020» розпочато створення єдиного цифрового ринку (Digital Single Market), формування цифрової інфраструктури – суперкомп'ютерів і сховищ даних, що виступають єдиним цифровим середовищем для побудови інноваційної промисловості, прискорення процесів діджиталізації публічного й регіонального управління².

Для вирішення проблеми моніторингу інформаційних потреб економіки, бізнесу, господарства Міністерство освіти України разом із Міністерством цифрової трансформації проведе опитування представників бізнесу стосовно того, які інноваційні розробки цікаві великим компаніям на українському ринку. Опрацьовані отримані результати і врахування здобутки науки, сподіваємося швидко потраплять до корпорацій і знайдуть реальне застосування, а отже, принесуть користь суспільству, забезпечать оптимізацію управлінських процесів³.

Контент-аналіз досвіду і практики функціонування електронних урядів дає підстави виокремити декілька складових взаємодії в його межах: government-to-citizen – між державними органами і громадянами; government-to-business – між державою і приватними компаніями; government-to-employee – між державними організаціями і держслужбовцями; government-to-government – між державними органами і рівнями державного управління. Таким чином, електронне урядування, електронні послуги (e-services), електронне управління (e-management), електронна демократія (e-democracy) і електронна комерція (e-commerce) – трендові напрями розвитку регіонів у сфері інноваційної діяльності⁴. Так, прогресивним рішенням цифровізації

¹ Бистрова Ю. «Digital era governance» як складова соціально-правового комунікаційного комплексу регіону. *Конституційна реформа в Україні в сфері місцевого самоврядування: уроки від країн Вишеградської четвірки* : тези доп. та наук. повідомл. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 21–22 жовт. 2016 р.). Харків, 2016. С. 260.

² Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth.

³ Пріоритети держави у наукових дослідженнях, інноваціях і технологіях – МОН проведе опитування представників бізнесу // Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/prioriteti-derzhavi-u-naukovih-doslidzhennyah-innovaciyah-ta-tehnologiyah-mon-provede-opituvannya-predstavnikov-biznesu>.

⁴ Електронне самоврядування в місті Харкові. URL: <http://eu.infocity.kharkov.ua>.

публічного управління можна визнати проект «Цифрове перетворення Харківської області» за участю представників Google-Україна та профільних департаментів обласної адміністрації, презентований у м. Харкі, який передбачає проведення освітніх семінарів, підвищення присутності на карті Google, розробку веб-сайтів і функціональних карт, створення візуальних 3D-турів, покращення місцевої екосистеми завдяки формуванню платформи із зручним online сервісом для сповіщення державних органів про екологічні проблеми. Примітно, що в ньому враховано досвід ЄС¹.

Процеси інтеграції відкритих знань, ідей, ресурсів у сфері життя суспільства підтверджують, що розробка і затвердження Державної програми розбудови цифрової інфраструктури в Україні є найважливішим питанням порядку денного уряду. Необхідно чітко визначити обсяг інфраструктурних інвестицій, потрібних для створення прийняттого цифрового середовища, напрями їх використання, заходи державної підтримки й ефективні інструменти залучення європейських центрів і міжнародних управлінь високотехнологічних компаній, інвесторів «цифрової економіки»².

Наведене зайвий раз підтверджує безальтернативності цифрової трансформації. З огляду на це зазначимо, що елементи віртуального управління виступають чинником нововведень, які, крім іншого базуються на складній системі взаємозв'язків, діловій комунікації та консолідації учасників із різними компетенціями і можливостями³. Суб'єкти такої співпраці постійно обмінюються знаннями, управляють потоками знань та інновацій, ефективно розподіляють і застосовують ці знання. Саме тому була розроблена Концепція розвитку цифрової економіки й суспільства України на 2018–2020 роки, в якій на державному рівні закріплюються і обґрунтовуються передумови, а також ключові політики, першочергові сфери, ініціативи й проекти «цифровізації» України, точніше регіонів, на найближчі 3 роки. У документі вказано, що «цифрова нерівність» нині є ключовою проблемою, що ускладнює процеси цифровізації управління на всіх ланках⁴.

Таким чином, нині, зважаючи на актуальність і складність завдань цифрової трансформації, ключовими питаннями інноваційного розвитку сус-

¹ Цифрова трансформація (цифровізація) регіонів України. С. 3.

² Бистрова Ю. «Digital era governance» як складова соціально-правового комунікаційного комплексу регіону.

³ Стріжкова А. В. Концепція «Держава у смартфоні»: напрям державної політики чи засіб модернізації економічного та суспільного розвитку України. *Право та інновації*. 2019. № 3 (27). С. 14–19.

⁴ Офіційний вісник України. 2018. № 16. Ст. 560.

пільства визнано: створення технологічних або інноваційних хабів, інкубаторів; вдосконалення послуг електронного управління; підтримку венчурних фондів та інших інноваційних схем фінансування тощо. У практичній площині убачається, що вирішення складних питань цифровізації управління сьогодні можливе завдяки прийняттю державних програм і стратегій відкритої науки, бізнесу й побудови цифрової інфраструктури, Digital Market, Digital era governance. Процес побудови інноваційного цифрового середовища промисловості, діджиталізація публічного і регіонального управління потребують покрокових дій щодо розширення співробітництва з міжнародними організаціями-донорами й залучення міжнародної технічної допомоги¹.

Очевидним також є те, що введення за допомогою міжнародних інвестицій, цифрових елементів управління, online сервісів, платформ колективної свідомості (Collective Awareness Platforms), зокрема, у регіональну політику, забезпечить поетапну загальну цифровізацію окремих галузей економіки. Однак, залучення ресурсів шляхом застосування мобільних і інтернет-технологій – це лише деякі кроки на шляху розбудови цифрового середовища регіонів й екосистем через інтерфейси взаємодії суб'єктів цифрових проектів інноваційної діяльності електронного урядування та побудови цифрової інфраструктури².

У практичній площині вирішення питань цифровізації сьогодні можливе завдяки прийняттю державних програм і стратегій щодо втілення досягнень відкритої науки у бізнесу, економіку, грид- і хмарну інфраструктури. Слід визнати позитивним й те, що в нашій країні на державному рівні визнається необхідність формування цифрової економіки й суспільства Digitale Market, а цифрові технології в науці, економіці й управлінні розглядаються одним із основних драйверів сталого розвитку. Наведене зайвий раз підтверджує, що невід'ємною складовою економіко-правового прогресу, модернізації економіки й суспільства стають сучасні ІТ-технології, досягнення open science, open innovation та digitalera governance. Чисельні дослідження доводять, що в умовах реалізації Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки деякі регіони починають активно

¹ Цифрова трансформація (цифровізація) регіонів України; Пасмор Ю. В. Цифрова трансформація науки – драйвер сталого розвитку; Тетерятник Б. С. Діджиталізація та діджиталізація в контексті віртуалізації господарської діяльності. *Інноваційна система та інформаційні технології в сучасній науці*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, м. Київ, 20 жовт. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 180–184.

² Артюшенко В. Країна в смартфоні. Сім кроків для цифрової трансформації економіки // Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/08/8/650379/>.

включатися у процес формування і реалізації стратегічних рішень у сфері цифрової економіки, управління, намагаючись забезпечити свої довгострокові конкурентні переваги на ринках нового виду технологій, товарів і послуг.

Прикладом цього є розробка у межах реалізації Стратегії розвитку «Європа – 2020» у 2010 р. розпочато розробку єдиного цифрового ринку (Digital Single Market), за умов якого формується цифрова інфраструктура – суперкомп'ютери і сховища даних як єдиний цифровий ринок побудови інноваційної промисловості й діджиталізації процесів публічного і регіонального управління.

Отже, в епоху четвертої промислової революції й руху відкритої науки процеси цифровізації є ключовим фактором зростання і конкурентоздатності суспільства. Впровадження цифрових технологій на різних рівнях функціонування держави забезпечує: повну інтеграцію у цифровий світ; цифровізацію самих продуктів підприємств, які мають бути наділені інтелектом; зміну бізнес-моделей з переходом на сервісні моделі обслуговування¹.

Згідно з опитуванням «State of Digital Transformation» компанії Altimeter головними напрямми цифрових трансформацій, зокрема бізнесу, є ІТ, технології відкритої науки, інновації і маркетинг. Передбачається, що для інтеграції ресурсів та успішних процесів цифровізації поточними трендами мають стати: кібербезпека, штучний інтелект, великі дані, Інтернет-речей, аналітика в реальному часі, платформи відкритої науки та інновації, соціальні мережі².

Підтвердженням сказаному можуть бути також дані online опитування 2017 Global NGO Online Technology Report, що проводилися серед 4908 неурядових організацій з 153 країн на 7 континентах. Так, за результатами опитування виявлено: 95 % респондентів погоджуються, що online технології, цифровізація – це ефективні засоби інтерактивного оновлення бренду організацій, рекрутингу волонтерів і соціальних змін у цілому³.

¹ Ночвай В. І., Кульчицький І. І. Аналіз впливу на формування національної інноваційної політики України процесів цифровізації суспільно-економічних відносин.

² Там само.

³ 2017 Global NGO Online Technology Report. URL: <http://techreport.ngo/wp-content/uploads/2017-Tech-Report-English.pdf>.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Шаповалова Олена Вікторівна,
Шевченко Людмила Степанівна,
Стріжкова Алла Володимирівна та ін.

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВІРТУАЛІЗАЦІЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Монографія

За редакцією *С. В. Глібка, А. В. Стріжкової*

Комп'ютерна верстка *А. Г. Якиної*

Підписано до друку 23.12.2019.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 10,69. Обл.-вид. арк. 11,025. Вид. № .
Тираж 50 прим.

Виготовлено у друкарні ФОП Дулюнова Л. М.
Тел. (057) 717-28-80